

T.C.

**RECEP TAYYİP ERDOĞAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

ALİ ŞERİATİ'DE ALLAH-ÂLEM İLİŞKİSİ

(Yüksek Lisans Tezi)

Abdulkadir BAŞ

Doç. Dr. Namık Kemal OKUMUŞ

Danışman

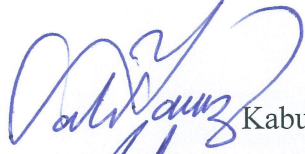
RİZE

2019

KABUL VE ONAY

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalında, Abdulkadir Baş tarafından hazırlanan *Ali Şeriatî'de Allah-Âlem İlişkisi* başlıklı bu çalışma, 01/11/2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği/~~oy çokluğuyla~~ başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Prof. Dr. Salih Sabri YAVUZ

 Kabul/Red

Üye: Doç. Dr. Namık Kemal OKUMUŞ

 Kabul/Red

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Züleyha BİRİNCİ

 Kabul/Red

6 / 12 / 19

Doç. Dr. Ahmet YANIK
Enstitü Müdürü

ETİK BEYAN

Bu tezdeki bütün bilgileri etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi ve tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yaptığımı bildiririm. İfade ettiklerimin aksi ortaya çıktığında ise her türlü yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ederim. 01/11/2019

Abdulkadir BAŞ

ÖN SÖZ

Ali Şeriatî, XX. Yüzyıl sonlarında yaşamış, İslâm dünyasının yetiştirdiği önemli bir mütefekkidir. Felsefe, Sosyoloji ve Dinler Tarihi alanında çalışmalarıyla bilinen Şeriatî, Şiiliğinden kaynaklandığını düşündüğümüz, Sahabeler hakkında kullandığı ifadeler, hoş görü sınırlarını zorlayan kusurlar olarak değerlendirilebilir. Onun yaşadığı çağın ve çevrenin etkisiyle Fransız sosyalistlerden etkilendiği de doğrudur. Fakat bilimsel liyakati, özgün bakış açısı, dindarlığı ve inandığı doğrular uğruna can verecek kadar yürekli kişiliği ile sadece İran gençliğini arkasından sürüklemekle kalmamış, dünya Müslümanlarının öze dönüş çabasına katkıda bulunarak bir döneme de damgasını vurmuştur.

Ali Şeriatî'nin eserlerinin büyük bir kısmı, çeşitli yerlerde verdiği konferansların yazıya dökülmesinden oluşmaktadır. Eserlerini ve üzerinde kafa yorduğu konuları; insan, toplum ve din başlıkları altında toplamak mümkündür. Sadece kendi toplumunu ya da İslâm toplumlarını değil, tüm insanlığı eleştiriye tabi tutup, hangi kriterler ve ölçülerle hareket etmek gerektiği konusunda sürekli olarak düşünce üretmiştir. Ali Şeriatî'nin en büyük avantajı, sadece İslâm dünyasını tanımak değildir. Aynı zamanda o, Avrupa da okumuş olması ve kişisel yeteneği ile Batıyı da çok iyi tanımaktadır. Bununla birlikte Doğu ile Batıyı karşılaştırma konusunda da son derece başarılı olmuştur.

Bu denli geniş yelpazede fikir üreten bir kişinin Allah, insan ve âlem konusundaki fikirlerinin çalışma konusu yapılması, bizleri de öteden beri düşündüren bir husus idi. O yüzden çalışma konusu olarak Ali Şeriatî'de Allah-Âlem ilişkisini belirledik. Müslüman coğrafyada hem İslâm dünyasını hem de Batı'yı bu kadar iyi bilen birisinin olması, olaylara son derece bilimsel bir şekilde yaklaşması, çağımızın sorularına ve sorunlarına cevap bulmaya çalışması, onun eserlerinin çalışma konusu olarak seçmemizde etkili olmuştur. Mamafih Şeriatî'nin Kelam-i yönünü ön plana çıkararak İslam dünyasının soru ve sorunlarına Ali Şeriatî'nin gözünden cevap verebilmeyi hedefledik.

Tezimizde Ali Şeriatî'nin düşünce yapısını belirleyen önemli konu olan Tanrı düşüncesini merkeze alarak O'nun Âlemle olan ilişkisi ve bu ilişkinin mâhiyeti hakkında derinlikli tespitler yapmayı hedefledik. Nitekim bu tespitler onun meselelere bakışını daha bir netlikte gün yüzüne çıkaracaktır. Zira Ali Şeriatî'nin Allah anlayışını, olaylara nasıl baktığını, düşüncelerini, olabildiğince yalın ve de objektif bir şekilde aktarmaya çalıştık.

“Ali Şeriatî’de Allah-Âlem İlişkisi” adlı tezimizi üç ana başlık altında oluşturduk. Birinci bölümde Ali Şeriatî'nin Allah tasavvurunu, tevhid ve şirk bağlamında ele alırken, Tanrı'nın ispatı konusundaki düşüncelerine de yer verdik. İkinci bölümde ise Ali Şeriatî'ye göre Allah'ın âleme müdahalesini, Kur'an, nübüvvet ve kader algısını sünnetullah ve tabiat yasaları çerçevesinde değerlendirdik. Son bölümde ise Ali Şeriatî'nin din, insan ve topluma karşı düşüncelerini işledik.

Tez konumu belirlemede yardımcı olan ve bana bu araştırmada rehberlik eden danışman hocam Doç. Dr. Namık Kemal Okumuş'a, tez yazım sürecinde gerek fikirleriyle gerekse de düzeltmeleriyle yanımda olan arkadaşım Ahmet Hakan Yılmaz'a, maddi ve manevi olarak arkamda olan aileme teşekkür ederim.

Abdulkadir BAŞ

Rize/2019

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	2
ETİK BEYAN	3
ÖN SÖZ	4
İÇİNDEKİLER	6
ÖZET	9
ABSTRACT	10
KISALTMALAR.....	11

BİRİNCİ BÖLÜM

ALİ ŞERİATİ'DE ALLAH TASAVVURU

I. ALLAH TASAVVURU.....	12
II. ALLAH'IN İSPATI	16
III. TEVHİD ve ŞİRK ANLAYIŞI.....	21
A. Tevhid ve Şirkin Tanımı	21
B. Bir Dünya Görüşü Olarak Tevhid	28
C. Rabb.....	33

İKİNCİ BÖLÜM

ALİ ŞERİATİ'YE GÖRE ALLAH'IN ÂLEME MÜDAHALESİ

I. ÂLEME MÜDAHALE VASITALARI	36
A. Vahiy/Kur'an Algısı	36
B. Nübüvvet/Peygamber Algısı	40
C. Mucize	43
D. Kader Algısı	45
1. Bireyin Kaderi	45

2. Toplumun Kaderi.....	52
II. SÜNNETULLAH/TABİAT YASALARI	54
A. Dua	54
B. Sünnetullah	58
C. Sünnetullah'ın Kur'an'î Boyutu	58
D. Ali Şeriatî'de Sünnetullah Algısı	60
E. Ali Şeriatî'de Dua Algısı	60
F. Determinizm	68

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ALİ ŞERİATİ'NİN DİN, İNSAN ve TOPLUM ALGISI

I. İNSAN ALGISI.....	70
A. İnsan Nedir	70
B. Yaratılış Kıssası Üzerinden İnsan	74
C. İlahi Trajedi ve Yalnız İnsan	77
D. Alinasyon Çeşitleri	79
1. Uydurma ya da Bozuk Dinler	80
2. Züht.....	81
3. Makinizm.....	82
4. Aşk ve İman.....	83
5. Bilgi / Kitap	83
II. DİN ALGISI	84
A. Din Nedir.....	84
B. Dine Karşı Din.....	90
C. İslam	93
III. TOPLUM ALGISI.....	96
A. Toplum Nedir	96

B. Habil ve Kabil Üzerinden Toplum	98
C. Medeniyet	99
D. Hicret	103
SONUÇ	107
KAYNAKLAR	111
ÖZ GEÇMİŞ	115

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ana Bilim Dalı: Temel İslâm Bilimleri

Tez Türü: Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Doç. Dr. Namık Kemal Okumuş

Hazırlayan: Abdulkadir Baş

Yıl: 2019

Sayfa Sayısı: 115

ÖZET

ALİ ŞERİATİ'DE ALLAH-ÂLEM İLİŞKİSİ

Ali Şeriatî, XX. yy sonlarında yaşamış, İslam dünyasının yetiştirdiği önemli bir sosyolog ve mütefekkidir. Her ne kadar birçok eseri, çeşitli yerlerde verdiği konferansların yazıya dökülmesiyle oluşsa da, çok sayıda eseri mevcuttur.

Ali Şeriatî'nin tüm eserlerini; insan, toplum ve din başlıkları altında toplayabiliriz. Sadece kendi toplumunu ya da İslam toplumlarını değil, tüm insanlığı eleştiriye tabi tutup, hangi kriterlerle ve ölçülerle hareket etmek gerektiği konusunda kafa yormuştur. “Kendisi Olmayan İnsan” adlı eserinde insanın kendine yabancılaşmasını son derece keskin ve net bir biçimde ele almıştır.

Biz de Müslümanların, Allah'ın insan ve toplum ile ilişkisini değerlendirmelerine katkı amaçlı bu çalışmayı yaptık. Çalışmamızın tümü, Ali Şeriatî'nin konu hakkındaki düşünce ve değerlendirmelerinden oluşmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ali Şeriatî, Medeniyet, İnsan, Alinasyon, Cebr, Dua, Mitoloji.

Recep Tayyip Erdogan University Graduate School of Social Sciences

Department: Basic Islamic Sciences

Thesis Type: Master Thesis

Supervisor: Doc. Dr. Namık Kemal Okumuş

Author: Abdulkadir Baş

Year: 2019

Pages: 115

ABSTRACT

THE RELATIONSHIP OF THE GOD AND THE UNIVERSE ACCORDING TO ALI SHARIATI

Ali Shariati, lived in the end of 20 th. Century, in the muslim World was one of the important sociologist and thinker. Many of his studies consist of his papers they were presented in conferences. In addition to this, there exist a number of Works,

We can get together all his studies under the headings of humanity, society and religion. He did not only criticize his own society or Islamic society but also whole human kind somehow he focused on how to react in which criteria and proportions in his “Non-becoming person” book, he assumed of alienation of human too sharply and clearly.

We did this study to help Muslims evaluate the relationship between God, society and man. All of our work consists of the opinions and assessments of Ali Shariati on the subject.

Keywords: Ali Shariati, Civilization, Human, Alienation, Forcing, Prayer, Mythology.

KISALTMALAR

bk.	:	Bakınız
çev.	:	Çeviren
Dr.	:	Doktor
Hız.	:	Hazreti
TDV	:	Türkiye Diyanet Vakfı
vb.	:	Ve benzeri
vs.	:	Vesaire
a.s.	:	Aleyhisselam
s.a.v.	:	Sallallahu Aleyhi Vesellem
vd.	:	Ve devamı
s.	:	Sayfa
c.	:	Cilt
Doç.	:	Doçent
Prof.	:	Profesör
yy.	:	Yüzyıl
cc.	:	Celle Celaluhu
ed.	:	Editör
Öğr.	:	Öğretim

BİRİNCİ BÖLÜM

ALİ ŞERİATİ'DE ALLAH TASAVVURU

Tezimizin konusunu teşkil eden önemli düşünürümüz olan Ali Şeriatî, gerek sünî dünyada ve gerekse Şîî dünyada önde gelen fikir adamlarından olup İran Devrimi'nin fikirsel arka plandaki en önemli şahsiyetlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Ali Şeriatî gerek hayattayken gerek vefatından sonra hiç eksilmeyen bir ilgiyle karşılanmıştır. Bunun önemli sebeplerinden biri etkili bir dil oluşturabilmesidir. Edebiyata olan aşinalığı ve güçlü hitabeti de bunda etkili olmuştur.¹ Yazıları radikal olmakla birlikte üslup açısından da modern niteliktedir.² Bununla birlikte geleneksel anlayışın içini doldurduğu İslâmî kavramları yeniden ele alıp bulunduğu zamanın ve çağın dili ile ifade etmeyi kendine görev edinmiş bir kişidir.³

I. ALLAH TASAVVURU

Ali Şeriatî'nin Tanrı tasavvurunu ele almadan önce “Tanrı” ve “Allah” kavramlarının etimolojik tahliline girmek yerinde olacaktır. Yine ilerleyen bölümlerde “Tevhid”, “Şirk” ve “Rabb” kavramlarının da sözlük ve ıstılah anlamlarını değerlendirip Kur'an'daki kullanımlarına yer vermek Ali Şeriatî'yi anlama noktasında kolaylık sağlayacaktır. Zira müellifimiz, Tanrı tasavvurunu bilhassa bu kavramlar üzerinden inşa etmektedir.

İlk olarak “Tanrı” kelimesinin ne anlama geldiğine bakacak olursak; “Tanrı” kelimesi, kendisi dışındaki her şeyin nihai kaynağı, her şeyi bilen, kadiri mutlak ve en yüksek derecede iyi olan yetkin bir varlık olarak tanımlanmaktadır. Tanrı kavramının dini olduğu kadar, metafiziksel yönleri de vardır.⁴ Türk diline

¹ Hicabi Kırılancı, “Ali Şeriatî'de Edebi Üslup ve Dil”, Ali Şeriatî Sempozyumu, 17-18 Kasım 2012 (İstanbul: Fecr Yayınları, 2013), 72.

² Roy Jackson, *İslâm'da 50 Önemli İsim*, çev. Nurullah Koltas (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012), 240.

³ Çakmakçı, Rabia, “Ali Şeriatî'nin Düşünce Sisteminde Merkezi Bir Kavram Olarak Tevhidin Rolü” (Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2018), 2.

⁴ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü* (İstanbul: Say Yayınları, 2017), 413.

dair etimolojik sözlüklerde kelimenin önceleri gökyüzü, daha sonra tapınılan varlığı ifade etmek üzere “tenri, tanrı, bayat tenri, ugan tenri” biçiminde kullanıldığı belirtilir. Ayrıca tanrı kelimesinin “gök tanrı, gök” anlamında Sümerce “dıngır/dingirden” geldiği ve “tıngır, tıngır, tengri” vb. şekillere dönüştüğü söylenmektedir. Türklerde tanrı kelimesi Müslüman olduktan sonra yerini Allah ve Huda kelimelerine bırakmıştır.⁵ Çağdaş kelimcilerden Şaban Ali Düzgün Tanrı fikrini, ilahi ve yüce varlık anlayışlarının en eskisi olarak görmekte aynı zamanda Tanrı kavramını teolojinin en temel sorunu olarak belirtmektedir.⁶

“Allah” kelimesinin etimolojisi üzerinde İslâm bilginleri, Arap dili uzmanları ve müsteşrikler tarafından farklı görüşler ileri sürülmüştür. Kelimenin herhangi bir kökten türemiş olmayıp sözlük manası taşımadığı ve gerçek mabudun özel adını teşkil ettiği,⁷ yahut sözlükte bir anlamı olsa bile gerçek mabuda ad olunca bu anlamı kaybettiği genellikle benimsenmektedir.⁸

Allah özel isminin hiçbir dilde tam karşılığı yoktur. Arapça ilah, Türkçe tanrı, Farsça hüda, İngilizce god, Almanca gott kelimeleri “Allah” kelimesi gibi özel isim değildir. Bunlar ilah, ma'bûd, rab gibi cins isimlerdir. Allah kelimesi ikil ve çoğul yapılamaz. Bu isim sadece hak ma'bûdu, varlığı zorunlu olan yaratıcıyı ifade eder. Başka bir varlığa, Allah ismi verilemez.⁹

Bu alanda çalışmalarıyla bilinen Toshihiko Izutsu, Kur'an'ı sistemde Allah kelimesini, mertbe ve önem bakımından başka hiçbir kelimenin önüne geçmediği, en üst odak kelime olarak değerlendirmektedir. Aynı zamanda Allah

⁵ Harun Güngör, “Tanrı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39: 471.

⁶ Şaban Ali Düzgün, *Nesefî ve İslam Filozoflarına Göre Allah-Âlem İlişkisi* (Ankara: Otto Yayınları, 2019), 99.

⁷ Bazı düşünürler Allah ismini özel isimden de öte görmektedir. “(...) Zira özel isimler birden fazla şahsa verilebilir. Allah ismi, diğer esmâdan farklı olarak, has isimdir. Ne mecazen ne hakikaten, Allah'tan başkası hakkında kullanılmaz. Merhametli kişiye rahîm, bilgili kişiye âlim, kudret sahibi kişiye kâdir denilebilir. Fakat yalnızca Allah, Allah'tır. Zaten lâilâhe illallah da bu manayı ifade eder.” Mustafa İslamoğlu, *Kur'an'a Göre Esma-i Hüsnâ* (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2011), 2: 110.

⁸ Bekir Topaloğlu, “Allah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2: 471.

⁹ Fikret Karaman vd. *Dini Kavramlar Sözlüğü* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006), 23.

kavramını tepeden bütüne hükmeden ve bütün anahtar terimlerin semantik yapısını önemli ölçüde etkileyen bir kelime olarak görmektedir.¹⁰

Allah, varlığı zorunlu varlıktır. Aynı zamanda bütün övgülere layık bulunan zatın ismidir. Burada “varlığı zorunlu olan” ifadesi, Allah’ın yokluğunun düşünülemeyeceğini, var olmak için başka bir varlığa muhtaç olmadığını ve dolaylı olarak O’nun kâinatın yaratıcısı ve yöneticisi olduğunu; “bütün övgülere layık bulunan” ifadesi ise yetkinlik ve aşkınlık ifade eden isim ve sıfatlarla nitelendiğini anlatmaktadır. Allah kelimesi İslâmî naslarda bu tarifin özetlediği bir kavram haline gelmiş, gerçek mabudun ve tek yaratıcının özel ismi olmuştur.¹¹

Kur’an’ı Kerim’de ise Allah kendisini şöyle tasvir etmektedir: “De ki: O Allah birdir. Allah Samed’dir. Kendisi doğurmamıştır ve doğurulmamıştır. Hiçbir şey O’nun dengi olmamıştır.”¹²

Yukarıda görüldüğü gibi, kısa bir etimolojik tahlilden sonra Ali Şeriatî’nin Allah tasavvuruna gelecek olursak, Şeriatî, genel bir Tanrı tasavvuru noktasında düşüncelerini ortaya koyarken bazı özelliklerden bahsetmektedir. Ona göre Tanrı âlemin başlangıcı, merkezi ve kalbidir. Aynı zamanda zatıyla kaim ve varlığı kendisindendir. Onun dışındakiler ise eksiktir ve varlıklarını başkasına bağlı olarak sürdürmektedirler. Tanrı zorunlu varlıktır, var olan diğer şeyler ise mümkün varlıktır. Tanrı’da sınır yoktur. Hiçbir şart Tanrı için söz konusu edilemez. Âlemin hareketinden, hareket etmeyen bir hareket ettiricinin varlığına ulaşan Şeriatî, her hareketin muharriki olduğunu fakat birincil muharrikin kesin olarak sabit olduğunu söylemektedir. Zira ona göre birincil muharrik hareketli olsa idi bu da onu harekete geçiren bir muharrikin olduğunu gösterirdi ki Tanrı için bu söz konusu olamaz.¹³

Genel Allah tasavvurundan sonra özel olarak Allah tasavvuru noktasında ise Şeriatî, İbrahim’in dinine inanan bir Müslüman olduğunu belirterek Allah’ın kişinin yaratıcısı olduğunu, sahip ve malik anlamında “Rabb” olduğunu, ebedi ve kemal-i mutlak olduğunu söylemektedir. Ona göre Allah kâinatın ve her bireyin

¹⁰ Toshihiko Izutsu, *Kur’an’da Tanrı ve İnsan*, çev. Kürşad Atalar (İstanbul: Pınar Yayınları, 2014), 151.

¹¹ Topaloğlu, “Allah”, 471.

¹² İhlas 112/1-4.

¹³ Ali Şeriatî, *Kendisi Olmayan İnsan*, çev. Ejder Okumuş (Ankara: Fecr Yayınları, 2016), 60-61.

Tanrısı, rabbi, maliki ve idarecisi olmanın ötesinde aşkın bir zattır. Bundan ötürü Allah’a yaklaşmanın anlamsız olduğunu söylemektedir. Nitekim Allah için uzak ve yakın mefhumları söz konusu değildir.¹⁴ Halbuki Kur’an’da da Allah’ın insana şah damarından daha yakın olduğu belirtilmektedir.¹⁵ Yine Şeriatî’ye göre Allah bilinç ve irade sahibi bir yaratıcı ve âlemlerin rabbidir. Müdebbirdir. Yani âlemlerin sevk ve idaresi O’nun elindedir. Kâinatın hedefini tayin eden tek varlıktır. Bütün âlemleri kuşatan mutlak bir görme yetisine ve bilgisine sahiptir.¹⁶ Kâinata tek akıl, tek hükümdar ve tek saltanat sahibidir.¹⁷ Ayrıca Allah yoktan var edendir. Araf Suresi 54. Ayete nispetle¹⁸ Allah’ı yaratmanın ötesinde yarattığı şeyleri yöneten ve idare eden kişi olarak da tanımlamaktadır.¹⁹

Ali Şeriatî, toplumcu bir Allah tasavvuruna sahiptir.²⁰ Nitekim bu bağlamda Şeriatî çok ilginç tespitlerde bulunmaktadır. O’na göre “vahdet-i vucut”un aksine Allah’ın zâtı ve mevcudiyeti mahlukattan ayrıdır. Fakat sosyal, siyasal ve ekonomik meseleler söz konusu olunca, taraf olma açısından, Allah halk ile aynı saftadır. O’na göre ayetlerde “Allah”, insanlar/nâs sözcüğünün yerine çok rahatlıkla kullanılabilir. Teğabun Suresi 17. Ayetle bu düşüncesini örneklendirmeye çalışan²¹ Şeriatî, burada Allah’a borç vermenin abes bir şey olduğunu, burada Allah’a borç vermekten kastın insanların birbirlerine “güzel borç vermek” olduğunu söylemektedir.²² Başka bir örnekte “mal/mülk Allah’ındır”²³ ifadesinden hareketle Allah’ın mala/mülke ihtiyacının olmadığını

¹⁴ Ali Şeriatî, *Dinler Tarihi II*, çev. Ejder Okumuş (Ankara: Fecr Yayınları, 2016), 170.

¹⁵ İlgili ayet şöyledir: “Andolsun, insanı biz yarattık ve nefsinin ona verdiği vesveseyi de biz biliriz. Çünkü biz, ona şah damarından daha yakınız.” Kâf 50/16.

¹⁶ Ali Şeriatî, *Dine Karşı Din*, çev. Doğan Özlük (Ankara: Fecr Yayınları, 2012), 21.

¹⁷ Ali Şeriatî, *Âdemin Varisi Hüseyin*, çev. Murat Demirkol (Ankara: Fecr Yayınları, 2015.), 291.

¹⁸ İlgili ayet şöyledir: “Şüphesiz sizin Rabbiniz, gökleri ve yeri altı gün içinde (altı evrede) yaratan ve Arş’a kurulan, geceyi, kendisini durmadan takip eden gündüze katan, güneşi, ayı ve bütün yıldızları da buyruğuna tabi olarak yaratan Allah’tır. Dikkat edin, yaratmak da, emretmek de yalnız ona mahsustur. Âlemlerin Rabbi olan Allah’ın şanı yücedir.” A’raf 7/54.

¹⁹ Şeriatî, *Âdemin Varisi Hüseyin*, 292.

²⁰ Oflaz, Kaya, “Ali Şeriatî’nin Dini ve Siyasi Görüşleri” (Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 2012), 52.

²¹ İlgili ayet şöyledir: “Eğer siz Allah’a güzel bir borç vererseniz, Allah onu size, kat kat öder ve sizi bağışlar. Allah şükürün karşılığını, verendir, hâlimdir.” Teğabun 64/17.

²² Şeriatî, *Dine Karşı Din*, 34-35.

²³ Bakara 2/107; Âl-i İmran 3/189; Maide 5/ 17, 19, 40, 120; En’am 6/73; Araf 7/158; Tevbe 9/116; İsra 17/111; Hacc 22/56; Nûr 24/42; Furkan 25/2, 26; Fatır 35/13; Zümer 39/ 6, 44;

burada “Allah’ındır” ifadesinin “İnsanlarındır” ifadesi anlamında kullanıldığını söylemektedir. Bu düşüncesini ise Ebuzer’e atfetmektedir.²⁴

Görüldüğü üzere Ali Şeriatî, Allah’ın zâtı ve sıfatları konusunda mevcut anlayışların dışında bir şey söylememektedir. Fakat Ali Şeriatî her konuya yaklaştığı gibi Allah tasavvuru konusuna da insanı ve toplumu önceleyen bir bakış açısıyla yaklaşmaktadır.

II. ALLAH’IN İSPATI

Ali Şeriatî tapınma duygusunun²⁵, herhangi bir güce inanma eğiliminin fitrî olduğunu düşünmektedir. Ona göre inanma dürtüsü nefes almak, yemek yemek, su içmek, uyumak, gülmek, ağlamak gibi insan ruhunun temel ve içgüdüsel ihtiyaçlarından birisidir. Tapınma duygusunun içgüdüsel oluşunu ise iki delille ortaya koymaya çalışmaktadır. Bunlardan birincisi, mevcut eğilim sürekli ve devamlı ise içgüdüselidir. İkincisi ise mevcut eğilim kapsayıcıysa, belli bir zamana ve bölgeye has değilse yine içgüdüselidir.²⁶ Şeriatî, cinsel güdü üzerinden bunu örneklemeye çalışmaktadır. Şöyle ki cinsel isteklerin insanlığın ilk anından günümüze kadar var olması, sürekliliğini koruması ve bir bölgeye, bir topluma indirgenememesi onun içgüdüsel olduğunu ortaya koyuyorsa; bir güce tapınma eğiliminin de insanlığın ilk anından günümüze kadar var oluşu, sürekliliğini koruması ve bir bölgeye, bir topluma indirgenememesi onun içgüdüsel olduğunu ortaya koymaktadır.²⁷

Mü’min 40/16; Şuara 42/49; Zuhur 43/85; Casiye 45/27; Fetih 48/14; Hadîd 57/ 2, 5; Buruc 85/ 9.

²⁴ Şeriatî, *Dine Karşı Din*, 41.

²⁵ Dinin kaynağına ilişkin tartışmalar hakkında Şaban Ali Düzdün şunları ifade etmektedir: “İnsanın tarihini araştıranların karşılaştıkları en temel gerçek, dinin ve insanlığın yaşdaş olduğudur. Dinin kesintisiz varlığı, inanma ve bağlanma hissinin insanın varlık yapısına/fitratına kök salmış olmasındandır. İnsanın yaratılıştan getirdiği özelliklerin toplamı olarak tanımladığımız insan fitratı, insana alttan alta bazı telkinlerde bulunmakta ve onu parçası olduğu büyük sistemin farkına varmaya çağırmaktadır. Büyük bilgin Matürîdî, A’raf Sûresi 199. ayette geçen örf kelimesini, insanın yaratılıştan getirdiği özelliklerinin ona telkin ettiği bağlılıklar ve sorumluluklar olarak açıklarken, insanın büyük bir sistemin parçası olan fitratına göndermede bulunmaktadır(...)” Şaban Ali Düzgün, “Dinin Kaynağına İlişkin Tartışmalar”, İslâm İnanç Esasları El Kitabı İçinde, ed. Şaban Ali Düzgün (Ankara: Grafiker Yayınları, 2015), 15.

²⁶ Şeriatî, *Dine Karşı Din*, 22.

²⁷ Ali Şeriatî, *Medeniyet Tarihi II*, çev. Ejder Okumuş (Ankara: Fecr Yayınları, 2013), 33-34.

İman ihtiyacı Şeriati'ye göre insanın fitratının bir parçasıdır fakat mantıksız ve akıl dışıdır. Tıpkı insanın temel ihtiyacı olduğu halde aklî olmayan edebiyat, estetik, sanat gibi. Zira akıl, inancı kabul etmez ve gündelik hayat içinde onu istemez.²⁸ Bize göre Ali Şeriati, bu düşüncelerini imanın nesnel değil, daha çok duygusal ve manevi oluşu üzerinden temellendirmektedir. İmanın akıl dışı olduğunu söylemesi, onun duygu boyutunu öne almasıyla ilgili bir durumdur.

Ali Şeriati, Materyalistlerin ileri sürdüğü şekilde; din, tabiat olaylarının etkisiyle halkta ortaya çıkan korkunun ürünüdür, tezini kısmen haklı ve bazı yönlerden doğru olabilecek bir tez olarak kabul etmektedir. Fakat ona göre Materyalistler henüz böyle bir tez ortaya koymadan önce Allah, Kur'an'ı Kerim'de bu gerçeği dile getirmiştir.²⁹ Yolculuk esnasında gemide bulunan insanların şiddetli bir kasırga karşısında Allah'ı hatırlayıp anmaları, karaya çıkıp kurtulunca da Allah'ı unutup nankörlük etmeleri, korkuya dayalı bir inancın olduğu ve Allah tarafından şiddetle eleştirildiği bir gerçektir. Şeriati'ye göre bu inanç türü uydurma ve kabul edilemez bir tutumdur.³⁰ Birçok inancın korkuya dayalı olması hakiki inancın var oluşuna hanel getirmemesi de bir gerçektir.

Ali Şeriati, tapınılan mabudun ne olduğunu önemsemez. Ona göre bu noktada önemli olan insandaki tapınma dürtüsüdür. Günümüzde tanrıya tapma zayıflamış ise mutlaka onun yerini bir şeyler doldurmuştur. Şeriati'ye göre eğer Tanrı insanın önünden alınır ise o herhangi bir taş, sanatçıya, kozmetik ürününe, filme vs. tapacaktır. Eğer bugün mabutlar yüzeysel ve aptalca ise bunun sebebi insanlığın tapınma boşluğundan kaynaklanmaktadır.³¹ Nitekim insan bu ihtiyacını gidermek zorundadır.

Düşünürümüz Şeriati'ye göre insanlık 2. Dünya Savaşı sonrasında bir tanrıya, dine, ruhani bir yoruma şiddetli bir şekilde ihtiyaç duymuştur. Hatta ona

²⁸ Şeriati, *Medeniyet Tarihi II*, 33-34.

²⁹ İlgili ayet şöyledir: “O, sizi karada ve denizde gezdirip dolaştırandır. Öyle ki gemilerle denize açıldığınız ve gemilerinizin içindekilerle birlikte uygun bir rüzgârla seyrettiği, yolcuların da bununla sevindikleri bir sırada ona şiddetli bir fırtına gelip çatar ve her taraftan dalgalar onlara hücum eder de çepeçevre kuşatıldıklarını (batıp boğulacaklarını) anlayınca dini Allah'a has kılarak “Andolsun, eğer bizi bundan kurtarırsan, mutlaka şükredenlerden olacağız” diye Allah'a yalvarırlar.” Yûnus 10/22.

³⁰ Şeriati, *Dine Karşı Din*, 53-54.

³¹ Şeriati, *Medeniyet Tarihi II*, 33-34.

göre insanlık tarihi hiç bu kadar kendisini boşlukta hissetmemiş, anlamsızlığın ve başıboşluğun acı verici yüzüyle karşılaşmamıştır.³² Zira insan hayatı daha çok akıl ötesi bir çaba ile anlam kazanır. Eğer anlam yoksa hayat muktedir, insan bilgin, sanat mahir, ilim mücehhez olabilir fakat hedefsiz olur. Ve insan bunun eksikliğini bir şekilde yaşar.³³

Mamafih Ali Şeriati, bir güce tapınmayı hayatın ve yaşamın anlamlı olması için kaçınılmaz görmektedir. Zira ona göre tanrısız bir düzende Camus ve Sartre'ın absürtlük, abes, saçmalık ve anlamsızlık felsefesi hâkim olacaktır. Dünya anlamsız, bilinçsiz ve sahipsiz ise insanın bilinçli, anlamlı ve mutlu³⁴ olması mümkün değildir.³⁵

Devamında Ali Şeriati, Sartre'ın bir dine inanmamasına rağmen insanın en büyük derdinin evrende hiçbir anlamının olmaması düşüncesi olduğunu ve bugünün insanının bir mana olmaksızın yaşayamayacağı gerçeğini dile getirmesini kıymetli bulmaktadır. Şeriati, Sartre'ın bu problemi çözerken ortaya koyduğu tez ve teorilerin çözüm olmayacağını dile getirmekle birlikte bir gerçeğin de farkına varılması gerektiğini söylemektedir. Şeriati'ye göre Sartre'ın bu değerlendirmesi şiddetli bir manevi ihtiyacın dışavurumunun bir sonucudur.³⁶

Yine Ali Şeriati, insanın anlam arayışının filozofların yöntemleriyle çözülemeyeceğini söylemektedir. Aklı bu konuda zahmete sokmanın neticesi yine akıl karışıklığı, yorgunluk ve şaşkınlık olacaktır. Ona göre insanın gerçek olgular, insani şahsiyetler, toplumun yaşadığı sorunlar, insana güç veren inançlar, insanoğlunun varlığına ve hayatına kemâl, doğruluk, güzellik, değer ve anlam

³² Şeriati, *Kendisi Olmayan İnsan*, 22.

³³ Şeriati, *Dinler Tarihi II*, 62.

³⁴ Jean Meslier'e göre evrenin oluşumundaki amaç insanın mutluluğu ile ilgili değildir. O şöyle der: "Evreni icat ederken, Tanrı'nın insanı mutlu etmekten başka bir amaç gütmeyeceğini iddia ederler. Ancak özellikle kendisi için yapılmış ve her şeye gücü yeterli Tanrı tarafından yönetilmekte olan bir âlemde, insan, gerçekten mutlu mudur? Tasarrufları kalıcı mıdır? Hazları acılarla karışık değil midir? Durumlarından hoşnut olanlar çok mudur? İnsan türü maddi ve manevi sürekli dert ve felaketlerin kurbanı değil midir? Yaratanın sanatının şaheseri olarak gösterilen insan vücudu makinesinin bin tarzdaki bozulması yok mudur? Bize, ikide bir duran ve bir süre sonra kendiliğinden bozulup kırılacak olan karmaşık bir makine sunan bir makinecinin ustalığına hayran olur muyuz?" Jean Meslier, *Sağduyu Tanrısızlığın İlmihali*, çev. Abdullah Cevdet (Ankara: Kaynak Yayınları, 2016), 129.

³⁵ Şeriati, *Dinler Tarihi II*, 150.

³⁶ Şeriati, *Kendisi Olmayan İnsan*, 23.

katan şeylerle ilgilenmesi gerekmektedir. Aynı şekilde insanı yokluğa sürükleyen her düşünce, insanı hasta eden her türlü afet üzerinde durmak da gerekmektedir. Hakikat yolunda çalışılmalı, sonuçlar değerlendirilmeli, yollar aranmalıdır. Ancak bu şekilde insan hayatın ve yaşamın anlamı üzerine fikir edinebilir.³⁷ Neticede Ali Şeriatî, bu ve benzeri felsefi sorulara verilebilecek bir cevabın olmadığını şu sözlerle dile getirmektedir:

Felsefi sorulara verilecek bir cevabın olmadığına ve binlerce yıldır felsefe dâhilerinin akıl yoluyla bu sorulara bir cevap veremediğine, tek başına şüpheci aklın ve mücerret felsefe mantığının insanın şahsiyetinde sarsılmalarından, düşüncede başboşluktan ve değerlerde yozlaşmadan başka bir getirisi olmadığına, bu yolun bir çıkış noktası bulunmadığına inanıyorum. Bunun en açık göstergesi de aydınların yol göstericileri olan Yunan şüphecileri, İbn Sina, Hayyam, Schopenhauer ve Maeterlinck gibi şahsiyetlerin alın yazıları ve akıbetleridir. Bu nedenle tercih edilmesi gereken en akıllıca yol bu yoldan geri dönmek ve bu sefere bir an önce son vermektir. Zira bu seferin sonunda yıkım, perişanlık³⁸, hezeyan, mahvoluş, düşünsel çözülme ve varlıksal anlamsızlıktan başka bir şey bulunmamaktadır.³⁹

Tanrı'nın varlığını⁴⁰ toplumsal ahlak⁴¹ ile de açıklamaya çalışan Şeriatî, Dostoyevski'nin, Allah'ı tabiattan çıkarırsak her şey mubah olur, mealindeki

³⁷ Ali Şeriatî, *Mektuplar*, çev. Esra Özlük (Ankara: Fecr Yayınları, 2012), 241-242.

³⁸ Ali Şeriatî aynı eserinde benzer bir duruma düştüğünü ve bu perişanlıktan kurtuluşu Mesneviye borçlu olduğunu şöyle anlatmaktadır: “Fikri karmaşa ile acı verici ve hayrete düşürücü felsefi tezatlar sonucu yaşadığım ruhî buhran; beni birkaç kez intiharın eşiğine getirdi. Mesneviye olan duygusal bağım beni son, tufanlı gece yarısında ölüm uçurumunun kenarından geri çevirdi. Yaşama geri döndüm. Sadece Mesnevi aşkıyla.” Şeriatî, *Mektuplar*, 227.

³⁹ Şeriatî, *Mektuplar*, 238.

⁴⁰ Kur'an'da Allah'ın varlığına ilişkin deliller şu şekildedir: İnsanın topraktan yaratılmış olması, Allah'ın varlığının delillerindendir. Rûm 30/20. İnsanın kendi türünden çift çift yaratılması Allah'ın varlığının delillerindendir. Rûm 30/21. Göklerin ve yerin varlığı Allah'ın varlığının delillerindendir. Rûm 30/22. Uyku Allah'ın varlığının ve yeniden dirilmenin delillerindendir. Rûm 30/23. Çakan şimşegin korkuyla ümidi bir arada yaşaması ve gökten yağın yağmurun toprağa hayat vermesi Allah'ın varlığının delillerindendir. Rûm 30/24. Göğün ve yerin belirli bir yasaya bağlı olması Allah'ın varlığının delillerindendir. Rûm 30/25. Esen rüzgarın yağmur getirmesi Allah'ın varlığının delillerindendir. Rûm 30/46. Tabiat olayları Allah'ın varlığının delillerindendir. Bakara 2/164-165. Varlık Allah'ın varlığına işaret eden delillerle doludur. Zariat 51/20-21.

⁴¹ Günlük hayatta karşılaşılan bir gerçek vardır ki kişi ateist olduğu halde ahlaka uygun hal ve hareketler içinde bulunabiliyor. İnançlı hatta dindar biri olduğu halde ahlak bakımından tam bir iflas halinde olan kişileri de görmek mümkündür. Ya da Materyalist bir kişi başkalarının iyiliği için her türlü fedakarlığa katlanıyor olabilir. Tanrısız ya da dinsiz ahlak mümkün müdür, Bu kafa karıştırıcı örneklerin açıklaması ne olabilir, sorularına Tanrısız ahlak başlığı altında Aliya İzzetbegoviç şunları söylemektedir: “İnançlarımızla davranışlarımız arasında otomatizm yoktur. Davranışımız, ahlakımız şuurlu bir tercihin veya hayat felsefesinin bir fonksiyonu değildir; felsefi veya siyasi tercihlerin bir eseri olmaktan çok çocukluktaki terbiyenin ve kabul edilmiş anlayışların bir neticesidir. Bir kimse eğer daha çocukken, aile içinde, büyüklerini saymaya, söz tutmaya, yalan söylememeye vs. alışmışsa, o zaman bunlar, sonraki siyasi tercihi ve zahiren kabul edilen felsefesi ne olursa olsun, esas itibarıyla şahsiyetinin özellikleri olarak kalacaktır... Ahlaklı ateist olabilir, ama ahlaklı ateizm olamaz. Din dışı insanın ahlaklı

sözüne atıf yapmaktadır. Ona göre Sartre bu cümleyi naklederek ve ona dayanarak radikalistleri tanrısız bir ahlak kurmak isteyenler diye tanımlamış ve eğer Tanrı hayattan çıkarılırsa ahlak beşeri tabiat temeli üzerine bina edilemez şeklinde eleştirmiştir.⁴²

Tanrı'yı inkâr edenler Ali Şeriatî'ye göre insanların soru ve sorunlarına yeterli düzeyde cevap verememektedir. Onlar, doğanın çalışma düzenini rasyonalizmle incelemek suretiyle yetinmektedirler. Ve bu da insanın ıstırabını dindirmemektedir.⁴³ Şeriatî, geçmişte insanların ihtiyaçlarına, kaygılarına, aşklarına, anlam arayışlarına dinin ve felsefenin cevap verdiğini fakat günümüzde bilimin bu görevi üstlenmeye çalışmasıyla büyük bir boşluğun ortaya çıktığını söylemektedir.⁴⁴

Ali Şeriatî'ye göre Tanrı'nın insana bahşettiği en önemli cevher olan ruhun varlığını ispat veya inkâr, maddenin veya enerjinin asıl olup olmaması, hayatın kaynağının maddi olup olmadığı, insanların ölümden sonra dirilip dirilmeyeceği, evrenin yaratılmış olup olmadığı, insani ahlakın göreceli mi yoksa mutlak mı olduğu gibi meseleler bilimin değil⁴⁵ âlimlerin, filozofların meşgul olması gereken meselelerdir. Fakat bilimin de uzak bir gelecekte bu sorunları çözmesi gerektiğini ifade etmektedir.⁴⁶

Ali Şeriatî, Tanrı ve din ile mücadelenin eskiden bilim ve felsefe üzerinden yürütüldüğünü fakat günümüzde ise bu mücadelenin bilim ve felsefeden alınıp toplumbilimine ve ruhbilimine verildiğini söylemektedir. Ona göre eski usul,

olmasının kaynağında dindir. Ancak geçmişteki eski bir dindir bu. Ve insanın ondan haberi bile yoktur. Bu din muhit, aile, edebiyat, film ve mimarinin içinden sayısız şekilde tesir icra etmeye ve ışımaya devam etmektedir(...)" Aliya İzzetbegović, *Doğu ve Batı Arasında İslâm*, çev. Salih Şaban (İstanbul: Nehir Yayınları, 1987), 212-214.

⁴² Şeriatî, *Medeniyet Tarihi II*, 131-132.

⁴³ Şeriatî, *Kendisi Olmayan İnsan*, 107-108.

⁴⁴ Şeriatî, *Dinler Tarihi II*, 64.

⁴⁵ Dünyanın en ünlü ateistlerinden Antony Flew hayatının büyük bir bölümünü ateist olarak geçirirken son zamanlarında Tanrı'nın varlığına inandığını ve Tanrı yoktur demenin hiçbir anlamı olmadığını ileri sürmüştür. Bu konu hakkında Flew şöyle der: "Tanrı'nın varlığına ilişkin bir argümana bilim yalnız başına kanıtlar sunamaz. Bu kitapta ele aldığımız üç kanıt – doğanın kanunları, teleolojik yapısıyla yaşam ve evrenin varoluşu- hem kendisinin hem de dünyanın varlığını açıklayan bir aklın ışığında açıklanabilir. İlahi varlığın keşfedilmesi deneyler ve denklemlerle değil, bunların ortaya koydukları yapıların anlaşılmasıyla gerçekleşir." Antony Flew, *Yanılmışım Tanrı Varmış*, çev. Hasan Kaya, Zeynep Ertan (İstanbul: Profilkitap Yayınları, 2017), 145.

⁴⁶ Ali Şeriatî, *Öze Dönüş*, çev. Ejder Okumuş (Ankara: Fecr Yayınları, 2013), 307.

Müslümanlar için çok daha iyiydi. Zira Müslümanlar ne tür kişilerle karşı karşıya kaldıklarını biliyor ve buna göre bir cephe alıyorlardı. Fakat bugün toplumbilim ve ruhbilim “Tanrı yoktur, dinler yalandır” teziyle sokaklara çıkmamaktadır. Aksine dinin tarihteki rolüne bakarak değer ve önem atfetmekte, normal bir dindardan daha fazla dine sahip çıkmaktadır. Ancak tüm çözümlemelerinin sonucunda olgunun kökenine Tanrı’yı ya da gaybî etkenleri değil maddî etkenleri oturtmaktadır. Şeriatî’ye göre bu çizgide yer alan bir birey “Tanrı vardır ya da yoktur” gibi bilinçli bir dindarın kolaylıkla cevaplayabileceği yargıları söylemeksizin Tanrı’nın ya da dinin kafasından silindiği gerçeği ile kaçınılmaz olarak, karşı karşıya kalmaktadır.⁴⁷

Sonuç olarak Ali Şeriatî, Tanrı’nın ispatını fen bilimleri ile yapmaktan kaçınmıştır. Çünkü ona göre Tanrı, bilim ve tekniğin konusu değildir. Aksine varoluşsal ve ahlaki bir konunun ürünüdür.⁴⁸ İnsan fıtratının tabii ve vazgeçilmez bir ihtiyacıdır. Tanrısız bir dünya hem insan için hem de toplum için yaşanmaz bir yerdir. Zira Dostoyevski’ye atıfla Tanrı yok ise her şey mubahtır demektedir. Bundan ötürü Tanrıyı herhangi bir doğa olayını ya da bilimsel bir yasayı keşfeder gibi ispat yoluna gitmek tümüyle yanlış bir tutumdur.

III. TEVHİD ve ŞİRK ANLAYIŞI

A. Tevhid ve Şirkin Tanımı

Ali Şeriatî, Tanrı tasavvurunu tevhit üzerinden inşa etmektedir. Geleneksel düşüncenin aksine tevhit kavramını yeniden ele alıp anlamlandırmaya çalışan Şeriatî, tevhit ve şirkin toplumsal boyutu üzerinde özellikle durmaktadır.

⁴⁷ Ali Şeriatî, *İslâmbilim II*, çev. Hicabi Kırılancık (Ankara: Fecr Yayınları, 2014), 11-112.

⁴⁸ XX. Yüz yılın önemli şair ve düşünce adamlarından olan Muhammet İkbal de *İslam’da Dini Düşüncenin Yeniden İnşası* adlı eserinde konuyla ilgili bazı değerlendirmeler yapmaktadır. Dini hayat ile ilgili İkbal şunları söylemektedir: “(...) Ancak dini hayatın zirvesi, egonun kavramsal olarak tasvir edilebilen alışılmış benliğinden daha derin bir birey olarak keşfidir. En gerçek olanla irtibat halindeyken, ego kendi biricikliğini, kendisinin metafizik mevkisini ve bu mevkinin iyileştirme imkanını keşfeder. Kesin olarak konuşursak, bu keşfe götüren tecrübe kavramsal olarak yönetilebilecek entelektüel bir vakıa değildir. O hayati bir vakıadır, mantıksal kategoriler ağıyla yakalanamayan derûni bir biyolojik dönüşümü takip eden bir tavidir... Bilim, elektronun gerçek bir şey olup olmadığını umursamaz. O sadece bir sembol, geliş güzel bir uzlaşma olabilir. Özü itibarıyla bilfiil bir yaşam tarzı olan din, gerçekliğe yaklaşımın tek ciddi yoludur(...)” Muhammet İkbal, *İslâm’da Dini Düşüncenin Yeniden İnşası*, çev. Rahim Acar (İstanbul: Timaş Yayınları, 2013), 221-222.

Sözlükte “tek ve bir olmak” anlamındaki vahd (vahdet, vühût) kökünden türeyen tevhid “bir şeyin bir ve tek olduğunu kabul etmek” demektir.⁴⁹ İstilahta ise, Allah’ın zatını bütün tasavvurlardan, zihinlerdeki hayal ve evhamdan tecrid etmek (soyutlanmak) tir. Tevhid üç şeyle gerçekleşir; Yüce Allah’ın ulûhiyetini tanımak, birliğini tasdik etmek ve O’na hiçbir eş ve ortak kabul etmemektir.⁵⁰

Allah’ın vahdaniyetini konu eden bilim dalına, ilm-i tevhid denir. Bu ilim başlangıçta daha çok Allah’ın birliğinden ve sıfatlarından bahsediyordu. Daha sonra nübüvvet ve ahiret konularını kapsamına almış olsa bile aynı ismi yine korumuştur. Çünkü tevhid ve sıfat daima akâid ilminin en önemli noktalarını teşkil etmiştir. İslâm tefekkür tarihinde “ilm-i tevhid”, “ilm-i kelâm” yerine de kullanılmıştır.⁵¹ Çağdaş müfessirlerimizden Muhammed Abduh ise tevhid ilmini şu şekilde tarif etmektedir:

Tevhid, Allah(cc.)’in varlığından, sıfatlarından, O’na atfedilmesi ve atfedilmemesi icab eden vasıflardan, risaletlerini ispat etmek gayesiyle peygamberlerden, peygamberlik ve resüllükle ilgili meselelerden, peygamberlerin vasıflarından, onlar hakkında caiz olan ve olmayan hallerden bahseden bir ilimdir.⁵²

Mâtürîdî kalamcılarına göre ilahi fiiller Allah’ın zatıyla kâim ve kadîm manalar olduğundan ötürü tevhidin anlamı içinde yer alır. Ancak söz konusu fiiller tanım bakımından sıfat kavramı içinde değerlendirmişlerdir. Mu’tezile’ye⁵³ göre ilahî fiiller hâdis olup ilahi zata nispet edilmez. Eş’ariler ise fiilleri özel bir sıfat kabul etmeyip kudretin taalluku çerçevesinde düşünmüştür.⁵⁴

Kur’an’ı Kerim tevhid kelimesinin yüce olduğunu,⁵⁵ misal vererek,⁵⁶ bütün ilahi dinlerin tevhide dayandığını hatırlatarak,⁵⁷ tevhid dininin ancak İslâm

⁴⁹ Mevlüt Özler, “Tevhid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41: 18.

⁵⁰ Karaman vd. *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 659-660.

⁵¹ Karaman vd. *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 660.

⁵² Muhammed Abduh, *Tevhîd Risâlesi*, çev. Sabri Hizmetli (Ankara: Fecr Yayınları, 1986.), 73.

⁵³ “Mu’tezile tevhit meselesine büyük önem vermiştir. Onların literatüründe tevhid, Yüce Allah’ın bir olduğunu, nefy ve ispat yönünden O’nun müstehakkı olan sıfatlarda ortağı olmadığını bilmek ve bunu ikrar etmektir. İlim ve ikrar şartının her ikisinin bir arada bulunması şarttır. Eğer bu iki şart gerçekleşmezse, tevhih/iman gerçekleşmiş olmaz. Tevhid, Allah’ın kendine ait sıfat ve bunlara ilişkin hükümlerde birlenmesidir.” Ramazan Altıntaş, “Sistematik Dönem Kelam Okulları Mutezile: Önemli İsimler, Temel İlkeler ve Ana Eserler”, *Kelam El Kitabı İçinde*, ed. Şaban Ali Düzgün (Ankara: Grafiker Yayınları, 2013), 90.

⁵⁴ Özler, “Tevhid”, 41: 18.

⁵⁵ Tevbe 9/40.

⁵⁶ İbrahim 14/ 24-25.

olduğu gerçeğinin altını çizerek,⁵⁸ tevhid dışında da her şeyin batıl olduğu uyarısında bulunarak,⁵⁹ davetin tevhide olması gerektiğini söyler⁶⁰ ve tevhid ehli ile müşrikleri karşılaştırarak⁶¹ tevhid ehlinin mükâfatlarından bahseder.⁶²

Şirk kavramı ise, sözlükte “ortak olmak” ve “ortaklık”; “ortak koşmak” anlamında küfür demektir.⁶³ Şirk koşana müşrik, şirk koşulana ise şerik denir.⁶⁴ İstilahî manada ise, Yüce Allah’ın ilahlığında, sıfat ve fiillerinde ve Rab oluşunda ortağı, benzeri ve eşinin olduğunu kabul etmeyi ifade eder.⁶⁵ Râgıb el İsfahâni şirki büyük şirk (Allah’a ortak koşmak) ve küçük şirk (amellerde Allah’tan başka etkenleri göz önünde bulundurmamak) diye ikiye ayırmaktadır.⁶⁶

Şirk düşüncesi sadece Tanrı-insan ilişkisindeki problemlerden kaynaklanmamakta, aynı zamanda Tanrı’nın vasıflarının diğer bazı varlıklarla paylaşılması sorununu da gündeme taşımıştır. O nedenledir ki şirk konusu, hem Yüce Allah’ın neliği yani varlık ve sıfatları ile ve hem de O’nun varlıkla ilişkisinde büyük bir sapma olarak görülmelidir. Bu alanda çalışmaları olan Namık Kemal Okumuş, şirk olgusunun bu yönüne şöyle değinmektedir:

Şirk düşüncesi, Tek tanrı inancının kavramsal ifadesi olan Tevhid’e karşıt bir dinsel eğilimin adı olarak görülebilir. Bu itibarla söyleyecek olursak şirk düşüncesi, tevhidin yamacında konuşlanmış olan kontra bir dinsel öge olarak tanımlanmalıdır. Mücadele alanları olarak pek çok benzerlikleri de içerdiğinden iki düşüncenin tarihsel olarak büyük bir çekişme içerisinde olduğu görülmektedir(...) ⁶⁷

Kur’an’ı Kerim Allah’a eş koşanların,⁶⁸ puta tapanların,⁶⁹ heva ve heveslerini putlaştıranların,⁷⁰ Allah’a çocuk isnâd edenlerin,⁷¹ şirk içinde

⁵⁷ En’am 6/90; Enbiyâ 21/92; Mü’minûn 23/51-52; Şûrâ 42/13; Zuhuruf 43/45; A’lâ 87/14-15, 18-19.

⁵⁸ En’am 6/161; Yûnus 10/105; Enbiya 21/92; Rum 30/30; Zümer 39/3, 11.

⁵⁹ Yûnus 10/32; Hacc 22/31; Fussilet 41/6.

⁶⁰ Şûrâ 42/15, 47.

⁶¹ Zümer 39/29.

⁶² Zümer 39/17-18; Ahkâf 46/ 13-14.

⁶³ Allah’a şirk koşmak günahların en büyüğüdür. Şirk ve küfrün de Allah tarafından bağışlanmayacağı bildirilmektedir: “Şüphesiz ki Allah, kendisine eş koşulmasını asla bağışlamaz, bundan başkasını (günahları) dilediği kimse için bağışlar. Kim Allah’a ortak koşarsa, gerçekten pek büyük bir günah işlemiş olur.” Nisa, 4/48, 116.

⁶⁴ Mustafa Sinanoğlu, “Şirk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39: 193.

⁶⁵ Karaman vd. *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 621.

⁶⁶ Sinanoğlu, “Şirk”, 196.

⁶⁷ Namık Kemal Okumuş, *Bütün Yönleriyle Şirk* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2013.), 91.

⁶⁸ Nisâ 4/36,48,116; En’am 6/151; İsrâ 17/23,39; Ankebût 29/68; Ahzâb 33/57.

olduğunu söyler ve Mekkeli müşriklerin şirklerinden haber verir.⁷² Yine Allah, şirkin misalini vererek,⁷³ şirkten sakınılması gerektiğini,⁷⁴ şirkin zulüm olduğunu,⁷⁵ kendisine şirk koşulmasını asla affetmeyeceğini,⁷⁶ şirkten sakınanların ise mükâfatlandırılacağını söylemektedir.⁷⁷

Ali Şeriati'ye göre tevhid, insanların zihninde varlığa birlik kazandıran, âlemdeki bütün zıt kutupları etkisizleştiren ve onun yerine sadece Allah'ı koyan bir dünya görüşüdür. "La havle ve la kuvvete illa billah" Şeriati'ye göre çok anlamlı ve devrimci bir slogandır. Yine ona göre düne kadar bu ifade Allah'tan başka her şeyi yadsımak rolünde kullanılırken bugün bir vird halini almıştır.⁷⁸

Ali Şeriati, tevhidi toplumsal ve tarihsel olarak ikiye ayırmaktadır. Ona göre toplumsal tevhit insana yönelik sorumlulukların içinde yer alır. Tarihsel tevhit ise toplumsal sınıfların ve insan türünün yeryüzünde ortaya çıkışının başlangıcından bu güne nasıl bir değişim geçirdiğini, ne tür aşamalardan geçtiğini ve ne ölçüde sapmalar olduğunu açıklar.⁷⁹

Ali Şeriati, tevhidi sadece felsefi ve kelâmî bir problem olarak görmemektedir. Allah'ın varlığı ve yokluğu, kâinatı birden fazla kişinin yönetip yönetememesi gibi tartışmaların tevhidin sadece bir kısmını oluşturduğunu söylemektedir. Ona göre tevhidin bir diğer kısmı tarihte vuku bulduğu gibi ezilmişleri, mazlumları, mağdurları, köleleri harekete geçiren, sosyal hayatın bir parçası olduklarını hatırlatan ve şirke karşı bir inanç, fikir ve aksiyon ruhu oluşturan bir sistemdir.⁸⁰ Bununla birlikte Ali Şeriati, tevhidin misyonunu şu şekilde açıklamaktadır:

⁶⁹ Maide 5/76; Mü'minûn 23/117; Ahkâf 46/5.

⁷⁰ Câsiye 45/23; Muhammed 47/12.

⁷¹ Kehf 18/5, 102; Meryem 19/88-92.

⁷² En'am 6/100; Rûm 30/28-29, 31-32; Sebe' 34/41; Zuhruf 43/20-21, 57-59.

⁷³ Rûm 30/28.

⁷⁴ Şuarâ 26/213; Kasas 28/88; Rûm 30/31; Zümer 39/65-66; Mü'min 40/66; Fussilet 41/37; Zariyat 51/51.

⁷⁵ Lokman 31/13.

⁷⁶ Nisa 4/48, 116.

⁷⁷ Muhammed 47/15,36.

⁷⁸ Ali Şeriati, *Dinler Tarihi I*, çev. Ejder Okumuş (Ankara: Fecr Yayınları, 2016), 311.

⁷⁹ Ali Şeriati, *İslâm Bilim I*, çev. Hicabi Kırlandıç (Ankara: Fecr Yayınları, 2016), 148.

⁸⁰ Şeriati, *Dinler Tarihi I*, 313.

Tevhidin misyonu, özgürlük ve eşitlik misyonudur; tarihe ve insanın yazgısına egemen olan çatışma ve ayrılmayı birliğe kavuşturma misyonudur. Tevhidin misyonu, tutsak yığınların kurtuluş misyonudur; yeryüzünün süregelen lanetlilerini vâris kılma ve zamanın mustazaflarına izzet kazandırma misyonudur. Bu yüzden tevhit Tanrı'sı, elçisini ümmiler arasından seçmektedir; kitle arasından, tarihin en yoksun kurbanları arasından. Çünkü elçi onların yanı başında olmalıdır, onların cinsinden olmalıdır. Aristokratların, yöneticilerin, filozofların, âriflerin ve toplumun seçkinlerinin diliyle değil, kitlenin diliyle, halkın diliyle konuşmalıdır. Çünkü onun muhatabı halktır. Çünkü onu gönderen, halkın Tanrı'sıdır, halkın rabbidir, halkın melikidir, halkın dostudur.⁸¹

Ali Şeriatî, inanç ilkelerini tevhid, adalet, nübüvvet, imamet ve ahiret olarak sıralamamaktadır. Ona göre temel ilke tevhit bunun dışında kalan her şey tevhidin içinden çıkmaktadır. Yani Şeriatî, yatay bir şekilde sıralama yapmanın yanlış olduğunu, tevhid sütununun üzerine bina edilmesi gerektiğini söyler.⁸²

Ali Şeriatî'ye göre âlemleri tek bir gücün yarattığına, âlemleri tek bir gücün idare ettiğine ve bunun dışında hiçbir gücün, kuvvetin ve kudretin bulunmadığına inanmak ilahi tevhiddir. Ona göre ilahi tevhidi kabul eden kişi kaçınılmaz olarak da beşeri tevhidi kabul etmek zorundadır. Beşeri tevhidden kastı ise bütün insanların aynı kökten türediğini, tek bir irade tarafından terbiye edilip yönlendirildiğini kabul etmektir. Yine kişi bu anlayışın dışında olan güçleri, sembolleri, alametleri yok etmelidir.⁸³ Konuyu detaylandırması bakımından tevhidin ne olduğunu müellifimizin dilinden şu şekilde aktarabiliriz:

(...) Tevhid, tam olarak, gökten yere inmekte,⁸⁴ öğretim tartışma, yorum, felsefe, kelam ya da ilim cedeli alanından toplumsal savaşımına girmekte ve gruplar arası ilişkide söz konusu olan ve sınıflar arası ilişkiyi, bireyin cephe almasını, birey-toplum ilişkisini, çeşitli toplumsal boyutları, kitle altyapısını, kitle üstyapılarını, kitle kurumlarını, aileyi, siyaseti, kültürü, iktisadı, mülkiyeti, toplumsal ahlakı, toplum, birey, aile, sınıf ilişkilerini, bireyin ya da bir grubun sorumluluklarını belirginleştiren konuları gündeme getirmektedir. Bu sistem, toplum karşısında tevhidin düşünsel konumunu kendinde barındırmaktadır.⁸⁵

Ali Şeriatî'ye göre tevhidin hayatta bir karşılığı olmalıdır. Öyle ki tevhid, insanın Allah ile, insanın insan ile, insanın eşya ile ilişkilerine bir düzenleme getirmelidir. Eğer bugün Müslümanlarda ahlak problemi var ise bu tevhide,

⁸¹ Şeriatî, *İslâm Bilim I*, 228-229.

⁸² Ali Şeriatî, *Dünya Görüşü ve İdeoloji*, çev. Kenan Çamurcu (Ankara: Fecr Yayınları, 2016), 46.

⁸³ Şeriatî, *Dünya Görüşü ve İdeoloji*, 21-22.

⁸⁴ Ali Şeriatî Hz. Peygamberi Sokrates'e benzetmektedir. Zira ona göre Sokrates felsefeyi, Hz. Peygamber dini gökten yere indirmiştir. Dinin gökten yere inmesini tevhid ile açıklayan Şeriatî dinin gökte olmasıyla aristokrat, eşraf ve saray kesimine hitap etmesini kastetmektedir. Ona göre tevhid anlayışı dini bu kesimin elinden alıp ümmetin ve ümmilerin eline vermektedir. Şeriatî, *Kendisi Olmayan İnsan*, 329.

⁸⁵ Şeriatî, *İslâmbilim I*, 146.

sadece inanmaktan kaynaklanmaktadır. Oysa Şeriatî'ye göre tevhide inanmak yeterli değildir. Tevhidi tanımak gerekmektedir. Tevhidin inanç basamağında kalıp tanıma ve düşünme basamağına çıkamamak kısır, dar ve olumsuz bir inanca sebep olmaktadır.⁸⁶

Ali Şeriatî, şirki anlamadan tevhidi anlamının mümkün olmayacağını,⁸⁷ tevhidin toplumsal değeri ve tarihteki rolünü anlamak için şirkin mutlaka tanınması gerektiğini söylemektedir.⁸⁸ Ona göre şirk bir dindir ve insanlık tarihinin en eski din biçimidir. Allahsızlık anlamına gelmemektedir.⁸⁹ Zira Mekke'de müşrikler Allah'a inanma noktasında bir problem yaşamamışlardır. Hatta inanmaları gereken gücün dışında ilave güçlere inanıyorlardı ki şirkte tam bu noktada ortaya çıkmaktadır.⁹⁰ Yine Şeriatî'ye göre Hâbilî⁹¹ düzenin yok olması ve Kâbilî düzenin egemen olmasıyla birlikte şirk ortaya çıkmıştır.⁹² Ve şirkin kaynağını ekonomi olarak görmektedir.⁹³

Ali Şeriatî, şirk dininin iki tezahürü olduğunu söylemektedir. Bunlardan ilki kendisini doğrudan açık eden klasik anlamda şirk dinidir. Totem, tabu, mana dinleri, çok tanrıcılık, putperestlik bunlardan bazılarıdır. İkincisi ise gizli şirk

⁸⁶ Şeriatî, *İslâm Bilim I*, 223.

⁸⁷ Şeriatî, *İslâmbilim I*, 208.

⁸⁸ Şeriatî, *Dünya Görüşü ve İdeoloji*, 47.

⁸⁹ Şeriatî, *Dine Karşı Din*, 19.

⁹⁰ Ankebut 29/61; Zümer 39/38.

⁹¹ Hâbilî ve Kâbilî düzenin ne demek olduğunu müellifimizin dilinden şu şekilde özetleyebiliriz: “İlkel komün döneminde insanoğlu avcılık yaparak yaşıyordu. Bu dönem, tabiata karşı genel eşitlik dönemidir; yani bütün doğal servetlerden ve bütün sosyal imkânlardan yararlanma dönemi. Yani üretim doğaldır; üretim araçları ya yoktur yahut varsa da düşük düzeydedir. Nitekim ona erişme imkânı bütün bireyler için eşittir... İlkel komün döneminde bütün Kâbile bir “biz”e sahip olmuştur; Kâbilenin ruhu adına kolektif bir ruha sahip olmuştur... Daha sonra ekonomi etkeni Kâbileyi iki sınıfa bölünce, totem de iki tanrıya ayrılıyor ve düaliste meydana geliyor. Beşeriyet tarım aşamasına erişince iki sınıf meydana geliyor. Bu esnada tarihe yeni bir etken giriyor, o etken güçtür... İnsanlık iki kutba ayrılıyor: Bir kutup çalışıyor, ama sahip değil; bir kutup ise çalışmıyor, ama sahiptir... Hâbil, Kâbil tarafından öldürüldüğünde, hayır ve iyilik sürekli olarak ölüyor, zulüm ve haksızlık ise mütemadiyen ebedi kalıyor. Hâbil ile Kâbil’in öyküsü, insan türünün öyküsüdür. Hâbil, hayır ve iyilik sembolü; Kâbil ise şer ve kötülük sembolüdür. Kâbil çiftçi, Hâbil ise çobandır. O halde bu iki kardeşin ahlakî farklılık etkeni, onların çalışma türünde aranmalıdır... Hâbil ve Kâbil, Hâbilî ve Kâbilî dönem olmak üzere iki tarihsel dönemi inşa ediyor ve Hâbil’in ortadan kalkmasının ardından tarihi düzen Kâbil’in eline geçiyor. Mülkiyet döneminde, Kâbilede ikilik meydana geliyor ve “biz”, “biz ve diğeri” ne dönüşüyor.” Ali Şeriatî, *Medeniyet Tarihi I*, çev. Ejder Okumuş (Ankara: Fecr Yayınları, 2011), 129-130.

⁹² Şeriatî, *Dünya Görüşü ve İdeoloji*, 30.

⁹³ Şeriatî, *Dine Karşı Din*, 29.

biçimidir ve şirk çeşitleri içinde en tehlikeli olanı da budur. Ona göre insan nesline ve hakikate en fazla zararı bu şirk biçimi vermiştir. Gizli şirk ona göre tevhit kılığına girerek tevhit ehlinin içinde yer alan şirktir.⁹⁴ Bunun örneğini ise Belam Baura'nın, Musa'nın hareketi karşısında yenilince Musa'nın hahamları kılığında tezahür etmesi üzerinden vermektedir.⁹⁵

Ali Şeriatî, Hz Peygamber ve Hz. Ali'yi tarihteki iki önemli şahsiyet olarak görmektedir. Din, dil, Kur'an, zaman ve çağ aynı olmasına rağmen Hz. Peygamberin tevhid dinini ikame ettiğini Hz. Ali'nin ise şirk dinine yenildiğini söylemektedir. Ona göre Hz. Peygamber açık şirk ile mücadele etmiştir. Hz. Ali ise gizli şirk ile mücadele etmiştir. Gizli şirk ile mücadele nispeten açık şirk ile mücadeleden daha zordur. Bu da Hz. Ali'yi başarısız kılmıştır.⁹⁶ Şeriatî, şirkin tevhide bürünerek insanların karşısına çıkması noktasında şunları söylemektedir:

Bugün artık şirk ne yapıyor? Cihada gidiyor, İslâmî fetihler yapıyor, mihrabı var, görkemli camiler inşa ediyor, bu camilerde cemaat namazı ikame ediliyor ve Kur'an okunuyor. Bütün İslâm âlimleri ve kadılar bu dine tâbidir ve dini şiarların, Peygamber dininin savunucularıdır. Ancak bu, işin şekli boyutudur, işin özü ve ruhu ise şirke dayanmaktadır.⁹⁷

Ali Şeriatî'ye göre şirk düzeninde tanrıyla halk arasında diyalektik bir ilişki bulunmaktadır. Bu durumda şirkin üç türünden bahseden Şeriatî, Allah'a eş koşmanın dışında soy şirkine, sınıfsal şirke ve aile şirkine vurgu yapmaktadır. Soy şirki ile Yunan tanrılarını Hint tanrılarından, Hint tanrılarını Çin tanrılarından ayıran özellikleri kasteden Şeriatî, bu tanrılar arasındaki özsel ve ögesel farklılıkların tarih içinde oluştuğunu söylemektedir. Sınıfsal şirk ile de toplumsal sınıflar arasındaki duvarların sebebi olan tanrılar ve anlayışı kastetmektedir. Bu durumda rabbi, yaratıcısı ve tanrısı farklıdır. Aile şirkini ise tıpkı sınıfsal şirk

⁹⁴ Şeriatî, *Dine Karşı Din*, 31.

⁹⁵ Kısaca söyle örneklendirmektedir: “Tevhid dinleri, her zaman işe başlıyor ve muzaffer oluyorlar; fakat bir nesil sonra tevhid peygamberinin dininin resmi mütevellileri ve dinin resmi tebliğcileri adıyla bir sınıf, gücü eline alıyordu. Bunlar ya egemen sınıfa bağlıydı ya da kendileri egemendi. Dinin mütevellileri, dine inananlar, kiliselerin veya o dinin mabedlerinin idarecileri adıyla, sosyal şirki tevhit maskesi altında, tevhid mabedlerinde icra ediyor ve idame ettiriyorlardı. Dolayısıyla “müzmin” şirk, İslâm, Hristiyan ve Yahudi tarihinde açık şirk dininin kendisinden daha derin ve daha güçlü bir biçimde ortaya çıkıyor. Musa, Firavun'un şirk savaşına tevhid ile karşı koydu. Fakat sonra onun yerine geçenler, yani Musa dininin ruhanileri, Firavun düzeni ve sosyal şirki, Musa'nın tevhid örtüsü altında yeniliyor ve bir tek Tanrı olan Yahve, Firavun tanrılarının rolünü üstleniyor.” Şeriatî, *Dinler Tarihi I*, 310.

⁹⁶ Şeriatî, *Dine Karşı Din*, 50.

⁹⁷ Şeriatî, *Dine Karşı Din*, 51.

olarak gören fakat aile ve akraba içinde vücut bulan anlayış olarak değerlendirmektedir. Ona göre sınıfsal şirk toplum bazında ayrışma nedeni iken aile şirki aile içinde ayrışma sebebidir.⁹⁸

B. Bir Dünya Görüşü Olarak Tevhid

Ali Şeriatî'ye göre her inancın, ister ilahi olsun ister maddi olsun, temel bir altyapısı, bir yapı taşı ve üzerinde yükseldiği bir sütun vardır. Her öğretinin de altyapı taşı dünya görüşünden ibarettir.⁹⁹ Ali Şeriatî, dünya görüşünü insanın kendi varlık ya da varoluşuyla ilgili sahip olduğu algılama çeşidi olarak tarif etmektedir. Tevhid, şirk, ateizm, varoluşçuluk, realizm, septisizm, politeizm, düalizm, vahdet-i vücut vs. birer dünya görüşüdür.¹⁰⁰

Ali Şeriatî, tevhid öğretisinin planını şöyle sıralamaktadır:

1. Dünya görüşü (Öğretinin altyapısı)
2. İnsanbilim
3. Tarih felsefesi
4. Toplumbilim
5. İdeoloji
6. İdeal toplum
7. İdeal insan

Bunlar ayrıntılı olarak şu şekilde izah edilebilir:

1. Dünya Görüşü- Tevhid:

Ali Şeriatî, kendi içinde çeşitlense de temelde üç tür dünya görüşü olduğunu söylemektedir. Bunlardan biri dini dünya görüşüdür. Dini dünya görüşünde kişi âlemi yaratan bir gücün var olduğunu kabul etmektedir. Ayrıca âlemin şuur ve hedef sahibi olduğunu bilmek de önemlidir. İkinci dünya görüşü maddeci, materyalist bir dünya görüşüdür. Bu, dini dünya görüşünün tam karşısında yer almaktadır. Âlem yaratılmamış, tesadüfen oluşmuştur. Ayrıca âlem şuur ve bilinç sahibi değildir. Üçüncü dünya görüşü ise Şeriatî'ye göre sonsuzluk

⁹⁸ Şeriatî, *İslâm Bilim I*, 139-140.

⁹⁹ Şeriatî, *İslâm Bilim I*, 29.

¹⁰⁰ Şeriatî, *İslâm Bilim I*, 30-31.

ve doğruluk içeren akıl yürütmeye dayalı dünya görüşüdür. Albert Camus’u tam da buraya oturtan Şeriatî, bu dünya görüşüne göre kötüyü iyiden ayıracak bir mekanizmanın olmadığını söylemektedir.¹⁰¹

Ali Şeriatî, dünya görüşünü tevhid olarak belirtmektedir. Ona göre tevhidi dünya görüşünden amaç her şeyi dünya-ahiret, fizik-fizikötesi, madde-mana, ruh-cisim ikilemi olarak değil tek olarak(vahdet) algılamaktır. Tevhidi dünya görüşü, varlıkta külli bir birliği gösterir. Özellikle de tanrı, doğa ve insan arasındaki birlik temel bir özelliği göstermektedir. Çünkü Şeriatî’ye göre kaynak birdir, hepsinin tek yönü vardır ve hepsi tek bir irade ve ruhla hareket etmektedir. Buradan hareketle Şeriatî “vahdet-i vücut”u (panteizm), “kesret”i(politeizm), “teslis”i ve “seneviyyet”i (düalizm) şiddetle eleştirmekte ve tevhidi hakikat olarak belirtmektedir.¹⁰²

Şeriatî’ye göre tevhid fiziğin fizikötesiyle, insanın doğayla, insanın insanla, tanrının dünya ve insanla birliğini yorumlayıp açıklamaktadır.¹⁰³

Ali Şeriatî, tevhidi altyapıyı açıklarken sadece varlığın ikilemi üzerinden yani insan ve doğanın, ruh ve cismin, dünya ve ahiretin, madde ve mananın ikilemi üzerinden değerlendirmemektedir. Ona göre hukuk, sınıf, toplum, siyaset, soy vs. çelişkiler, ikilemler, ayrımlar tevhidi dünya görüşünde bulunmamaktadır.¹⁰⁴

Ali Şeriatî’ye göre tevhidi dünya görüşünde insan sadece tek bir güçten korkar, sadece Allah’a sorumluluk duyar, tek bir kibleye yönelir ve tek olana secde eder. Bu da insana bağımsızlık ve yücelik bahşeder.¹⁰⁵

2. İnsanbilim- Âdemin Yaratılışı:

Ali Şeriatî, Âdem’i insan türünün tezahürü olarak görmektedir. Bu tezahür ona göre biyolojik anlamda değil felsefi anlamda bir tezahürdür. Kur’an’ın insanı Allah’ın ruhu ve kurumuş balçıktan oluştuğunu belirtmesi ona göre insanın iki

¹⁰¹ Şeriatî, *Dünya Görüşü ve İdeoloji*, 16-17

¹⁰² Şeriatî, *İslâm Bilim I*, 48-49.

¹⁰³ Şeriatî, *İslâm Bilim I*, 52.

¹⁰⁴ Şeriatî, *İslâm Bilim I*, 52.

¹⁰⁵ Şeriatî, *İslâm Bilim I*, 53-54.

çelişik kutuptan yani Allah ve şeytan kutuplarından oluşuna işaret etmektedir. Bu da insanın bağımsız, özgür ve sorumlu oluşunun delilidir.¹⁰⁶

Ali Şeriatî, bu bağlamda “biz Allah’tanız ve ona dönücüleriz”¹⁰⁷ ayetini klasik tefsirlerin ve vahdet-i vücütçuların değerlendirmelerinin aksine bir anlam vermektedir. O ne tefsirlerin ölüm hakkındaki yorumunu ne de vahdet-i vücütçuların insan Allah’ın öz zatına hulul etmesi yorumunu kabul etmektedir. O, bu ayeti tevhid-i bir öğretinin sonucu olarak dünyada iken sadece ona döneriz yönümüz, kiblemiz ancak odur şeklinde yorumlamaktadır.¹⁰⁸

Ali Şeriatî, insanın oluş sürecini tanımlamak için Âdem kıssasından elde edilen unsurlar dizgesini şu şekilde ifade eder:

İnsan sürgün edilmiş bir tanrımsıdır; zıtların bir araya gelmesidir. Diyalektik bir olgu olarak “Allah-Şeytan”, “Ruh-Balçık”tır; kendi yazgısını oluşturan özgür iradedir; sorumlu, yükümlü, Allah’ın istisnai emanetini alan, bütün meleklerin tapındığı, yeryüzünde Allah’ın halifesi, Allah’a asi bile olan, görürlüğün yasak meyvesini yiyen, cennetten kovulan ve bu doğa çölüne sürülen, aşk (Havva), akıl(şeytan) ve isyandan(yasak meyve) oluşan üç çehre taşıyan, sürüldüğü yerde (tabiatta) insani bir cennet yaratmakla, sürekli savaşında balçıktan Allah’a dek yükselmekle ve bu balçık ve lıv halindeki hayvanken Allah’ın ahlak ve huyunu almakla görevli olandır!¹⁰⁹

3. Tarih Felsefesi- Hâbil/Kâbil:

Âdem kıssasında insan türünden, felsefi anlamda insandan söz edildiğini söyleyen Şeriatî tarihi Hâbil ve Kâbil’in savaşından başlatmaktadır. Yani Kâbil’in Hâbil’i öldürdüğü günden başlatır tarihi. Tıpkı insanda olduğu gibi tarihin başlangıcından bu yana baş göstermiş ve tarihi oluşturmuş iki düşmanın diyalektik çelişkisi ve savaşı süregelmektedir. Dolayısıyla Hâbil ve Kâbil’in öyküsü tarih felsefesini Âdem’in öyküsü ise insanbilimini ortaya çıkarmaktadır. Şeriatî’ye göre tarih katil Kâbil safıyla maktul Hâbil safı arasında, hâkim safla mahkûm saf arasında, süregelen savaştan ibarettir.¹¹⁰

Ali Şeriatî müfessirlerin Hâbil ve Kâbil kıssası üzerindeki değerlendirmelerini yanlış bulmaktadır. Zira ona göre müfessirler bu kıssadan “insanın öldürülmesinin kınanması sonucuna ulaşmaktadır. Bu sonuç işi

¹⁰⁶ Şeriatî, *İslâm Bilim I*, 54-55.

¹⁰⁷ Ayetin tam metni şöyledir: “Onlar; başlarına bir musibet gelince, ‘Biz şüphesiz(her şeyimizle) Allah’a aidiz ve şüphesiz O’na döneceğiz’ derler.” Bakara 2/156.

¹⁰⁸ Şeriatî, *İslâm Bilim I*, 58.

¹⁰⁹ Şeriatî, *İslâm Bilim I*, 62.

¹¹⁰ Şeriatî, *İslâm Bilim I*, 63.

bayağılaştırmaktadır. Kur'an'a, İbrahimî dinlere ve özellikle İslâm'a bakılacak olursa, bu olay insan türünün dünyadaki yaşayışının başlangıcının eşiğinde ortaya çıkan ilk büyük olaydır. Bundan ötürü Şeriatî'ye göre Hâbil'in Kâbil eliyle öldürülmesi bilimsel, sınıfsal ve toplumsal yorumu zorunluluk haline getirmektedir. O, bu olayı ilkel komün döneminin son bulması, insanın avlanma yoluyla üretim şeklindeki ilkel eşitlik ve kardeşlik düzeninin yok olması ve çiftçilik yoluyla üretimin, özel mülkiyetin ortaya çıkması sömürü, mala kulluk, açgözlülük, kölelik ve kardeş katlinin başlaması olarak yorumlamaktadır.¹¹¹

4. Toplumbilim:

Ali Şeriatî, toplumbilimin de tıpkı tarih felsefesinde olduğu gibi diyalektik temel üzerine kurulduğunu ve Hâbil- Kâbil sınıfından oluştuğunu belirtmektedir. Ona göre toplumda sadece ve sadece iki altyapı mümkündür. Biri Kâbil'ci altyapı diğeri ise Hâbil'ci altyapıdır.¹¹²

Kâbilci altyapının da üç boyutu olduğunu söyleyen Şeriatî, siyasetin tezahürü olarak gücü, iktisadın tezahürü olarak parayı, dinin tezahürü olarak zühdü görür. Kur'an'la bunu destekleyen Şeriatî, Firavun'u egemen siyasi gücün temsilcisi Kârun'u iktisadi gücün temsilcisi, Bel'âm'ı ise egemen resmi ruhaniliğin sembolü olarak belirtir.¹¹³

Ona göre Hâbil'ci altyapının temelini ise halk oluşturmaktadır. Bu sınıfsal toplumda Allah "halk" safındadır. Şeriatî'ye göre Kur'an'da toplumun söz konusu edildiği her yerde Allah ve "nâs" birbirinin müteradifi olarak bulunur. Öyle ki bir ayetteki¹¹⁴ nâs kaldırılıp yerine Allah koyulabilir.¹¹⁵

5. İdeoloji- İslâm:

Ali Şeriatî sırasıyla saydığı bu öğretinin ideoloji basamağına İslâm'ı koymaktadır. Fakat hangi İslâm diye de sorar. Ona göre İslâm Kâ'bu'l-Ahbâr'ın değil Ebuzer'in İslâm'ıdır. Hilafet, sınıf ve aristokrasi İslâm'ı değil adalet ve

¹¹¹ Şeriatî, *İslâm Bilim I*, 67-68.

¹¹² Şeriatî, *İslâm Bilim I*, 74.

¹¹³ Şeriatî, *İslâm Bilim I*, 78.

¹¹⁴ Örnek bir ayet için bk. "Eğer siz Allah'a güzel bir borç vererseniz, Allah onu size, kat kat öder ve sizi bağışlar. Allah, şükürün karşılığını verendir, halîmdir.(hemen cezalandırmaz, mühlet verir) Teğabun 64/ 17.

¹¹⁵ Şeriatî, *İslâm Bilim I*, 78-79.

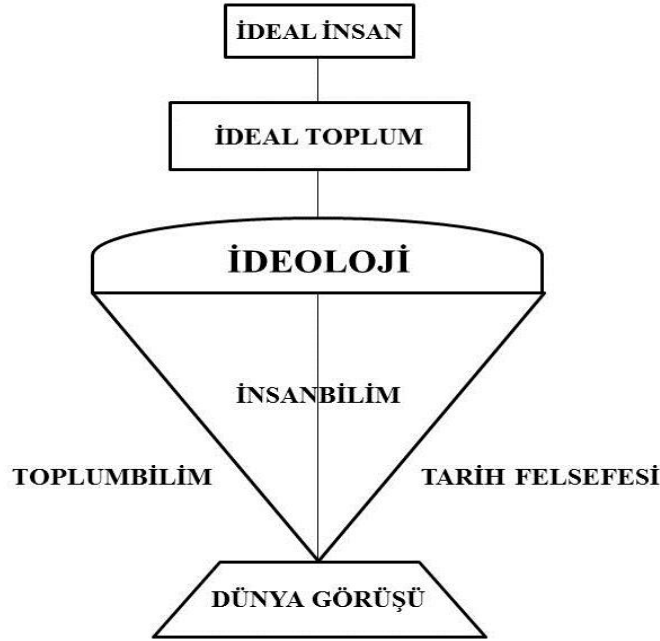
rehberlik İslâm'ıdır. Esaret, uyku ve suskunluk İslâm'ı değil özgürlük, bilinç ve hareket İslâm'ıdır. Taklit, taassup İslâm'ı değil bilimsel ve akli içtihad İslâm'ıdır. Mefatihü'l-cenan İslâm'ı değil Kur'an İslâm'ıdır.¹¹⁶

6. İdeal Toplum- Ümmet:

Ali Şeriati, ümmeti ortak bir inanç ve hedef taşıyan ve ortak hedeflere ulaşmak için yola koyulan bir toplum olarak tanımlar. Ona göre kan birliğinin burada hiçbir önemi yoktur.¹¹⁷

7. İdeal İnsan- Allah'ın Halifesi:

Ali Şeriati'ye göre ideal insan Allah'ın ahlakıyla ahlaklanan en azından bu yol üzere ilerleyen insandır. İnsanın Allah'ın ruhu ve iblis(çamur) ikilemi üzerinden yaratıldığını söylemektedir. Burada da Allah'ın ruhu denilen safa doğru adım attıkça ideal insan oluşmaktadır.¹¹⁸ Ali Şeriati'ye göre bu öğretinin şekli şu şekildedir.¹¹⁹

Şekil 1. Ali Şeriati'ye göre Tevhit Öğretisi

¹¹⁶ Şeriati, *İslâm Bilim I*, 80-81.

¹¹⁷ Şeriati, *İslâm Bilim I*, 82.

¹¹⁸ Şeriati, *İslâm Bilim I*, 83.

¹¹⁹ Şeriati, *İslâm Bilim I*, 27.

C. Rabb

Rab kelimesi terbiye etmek, yetiştirmek, ıslah ve tamir etmek, yönetmek, sorumluluk almak, istediğini yapabilmek, toplamak, yığmak, hazırlamak; malik ve sahip olmak, nimeti artırmak, üstünlük ve efendilik anlamlarındaki “r-b-b” kökünden türeyen, efendi, malik, sahip, terbiye eden, yetiştiren, düzene koyan, düzelten, tedbir alan, sorumluluk üstlenen, yöneten, nimet veren, ihtiyaçları gideren, sözü dinlenen, otorite sahibi reis, melik, efendiliği ve üstünlüğü kabul edilen kişi demektir.¹²⁰ Aynı dil ailesinden Aramice ve Akadca’da da rab “ulu, büyük, efendi, rehber” anlamına gelir. Kelimenin aslının Aramice veya Akadca olmasının da muhtemeldir olduğunu düşünenler vardır.¹²¹ Kur’an’da çokça *Rabb* kelimesi geçmektedir.¹²² Ayrıca Mevdûdi Rab kelimesinin Kur’an’da beş manada kullanıldığını söylemektedir.¹²³

Şeriatî’ye göre tarihte insan tek iken(Âdem) efendi-köle, toplum biz iken hâkim-mahkûm sınıfı diye ikiye ayrılmıştır ve iki tanrıcılık ortaya çıkmıştır. Zamanla egemen sınıf ilerlemiştir ve üç boyut kazanmıştır. Bunlar “güç”, “para”,

¹²⁰ Karaman vd. *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 541.

¹²¹ İslâmoğlu, *Kur’an’a Göre Esma-i Hüsnâ*, 1: 206.

¹²² Kur’an’ı Kerimde rab kelimesi 962 yerde Allah’a doğrudan nispet edilmektedir. Bunun dışında beş yerde “hükümdar” manasında Hz. Yusuf dönemindeki Mısır meliki için kullanılmış (Yûsuf 12/23, 41, 42, 50), bir ayette Hz. Musa devrindeki Firavun’un tanrılık iddiasıyla kendisi hakkında kullanımı şeklinde (Nâziat 79/24), bir ayette de Allah’tan başka rab aranmamasının gerektiği vurgulanırken (En’am 6/164) zikredilmiştir. Rabbin çoğulu olan *erbâb* da birden fazla rab edinmenin eleştirisi çerçevesinde dört ayette yer almıştır. (Âl-i İmran 3/64, 80; et-Tevbe 9/31; Yusuf 12/39). Başta Hz. Musa olmak üzere geçmiş peygamberlerin bağlıları için kullanılan *ribbiyyûn*, *rabbâniyyûn* (Rabbe bağlı olup ilmi ve ameli yetkin derecede bulunanlar) dört ayette geçmektedir. (Âl-i İmran 3/79, 146; Mâide 5/44, 63). Kur’an’da rab çeşitli isimlere ve zamirlere, en çok da tekil ikinci şahıs zamirine muzaf olarak kullanılmıştır. 242 yerde tekrarlanan bu hitabın 200 den fazlası Hz. Peygambere yöneliktir. “Sizin rabbiniz, onların rabbi” biçimindeki çoğul zamiriyle 243, “ey rabbim, ey rabbimiz” şeklindeki niyaz ifadesiyle 178 defa geçmektedir. Bekir Topaloğlu, “Rab”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34: 372.

¹²³ Birinci manada: “Yusuf: Allah’a sığınırım. Doğrusu Mısır Azizi Benim efendimdir. O, bana güzel bir mevki vermiştir.” (Yusuf 12/23.). İkinci manada: “İşte o taptıklarınız benim düşmanımdır. Fakat âlemlerin Rabbi böyle değil. O Rab ki beni yaratan ve bana doğru yolu gösterendir. Bana yediren, bana içiren O’dur. Hastalandığım zaman bana şifa veren O’dur.” (Şuara 26/77-80). Üçüncü manada: “O sizin Rabbinizdir. Ve nihayet ancak O’na döndürüleceksiniz.” (Hud 11/34.) Dördüncü manada: “Allah’ı bırakıp da kimimiz kimimizi Rabler diye tanımayalım.” (Âl-i İmran 3/64.) Beşinci manada: “O, göklerin ve yerin ve bunlar arasında ne varsa hepsinin Rabbidir. Doğuların da Rabbidir O.” (Saffat 37/5.). Ebu’l Âlâ el-Mevdûdi, *Kur’an’a Göre Dört Terim*, çev. Osman Cilacı, İsmail Kaya (İstanbul: Beyan Yayınları, 1986), 39-43.

“ruh”tur. Tek tanrı da üç çehre kazanmıştır ki bunlar da baba, oğul ve kutsal ruh’tur.¹²⁴

Ali Şeriatî’ye göre başlangıçta tek yaratıcı var iken sonradan tanrılar ortaya çıkmıştır. Bu tanrılara da “rabb” adı verilmiştir. Yine Şeriatî’ye göre tarihte tanrıcılık ve yaratıcılık iddiasında bulunan hiç kimse olmamıştır. Nitekim Kur’an’da yer alan Firavun hikâyesi bu gerçeği dile getirmektedir.¹²⁵ Firavun hikâyesi Şeriatî’ye göre söylentilerin aksine mitolojik bir karakter değildir. Tarihsel bir kişiliktir ve dini, mezhebi, mabutları birebir dinler tarihi ilminde sıralanmıştır. Firavun fizikötesine inanan, tanrılara tapan hatta dindar bir şahsiyettir. Fakat Firavun halkının efendisi olduğunu, hayatlarının, yaşamlarının ve ölümlerinin yazgısının kendi elinde olduğunu iddia etmiştir. Buradan hareketle Şeriatî şirkin yaratıcılıkta değil rablıkta geliştiğini, tanrıların da yaratıcı olarak değil büyük yaratıcının yanında “rabb”, “rabbu’l-erbab”, “rabbu’l-enva” ve “rabbu’n-nas” olarak çoğaldığını söylemektedir.¹²⁶

Yaratıcı ilahla beraber halka sahiplik etme iddiasında bulunarak ortaya çıkan ilahların sebebi ise Şeriatî’ye göre toplumu ırklara, sınıflara ve gruplara bölerek hem rahat yönetebilmek hem de yöneticilerin refah bir ömür sürmesidir. Zira bir tarafta yöneten diğer tarafta yönetilen, bir tarafta zengin bir tarafta yoksul yine bir tarafta aristokrat diğer tarafta köle sınıfının olması için en etkili silah tanrılar üzerinden kullanılan silahtır.¹²⁷

Şeriatî’ye göre hiçbir tanrının adı yaratıcı anlamına gelmez. Tarih boyunca genellikle baba, sahip, sultan, üstün, müstebit, mütekebbir, egemen, muktedir, mazhar vb. anlamlarına gelmektedir. Şeriatî’ye göre tanrılar bu isimler altında yeryüzünde çoğalıp yaratıcı tanrı veya tanrılarının yansıması olarak karşılık bulmaktadır. Tam da burada Şeriatî, İbrahim’in tevhidi davetini çok çok anlamlı bulmaktadır. Ona göre İbrahim’in baltayı eline alıp putları kırması bir grubun cehalet kaynaklı ilah olarak benimsedikleri heykelleri kırması demek değildir.

¹²⁴ Şeriatî, *İslâm Bilim I*, 223.

¹²⁵ Musa (a.s.)’nın kavmi İsrailoğullarıyla ve Firavunla hikayesini anlatan ayetler: A’raf 7/103-156; Yûnus 10/75-92; Ta-Ha 20/ 47-79; Şuara 26/10-68; Neml 27/7-14; Kasas 28/ 3-43; Saffat 37/114-121; Mü’min 40/ 23-46; Zuhruf 43/ 46-56; Duhân 44/ 17-33; Naziat 79/ 15/24.

¹²⁶ Şeriatî, *İslâm Bilim I*, 222.

¹²⁷ Şeriatî, *Dine Karşı Din*, 43.

Aksine insana, tarihe egemen olan toplumsal altyapıyı yerle bir etmek demektir. Ona göre İbrahim sınıf farklılığını ırk ve millet ayrımcılığını soy ve sınıf asaletini muhafaza etmek için üretilen sahte ve zalim din kurumunu yıkmıştır. Yine ona göre İbrahim'in hikâyesi şirk sisteminin yerle bir olmasının ve tevhidin var olmasının hikâyesidir.¹²⁸

Bu bağlamda en-Nâs suresini kıymetli ve anlamlı bulan Şeriatî, Allah'ın, nâs(ki bunu halk kitlesi olarak çevirmiştir) ile tamlama oluşturduğunu ve bunu kendi zatına özgü bir sıfat ve güçle nitelendirdiğini söylemektedir. Birinci ayette Allah'ın topluma egemen olan efendi sınıflarını eleştirdiğini ikinci ayette halkı yöneten mülk sahibi olan gücü eleştirdiğini üçüncü ayette ise İslâm dışında bir din aryan ruhanileri eleştirdiğini söylemektedir. Şeriatî'ye göre bu üç gücün Allah'a has kılınması, halka egemen olan üç sınıfın böylesi güçleri öne sürmelerinin tanrılık iddiası olduğunu ve bunu kabul etmenin de Allah'tan başka ilaha tapmak anlamına geldiğini söylemektedir. Yine Şeriatî'ye göre Allah'ın Kur'an'da "Hüküm ancak Allah'ındır", "Din tümüyle Allah'ındır", "Mal-Mülk Allah'ındır" gibi ifadeleri sürekli kullanması siyasi istibdada iktisadi istismara dini eşekleştirmeye¹²⁹ yönelik bilinçli ifadelerdir.¹³⁰

¹²⁸ Ali Şeriatî, *İbrahim'le Buluşma*, çev. Murat Demirkol (Ankara: Fecr Yayınları, 2016), 37-38.

¹²⁹ Ali Şeriatî eşekleştirmeyi zihnî insanî ve sosyal bilinçten saptırılıp uzaklaştırılmasını ve bu iki bilincin hak veya batıla süslenmesini sağlayan bir etken olarak tarif etmektedir. Ona göre doğrudan eşekleştirme, zihinleri cahilliğe, sapıklığa ve azgınlığa sürüklemek iken; dolaylı eşekleştirme zihinleri büyük, acil ve hayati olan haklardan ayırıp onları süslemekle küçük, önemsiz ve aciliyeti olmayan haklara yöneltmektir. Şeriatî, eşekleştirmenin bir eski bir de yeni metodu olduğunu söylemektedir. Eski eşekleştirme metodu ona göre şu başlıklar altında gerçekleşmektedir: Dini eşekleştirme, züht, şiir, ırkçılık, geçmiş kutsama, şükür. Yeni eşekleştirme metodu ise şu başlıklar altında gerçekleşmektedir: Uzmanlık, ilim, maddi güç, medeniyet, bireysel özgürlük, cinsel özgürlük, kadın özgürlüğü, taklit. Ali Şeriatî, *Bilinç ve Eşekleştirme*, çev. Murat Demirkol (Ankara: Fecr Yayınları, 2016), 45-78.

¹³⁰ Şeriatî, *İslâm Bilim I*, 223-224.

İKİNCİ BÖLÜM

ALİ ŞERİATİ'YE GÖRE ALLAH'IN ÂLEME MÜDAHALESİ

I. ÂLEME MÜDAHALE VASITALARI

A. Vahiy/Kur'an Algısı

Ali Şeriatî, Kur'an'ın itikadî bir kitap olduğunu söylemektedir. Ayrıca Kur'an, bir hidayet kitabı ve insan yetiştiren bir kitaptır. Şeriatî, Kur'an'ın misyonunu ise, insanı bilinçli kılması, uyandırması, kendine getirmesi, kişilikli bir formata sokması ve sorumluluk duygusu aşılması şeklinde açıklamaktadır.¹³¹

Ali Şeriatî Kur'an'ı İncil ve Tevrat'ın toplamı olarak görmektedir. O, bu hususu şu şekilde özetler:

Felsefe, hikmet, kısas, akaid, fertle ilgili ahlaki ve ruhi özellikler, toplumsal, ekonomik, siyasi hükümler, bireysel ve toplumsal ilişkiler, maddi ve manevi hayatla ilgili gelenek ve görenekler, dünya ve ahiret, yaratılış felsefesi ve ilahi hikmetten tutun, sağlık, görgü kuralları, yeme içme, uyuma, hayatla ilgili normlar, nefis terbiyesi, bireysel eğitim, savaş, maddi hayatı iyileştirme, sosyal haklardan faydalanma(...) askeri harekate hazırlık, intikam ve esir alma gibi konuların ve olayların hepsini kendine özgü bir yöntemle birbirine bağlayıp güzel ve hoş sesler ve çeşitli düşünceler, duygular, maddi ve manevi, bireysel ve toplumsal olgulardan bir bileşim yaratmıştır.

Ali Şeriatî'ye göre Kur'an, tabiatla ilgili konulara ve bilimsel konulara değinmektedir. Fakat bunu bir esas ve bilinmezin keşfi anlamında yapmamaktadır. Kur'an bu tür mevzulara sadece hatırlatma, örnek verme, düşündürme ya da dikkat çekmek amacıyla değinmektedir. Yani o, Kur'an'ın bir fizik, kimya, biyoloji, astronomi, jeoloji kitabı gibi değerlendirilmesini doğru bulmamaktadır.¹³²

Ali Şeriatî, Kur'an'ın idealini insanları aydınlatması ve hidayete erdirmesi olarak belirtmektedir. Kur'an bunu yaparken tabii bilimlere, toplumbilimine, ruhbilimine, insanbilimine ve tarih bilimine dayanmaktadır. Nitekim Şeriatî, bu düşüncesini açıklarken Kur'an'ın yerden, gökten, bulut ve güneşten, göğün gürlemesinden, şimşeklerin çakmasından, gündüz ve geceden, yıldızlardan söz

¹³¹ Şeriatî, *İslâm Bilim II*, 26.

¹³² Şeriatî, *İslâm Bilim II*, 26.

etmesini dile getirmesinin yanı sıra geçmiş toplumlardan, olaylardan, tarihi kişiliklerden, kavimlerin yazgılarından bahsetmesini de delil olarak ileri sürmektedir.¹³³

Ali Şeriatî, Einstein'ın izafiyet kuramını, hidrojen bombasını, mikrobi, fiziği, kimyayı vs. Kur'an'ın içinden bulup çıkaran Müslümanları şiddetle eleştirmektedir. Müslümanların bu tür eğilimlerini de aşağılık kompleksi olarak değerlendirmektedir. Ona göre Apollo'yu Kur'an'ın içinden bulup çıkarmaya gerek de yoktur. Asıl olan Kur'an'da insanı bulup çıkartmaktır. Ali Şeriatî, bu zihniyetin Müslümanlara çok zarar verdiğini ve Kur'an üzerinde çalışma yapan insanları da genelin gözünde küçük düşürdüğünü söylemektedir.¹³⁴

Muhkem müteşabih konusuna da değinen Şeriatî, muhkem ayetleri tek boyutlu, müteşabih ayetleri ise çok boyutlu ayetler olarak görmektedir. Ona göre muhkem ayetler açık ve sabit manası olan ayetler iken müteşabih ayetler ise birkaç mananın anlaşıldığı ve zihni, değişik yollara sevk eden ayetlerdir. Temel ve en zengin manaları müteşabihat içinde görmektedir. Zamana ve çağa göre yeni yorumlar bu ayetler üzerinde yapılır. Düşünürler ancak müteşabih ayetler üzerinde hareketle yeni şeyler keşfedebilirler. Şeriatî, aynı zamanda mesajındaki sadelikten dolayı Kur'an'ın, bir çöl bedevisi tarafından kolayca anlaşılabilirliğini ve kendisini Kur'an'a muhatap görebileceğini söylemekle birlikte, bir filozofun da onun sanatsal mucizesinden, manevi zenginliğinden ve fikri derinliğinden dolayı hayrete düşeceğini ve kendisini Kur'an'a muhatap görebileceğini söylemektedir.¹³⁵

Ali Şeriatî, Kur'an'ın üslubu noktasında da değerlendirmelerde bulunmaktadır. Ona göre Kur'an şaşırtıcı bir sembolik üslupla insanın karşısına çıkmaktadır. Nitekim kelimelerin birbirleriyle son derece ince ve sembolik gizli bağları bulunmaktadır. Surelerin ve ayetlerin arasında da zahiri bağlantıdan daha güçlü ve gizli bağ bulunduğunu söylemektedir. Sure ve ayetlerin hangi ölçülere göre dizildiğini bulmak ise mümkün değildir.¹³⁶

¹³³ Şeriatî, *İslâm Bilim II*, 27.

¹³⁴ Şeriatî, *İslâm Bilim II*, 28.

¹³⁵ Ali Şeriatî, *Hac*, çev. Ejder Okumuş (Ankara: Fecr Yayınları, 2015), 23-24.

¹³⁶ Ali Şeriatî, *Kur'an'a Bakış*, çev. Hicabi Kırılancı vd. (Ankara: Fecr Yayınları, 2015), 100.

Ali Şeriati, “Kim Kur’an hakkında kendi görüşüne göre hüküm verirse cehennemden oturma yerini hemen hazırlasın.”¹³⁷ hadisinin akla yönelik bir eleştiri şeklinde değerlendirenler karşı çıkmaktadır. Şeriati, burada “rey” i peşin kabul, bilinçli ya da bilinçsiz Kur’an’ı yorumlama yerine değiştirme ve kendine uydurma olarak algılamaktadır. İnanç ve kişisel kanı demek olan “rey” e akıl şeklinde anlam verilmesi ve kimsenin Kur’an’ı kendi aklıyla yorumlamaya hakkı olmadığı şeklinde bir yoruma varılmasını son derece yanlış bulmaktadır. Zira Şeriati’ye göre akıl dışında Kur’an’ı anlamak için başka araç yoktur.¹³⁸

Ali Şeriati, Kur’an’ın tek başına okunup, kavranabilen bir kitap olduğu noktasına şüpheyile yaklaşmaktadır. Nitekim o, Kur’an’ı anlamak ve kavramak için bazen coğrafya bazen tarih bilmek gerektiği görüşündedir.¹³⁹

Ali Şeriati, Kur’an’ın yok olmadığını fakat kapağının kapatıldığını söylemektedir.¹⁴⁰ Ona göre Müslümanlar Kur’an’ı şehirden, evden, hayattan, yaşamdan ve hatta dini okullardan çıkartarak kabristana sokmuştur.¹⁴¹ Ali Şeriati, siyaseti Kur’an’ı hayatın, yaşamın içinden çıkarıp yerine usulü koymakla suçlamaktadır. Çünkü ona göre Kur’an Müslüman toplumu terk ettiğinde, onun yokluğunda her işi yapmanın önünü açılacaktır. Bu nedenle Kur’an’ı şehirden alıp kabirlere götüren ve ölülerin ruhlarına üfleyen, ilim meclislerinden Kur’an’ı alıp yerine usul derslerini koyan siyaset olmuştur.¹⁴²

Ali Şeriati, Kur’an’ın kapağının kapatıldığı günden beri dışının değer kazandığını, metnin bir kenara bırakıldığı günden beri cildinin değer kazandığını, anlamı okunan olan bir kitabın okunmamaya başlandığından beri kutsanmak, ondan bereket ve menfaat elde edilmeye başlandığını söylemektedir. Nitekim ona göre Kur’an, fikri, ruhi ve toplumsal sorunları gidermek için gelmiştir. Fakat Müslümanlar, onu bedensel hastalıkları için kullanma yoluna gitmiştir. Yine Şeriati, Kur’an’ın kabirlerde okunmasını, yüksek yerlere asılıp örtülere sarılmasını Kur’an’dan kopuş olarak değerlendirmektedir. Bu anlayışın

¹³⁷ Tirmizi, “Tefsir”, 3122.

¹³⁸ Şeriati, *İslâm Bilim I*, 37-38.

¹³⁹ Ali Şeriati, *Ne yapmalı*, çev. Hicabi Kırılgiç, Derya Örs (Ankara: Fecr Yayınları, 2014), 20.

¹⁴⁰ Şeriati, *Hac*, 17.

¹⁴¹ Ali Şeriati, *Aşına Yüzlerle*, çev. Davut Duman (Ankara: Fecr Yayınları, 2014), 28.

¹⁴² Şeriati, *Hac*, 16.

ortaya çıkmasında düşmanların hilesi¹⁴³ olduğu gibi, Müslümanların da cehaletini sebep olarak görmektedir.¹⁴⁴

Ali Şeriati, Kur'an'a dönüş noktasında Cemalettin Afgani ve Muhammet Abduh'u çok önemli şahsiyetler olarak görmektedir. Ona göre Afgani ve Abduh, Müslümanların Kur'an'a odaklanmalarını, eski felsefi ve kelâmi tartışmaların yarar getirmeyeceğini dile getirmişlerdir. Bu yolda da ciddi mesafeler kat etmişlerdir.¹⁴⁵

Ali Şeriati, Kur'an'ın okunmadığı ve anlaşılmadığı taktirde sıradan bir kitaptan farksız olduğunu söylemektedir. Bundan dolayı Kur'an'ın okunması, üzerinde düşünülmesi ve anlaşılması için çaba sarf etmek önemlidir.¹⁴⁶ Ali Şeriati, Kur'an'ı tanımak ve anlamak için ne yapılması gerektiğini bazı maddeler altında sıralamaktadır.¹⁴⁷

1. Ali Şeriati'ye göre kelime ve kavramlar doğru anlaşılacak, edebi güzellikten de ödün verilmeden iyi bir çeviri yapılması gerekmektedir. Şeriati, bu yolda bütün İslâmi yorumlardan, ruh ve toplum bilimlerinden, tarihi rivayet ve hikâyelerden, edebiyattan hatta Kur'an'ı Avrupa dillerine çeviren kişilerin çalışmalarına ve mevcut meallerden yardım almak gerektiğini de söylemektedir.
2. İster Müslüman ister gayrimüslim olsun bilim adamları, düşünürler ve uzmanların Kur'an üzerinde yaptıkları her türlü çalışma tercüme edilip insanlara tanıtılmalıdır. Bu çalışmalar Şeriati'ye göre Kur'an'ın tedvini, edebi üslubu, kıssaları, betimleme tarzı, musikisi, yeminleri, tarihi konuları, bilimsel değerleri hatta başka dini metinlerle yapılan kıyaslar olabilir.
3. Din ve bilim çevrelerini Kur'an'ın metniyle tanıştırılması yolunda çaba gösterilmesini dile getiren Şeriati, bu şekilde Kur'an'a dönüşün daha kolay olacağını düşünmektedir.

¹⁴³ Ali Şeriati, Yahudi asıllı İngiliz Başbakanı Goldstone'nin İngiltere meclisinde, Kur'an'ı ortaya fırlatarak şöyle söylediğini nakletmektedir. "Bu kitap Müslümanların arasında olduğu sürece Müslüman ülkelerin halklarını İngiliz sömürgesinin boyunduruğu altına almak ve oranın emniyetini sağlamak muhaldir." Şeriati, *Dine Karşı Din*, 132.

¹⁴⁴ Şeriati, *Dine Karşı Din*, 123.

¹⁴⁵ Şeriati, *Dine Karşı Din*, 127.

¹⁴⁶ Ali Şeriati, *Kadın*, çev. Esra Özlük (Ankara: Fecr Yayınları, 2016), 51.

¹⁴⁷ Şeriati, *Kur'an'a Bakış*, 51-52.

4. Ali Şeriatî, hali hazırda Kur'an'a vakıf birçok bilim adamının olduğunu fakat Kur'an üzerinde münferit, dağınık ve programsız olarak çalışmalar ortaya koyulduğunu söylemektedir. Ona göre bu bazen maddi bazen de manevi sebeplerden dolayı olmaktadır. Bundan dolayı insanlar bu tip bilim adamlarına maddi ve manevi destek sağlamalı, konferanslara davet edip onları bu konularda çalışmalar yapmaları için zorlamalıdır.
5. Ali Şeriatî, entelektüel ve aydın kesimine hitap edilebilecek kapsamlı bir tefsir çalışmasının telif edilip hazırlanmasını gerekli görmektedir.
6. Ali Şeriatî, Kur'an'ın fıkri, ilmi, ahlaki, toplumsal, tarihi, sanatsal ve edebi değerlerinin tanıtılıp anlaşılmasının sağlanması gerektiğini söylemektedir. Bu yolda bilimsel makaleler, risaleler ve kitaplar yayımlamak gerekmektedir. Aynı zamanda Kur'an'ın kutsanma, erişilmez hale gelme ve sadece bir grup âlim ve müfessirin tekelinde olan bir kitap, mantığının yıkılması gerekmektedir.

B. Nübüvvet/Peygamber Algısı

Ali Şeriatî, nübüvvet tasavvurunu klasik anlayışların¹⁴⁸ dışında oluşturmaktadır. Nitekim Şeriatî, peygamberleri iki ana gruba ayırmaktadır. Bunlardan biri Sami olmayan peygamberlerdir. Yani İran, Hindistan ya da Aryalı ve sarı derili peygamberlerdir. İkincisi ise Sami yani İslâm peygamberleridir.¹⁴⁹

Ali Şeriatî, Arya ve sarı derili ırkların en büyük peygamberleri olarak Zerdüş, Buda, Lao Tzu ve Konfüçyüs'ü görmektedir. Tüm bu peygamberlerin biyografisine dikkat çeken Şeriatî, hepsinin Arya soyuna mensup olduğunu ve tümünün aristokrat, prens, soylu ve ruhani kişilikler olduğunu önemsemektedir. Şeriatî, Konfüçyüs'ün yolunu Lao Tzu'dan, Zerdüş'ün yolunu da Buda'dan farklı

¹⁴⁸ Bu alanda Çalışmaları olan Salih Sabri Yavuz Nebi'nin terim anlamı ve nübüvvetin tarifinde şunları söylemektedir: Genel olarak nebi'nin terim anlamı konusunda, özellikle nübüvvetin tarifinde, bir ihtilaf yoktur. Ancak ayrıntılara inildiğinde farklı görüşlerle karşılaşmaktayız. Bu husus, nübüvvetin mahiyetinin farklı anlaşılmasından kaynaklanmaktadır. Değişik düşünce disiplinlerine sahip olanlar onu, kendi ölçülerine göre yorumlamışlardır. İslam filozoflarının nübüvveti "insan nefsinin, ilahi bilgileri faal akıl'dan alacak kemâl derecesine ulaşması" şeklinde tarif etmeleri bu farklı anlayışın uzantısıdır. Salih Sabri Yavuz, *İslam Düşüncesinde Nübüvvet* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2012), 12.

¹⁴⁹ Ali Şeriatî, *İslâm Nedir Muhammed Kimdir*, çev. Murat Demirkol (Ankara: Fecr Yayınları: 2013), 558.

hatta zıt görmektedir. Konfüçyüs toplumu Lao Tzu ferdi önemsemektedir. Zerdüşt hayata bağlı iken, Buda hayattan kaçmaktadır. Zerdüşt açık bir dünya görüşü, iyimser bir bakışı varken Buda'nın karanlık ve kötümser bir portre ile insanların karşısına çıkmaktadır.¹⁵⁰

Ali Şeriati, bütün peygamberlere dikkatli bir şekilde bakıldığında filozofların, ulema sınıfının, sanatçıların ya da avamın bir parçası olmadıklarının rahatlıkla görülebileceğini söylemektedir. peygamberler bu sınıflara bağlı olmamalarına rağmen tarihi değiştiren, tarih yapan, toplumu inşa eden ve devrim yapan kişilerin de kendileri olduğu gerçeğini ısrarla dile getirmektedir Şeriati.¹⁵¹

Ali Şeriati, peygamber ve filozof arasındaki bazı ayrımlara dikkat çekmektedir.¹⁵² Ona göre filozof, yaptığı felsefede insanların işlerine yarayıp yaramadığına bakmamaktadır. Toplum tarafından anlaşılmamak filozofu çok da rahatsız etmemektedir. Zira başka zamanlarda ya da başka toplumlarca anlaşılmak onun için yeterlidir. Fakat bir peygamber için durum böyle değildir. Nitekim peygamberin işi doğrudan halkla ilgilidir. Tebliğinin halk tarafından anlaşılması gerekmektedir. Hatta anlaşılmak yeterli değildir, halk olarak bir reaksiyon ortaya koymak gerekmektedir.¹⁵³

Ali Şeriati, peygamberlerin tamamına inanmakla birlikte bir gerçeğinde açık yüreklilikle dile getirilmesi gerektiğini söylemektedir. O, hakkın peygamberi olduğuna inandığımız tüm peygamberlerin kendi dinlerini toplumlarına tam anlamıyla hâkim kılamadıklarını düşünmektedir. Tarih boyunca bu manada hep onların yani kâfirlerin dini muzaffer olmuştur.¹⁵⁴

Ali Şeriati, peygamberlerin üstün insan olduklarını fakat insanüstü olmadıklarını ısrarla vurgulamaktadır. Çünkü üstün insan örnek alınabilir fakat insanüstü bir kişi örnek alınamaz. Bu yüzden Şeriati, hakiki ve gerçek bir

¹⁵⁰ Şeriati, *İslam Nedir Muhammed Kimdir*, 564-565.

¹⁵¹ Şeriati, *Dünya Görüşü ve İdeoloji*, 90.

¹⁵² Ali Şeriati, bu bağlamda Doğu ve Batı toplumlarını kıyaslarken Batı'da kanunun Doğu'da hükmün, Batı'da filozofun Doğu'da peygamberin, Batı'da gerçekliğin Doğu'da ise hakikatperesliğin olduğunu söylemektedir. Şeriati, *Öze Dönüş*, 67.

¹⁵³ Şeriati, *Dinler Tarihi II*, 212-213.

¹⁵⁴ Şeriati, *Dine Karşı Din*, 40.

rehberin, yerde yaşayan, insanın kendi cinsinden olan bir rehberin varlığına dikkat çekmektedir.¹⁵⁵

Ali Şeriati, “Biz her peygamberi, ancak kendi kavminin diliyle gönderdik ki, onlara (Allah’ın emirlerini) iyice açıklasın. Allah, dilediğini saptırır, dilediğini de doğru yola iletir. O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.”¹⁵⁶ ayetini klasik anlayışların dışında değerlendirmektedir. O, Musa İsrailoğullarına gönderildiği için İbranice, Hz. Muhammet Araplara gönderildiği için Arapça konuşmuştur, yorumlarını hakikati ıskalamak olarak değerlendirmektedir. Ona göre kavimlerinin dilini bilmek yani halkın diliyle konuşmak formel anlamda Farsça, İbranice, Arapça değildir. Halkın diliyle konuşmak milletin kültürünü, fikri, ruhsal ve sosyal hassasiyetlerini, ihtiyaçlarını, ıstıraplarını ve arzularını bilmektir. Nitekim Şeriati’ye göre peygamberler halktan kopuk yaşayan, felsefi, kelâmî, ve bilimsel nutuklar atan kişiler asla değildir.¹⁵⁷

Ali Şeriati’nin şu ifadelerinden ötürü, Hz. Peygamberin İslâm dünyasında meçhul bir karakter olarak kaldığı noktasında hayıflandığını görmekteyiz:

Yıllardır enine boyuna Peygamberi ve hayatını düşünüyorum. Maalesef toplumumuzda Peygamber, bütün mezhebi şahsiyetlerimizden daha meçhul kalmıştır. Arada bir onun hayatından söz açılabilir bu, fırka problemlerini, kelâmî ve tarihi kavgaları, Şii ve Sünni ihtilaflarını gündeme getirmenin bir aracı olarak yapılmaktadır. Sonuçta daima Peygamberin öğretici ve hayret verici hayat hikayesinden özel ve sınırlı birkaç husus tekrar edilmektedir; üstelik bu da sorgulayıcı, araştırmacı bir gözle; müstakil araştırmacı bir ruhla değil, aksine sabit ön yargılarla; tek yanlı, önceden belirlenmiş, taklitçi ve genellikle bağnaz taraftarlıklarla yapılmaktadır!

Ali Şeriati, peygamberlerin ismet sıfatıyla ilgili de farklı düşünceler ileri sürmektedir. O, *Safevi Şia’sında* ismet sıfatını, imamların sahip oldukları ve günah işlemelerine asla olanak vermeyen, özel maddeden yapılmış, özel bir fizyoloji, özel bir biyoloji, özel bir psikoloji durumu olarak tarif etmektedir. Fakat bu durumda takvanın değersiz bir şey olduğunu da dile getirmektedir. Nitekim ona göre bu durumda peygamberlerin ve imamların bir duvardan farkı kalmayacaktır. Çünkü duvar da günah işleyemez yapıdadır. Ali Şeriati, Hz. Muhammed’i, Hz. Ali’yi, Hz. Fatıma’yı, Hasan’ı ve Hüseyin’i ilahi bir nur,

¹⁵⁵ Şeriati, *Dine Karşı Din*, 105.

¹⁵⁶ İbrahim 14/4.

¹⁵⁷ Şeriati, *Öze Dönüş*, 268.

masum yapıda yaratılmış, çok büyük ve derin erdem sahibi, doğa ötesi ve insanüstü cevherde yaratılmış varlıklar olarak saymanın son derece yanlış olduğunu söylemektedir. O, ismet sıfatını, halkın önderinin, toplumun liderinin zalim, güçsüz, korkak ve uzlaşmacı olmaması, hiçbir zaman çirkinliklerin çevresinde dönüp durmaması anlamında değerlendirmektedir.¹⁵⁸

Ali Şeriati, Hz. Peygamberin eğitimi konusunu işlerken onun, en büyük özelliği olarak “avamdan/halktan” biri olmasını görmektedir. Ona göre bir bireyi inşa eden beş etken vardır. Bunlar; anne, baba, mektep, uygarlık ve zamanın ruhudur. Şeriati, İslâm Peygamberinin şahsiyetinde bunların yerinin olmadığını belirtmektedir. Zira Hz. Peygamber daha doğmadan babasını kaybetti. Süt anneye verildi ve öz annesine döndüğünde annesi çok yaşamadı. O çağın en bedevi kavminde doğması hasebiyle de uygarlıktan ve zamanın ruhundan etkilenmedi. Ayrıca Hz. Peygamberin eğitim almamış olduğu da bir gerçektir. Şeriati tüm bu izahlardan sonra onun “ümmi” oluşunu “varlığının el değmemişliği” anlamında algıladığını söylemektedir. O, zamanın, ailenin, tarihin, kültürün, ahlaki klişelerin Hz. Peygamber üzerinde en ufak bir etkisi olmadığını düşünmektedir. Yine Şeriati, Hz. Peygamberin risaletindeki başarısının da buradan geldiğini şayet İskenderiye, Atina ya da Hemedan da felsefe okumuş, eğitim görmüş biri olsa idi böylesi bir yeteneğe sahip olmayacağını belirtmektedir.¹⁵⁹ Ali Şeriati, ümmilik ile ilgili şunları söylemektedir:

Ben Peygamberin okuma yazma bildiğini ve kültürlü olduğunu söylemek istemiyorum. Kesinlikle bu konuyla ilgilenmiyorum.(...) Ümmi Muhammed, ümmete mensup Muhammed demektir. Yani insanların içindedir. Bu insanlar, ileri gelenlere, müreffeh şımarıklara ve rahiplere karşı insanlığın şirke dayalı sapık hayat ve tarihini tevhide dayalı topluma dönüştürmek isterler.(...) Ümmi Muhammed bu ümmetle uyumlu, bu ümmete bağlı ve mensup Muhammed demektir.(Bu insanların arasından seçilmiş demektir).¹⁶⁰

C. Mucize

Ali Şeriati, eski insanların hayatlarında olağanüstü şeylerin, akıl ve duyu ötesi olayların önemli bir yer tuttuğunu söylemektedir. Ona göre insanlar sadece

¹⁵⁸ Ali Şeriati, *Ali Şiası Safevi Şiası*, çev. Hicabi Kırılancıç (Ankara: Fecr Yayınları, 2016), 199-200.

¹⁵⁹ Şeriati, *İslâm'ı Tanıma Metodu*, 103-104.

¹⁶⁰ Şeriati, *İbrahim'le Buluşma*, 199-200.

kendisi için “acayip” olan şeylere inanmaktaydılar. Bundan ötürü insanlık, tarih boyunca mucize peşinde koşmuştur. Bu algı Şeriatî’ye göre medeniyetten uzak olan insanlar arasında daha güçlü bir şekilde zuhur etmekte idi. Özellikle bedevi Kâbileleri ve çöl insanlarını bu kategoride görmektedir. O, çöl insanını sürekli mucize peşinde koşan yapıda insanlar olduklarını da ifade etmektedir.¹⁶¹

Ali Şeriatî, eski insanın anlayışından kaynaklanan bu olgudan ötürü sadece peygamberlerin değil filozofların, padişahların, zorbaların ya da kahramanların da kendini ispatlamak için harikulade işlere başvurmaları gerekmektedir, demektedir. Tabi gayba dayalı olması hasebiyle peygamberlerin mucizeye herkesten daha fazla ihtiyaç duyduğunu da eklemektedir.¹⁶²

Ali Şeriatî, Hz. Peygamberin hayatında günümüz insanını hayrete düşüren bir olgu olduğunu düşünmektedir. Bu olgu Hz. Peygamberin hayatının ilmi ve pratik gerçeklere ve mantıki ahlak, hayat ve tabiat sistemine dayanmasıdır.¹⁶³

Ali Şeriatî, Hz. Peygamber hariç diğer peygamberlerin mucizelerine Kur’an’da anlatıldığı gibi inanmaktadır. Fakat o, Hz. Peygamberi bu kuralın dışında görmektedir. Ona göre Hz. Peygamberin mucizesi Kur’an’dır. Kur’an öyle bir mucizedir ki her zamanda ve her devirde görülebilir. Gelecek nesiller onun mucizevi tarafını daha bir hayret verici şekilde görecektir. Diğer mucizelerin aksine bilgin insanların, daha medeni ve daha gelişmiş toplumların icazını daha doğru ve daha derin bulacağı tek mucizedir. Avama değil daha çok aydına, ilkel ve hurafeci insana değil medeni ve gerçekçi toplumlara hitap eden bir mucizedir.¹⁶⁴

Ali Şeriatî, Kur’an mucizesinin Atina, Roma, Medayin, ya da İskenderiye’de değil de çölde görülmesine dikkat çekmektedir. Yine o, böyle bir mucizenin Eflatun, Aristo, Solon, Epikür, Plotin, Çin hekimleri, Hint arifleri ya da İran’ın medeni bilginleri elinde değil de Kararit’te koyun güden, okuma yazma bilmeyen, savunmasız ve ünü olmayan Muhammed’in elinde vuku bulmasını çok

¹⁶¹ Şeriatî, *İslam Nedir Muhammed Kimdir*, 498.

¹⁶² Şeriatî, *İslam Nedir Muhammed Kimdir*, 499.

¹⁶³ Şeriatî, *İslam Nedir Muhammed Kimdir*, 497.

¹⁶⁴ Şeriatî, *İslam Nedir Muhammed Kimdir*, 500.

kıymetli bulmaktadır.¹⁶⁵ Müellifimiz Hz. Peygamberin mucizesinin kıymetini şu sözlerle ifade etmektedir:

Muhammed'in mucizesi beşeri olmayan bir eylem olsa da beşeri olmayan konular kategorisine girmez. Bu yüzden insanların inanmasını sağlayıcı bir faktör olarak kullanılan ve bunun dışında bir faydası olmayan önceki mucizelerin aksine Muhammed'in mucizesi, en yüksek insan yeteneği türüdür. O, sürekli insanın elinin altında olan üstün bir örnek ve gökyüzünde aniden çıkan, sadece gözleri kamaştıran ve ondan sonra ebediyen sönüp giden bir şimşek değildir. Yerin içinden fışkırıp insanların arasına çıkan her nesilde ve her asırda daha taşkın, daha dolu ve daha parlak olarak çöşüp akan bir pınardır. İnsanlar bu mucize pınarının başında eskisinden daha fazla kalabalık oluşturuyor, ondan eskisine göre daha fazla içiyor ve ona eskisinden daha fazla ihtiyaç duyuyor. Evet, Muhammed'in mucizesi hep yeniden doğmaktadır.¹⁶⁶

Ali Şeriati, Hz. Peygamberin işinin çok zor olduğunu düşünmektedir. Zira çöl insanını bir kitap etrafında toplamak hiç kolay değildir. Nitekim Hz. Peygamber halkın sıra dışı konulara, kerametlere ve olağanüstü işlere olan merakını akli, mantıki, bilimsel, sosyal ve ahlaki konulara çekmektedir.¹⁶⁷

D. Kader Algısı

1. Bireyin Kaderi

Ali Şeriati, insanın düşünce ve eylemine vurulan nedensellik zincirini kırabilen ve determinizmden kurtulabilen tek varlık olduğunu söylemektedir. Ona göre kendisi bu sonsuz zincirin bir halkası ve doğal nedenin belirlenmiş sonucu olduğu halde kendi doğal sonucunu değiştirebilmektedir.¹⁶⁸

Ali Şeriati, belirlemeyi(cebri) insan iradesinin yok edilmesi ve insan fitratının yok edilmesi olarak görmektedir. Bu noktada cebrin nereden kaynaklandığının bir önemi yoktur. İster ilahi olsun, ister tabiatın belirlemesi olsun, ister biyolojizmin belirlemesi olsun bu gerçeği değiştirmeyecektir.¹⁶⁹

Ali Şeriati, insanın iradesi ve seçimi konusunda “Annesinden felçli olarak dünyaya gelen bir kimse dahi, eğer sporda şampiyon olamazsa bundan kendisi

¹⁶⁵ Şeriati, *İslam Nedir Muhammed Kimdir*, 500.

¹⁶⁶ Şeriati, *İslam Nedir Muhammed Kimdir*, 501.

¹⁶⁷ Şeriati, *İslam Nedir Muhammed Kimdir*, 502.

¹⁶⁸ Şeriati, *Kendisi Olmayan İnsan*, 140.

¹⁶⁹ Şeriati, *İnsan*, 30.

sorumludur.” diyen Sartre’a inandığını söylemektedir.¹⁷⁰ Şeriati’nin zihnindeki özgür insan profili şöyledir:

İster dinli, ister seküler, ister sosyalist ve ister liberal olalım; insanı ilahi yeteneğiyle, yani ilim ve yaratıcılıkla kendi tarihsel yazgısını değiştirebilen müdahil ve etken bir irade olarak görmeliyiz. Yazgıyı yaratabilen, meydana getirebilen, tarihi seyri istediği gibi değiştirebilen tek bilgi budur. Bu toplumsal bilgi ve bilince ulaşmak için, asla tarihin, burjuvazinin gelişip olgunlaşmasını ve üretim araçlarının gelişmesini beklememek ve de sosyal devrimi, toplumdaki çelişkinin deterministik şiddetine ve sınıfsal antitezin olgunlaşmasına bağlamamak gerekir.¹⁷¹

Ali Şeriati, popüler kader anlayışının İslâm’a, Kur’an’ın bütün hükümlerine, peygamberliğin ve dinin asıl misyonuna aykırı olduğunu düşünmektedir. Ayrıca o, kaderci anlayışa sahip olanları bu ümmetin Mecusileri olarak görmektedir. Ona göre doğudan Hint sofizmi, batıdan Yunan felsefesi hilafetin de yardımıyla İslâm toplumları arasında yayılmış ve bu İslâm dışı tablo ortaya çıkmıştır.¹⁷²

Ali Şeriati, insanın dört zorunluluğu olduğunu ve bu dört zorunluluğun tutsağı halinde yaşadığını söylemektedir. Dört zorunluluğu “insanın dört zindanı” adı altında ifade eden Şeriati’ye göre insan bu dört tutsaktan kurtulduğu ölçüde insan olabilmektedir. İnsanın ne olduğunun ve ne olması gerektiğinin de kavranmasına dikkat çekmektedir. O, bu konudaki düşüncelerinin bir akıl yürütme, bir açıklama ya da bir araştırma olmadığını bunun bir teori veya kuram olduğunu belirtmektedir.¹⁷³

Ali Şeriati, insanın bilinç sahibi bir varlık olduğunu vurgulamanın ötesinde doğada bilinç ve öz benliğe erişen tek varlığın da insan olduğunu söylemektedir. Şeriati, bilinç ile insanın, kendi fitratını, sınırlarını, niteliklerini, yaratılışını aynı şekilde evrenin niteliğini ve insanın evren ile olan ilişkisini anlaması ve algılamasını kast etmektedir.¹⁷⁴

Ali Şeriati, insanın seçen bir varlık olduğunu da vurgulamaktadır. Ona göre bu özellik insan olmanın en üst aşamasıdır. İnsan doğa ve tabiata karşı başkaldırabilen bir varlıktır. Hatta insan, doğal ihtiyaçlarına, güdülerine dahi

¹⁷⁰ Şeriati, *Dine Karşı Din*, 82.

¹⁷¹ Şeriati, *Öze Dönüş*, 85.

¹⁷² Şeriati, *Dine Karşı Din*, 148.

¹⁷³ Şeriati, *Kendisi Olmayan İnsan*, 115-118.

¹⁷⁴ Şeriati, *Kendisi Olmayan İnsan*, 125.

başkaldırabilmektedir. Bu özelliğin sadece Tanrı'da var olduğunu söyleyen Şeriatî, insanın kendisini başka bir şeyi seçmeye çağıran bütün sebeplere rağmen kendi istediğini seçebilen bir varlık olmasını çok kıymetli olarak addetmektedir.¹⁷⁵

Ali Şeriatî insandan bahsederken, insanın yaratan bir olduğunu da söylemektedir. Doğada yaratıcılık gücüne sahip olan tek varlık insandır. Ona göre, bu nedenle bazı tanımlamalar “insan, alet yapan bir hayvandır.” Şeklinde ortaya çıkmıştır. Şeriatî, yaratmayı ikiye ayırmaktadır. O, yoktan var etmek anlamındaki yaratmanın sadece Tanrı'ya ait bir özellik olduğunu söylemektedir. İnsan ise tabiatla var olan şeylerin cinsini değiştirerek, düşünce gücüyle bir şeyden başka bir şey elde ederek yaratmaktadır. Bu da diğer yaratma çeşididir.¹⁷⁶

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki, Ali Şeriatî insanın üç boyutunu ön plana çıkarmaktadır. Birinci boyutuyla insan, kendisi ve evren hakkında bilgi ve bilinç sahibi bir varlıktır. İkinci boyutuyla insan, seçme konusunda özgür bir varlıktır. Üçüncü boyutuyla insan ise, sanatsal ve sanayi anlamında yaratan bir varlıktır.

Ali Şeriatî özgür bir varlık olduğunu en başta ifade etmektedir. Fakat onun teorisi buradan sonra başlamaktadır.

Ali Şeriatî, “insanın dört zindanı” diye tarif ettiği dört belirleyicilik şunlardır.¹⁷⁷

1. Tabiatın belirleyiciliği
2. Tarihin belirleyiciliği
3. Toplumun belirleyiciliği
4. İnsanın kendi belirleyiciliği

Bunlar şu şekilde izah edilebilir:

1. Tabiatın Belirleyiciliği:

Ali Şeriatî, insanın doğal ve maddi bir varlık olmasından ve tabiatın içinde yaşamasından ötürü, tabiatın bazı özelliklerinin yüklenmesinin kaçınılmaz olduğunu söylemektedir. Kişi yeryüzünün neresinde doğup büyümüş ise mutlaka oranın suyu ve havası, gıda ürünleri insanın ruhsal durumunda, düşünce tarzında,

¹⁷⁵ Şeriatî, *Kendisi Olmayan İnsan*, 125-126.

¹⁷⁶ Şeriatî, *Kendisi Olmayan İnsan*, 126-127.

¹⁷⁷ Şeriatî, *Kendisi Olmayan İnsan*, 162.

güdülerinde, ilgi ve ihtiyaçlarında, hayatının ve yaşamının her alanında belirleyici bir rol oynamaktadır. Bu da şunu ortaya koymaktadır ki, kişinin duygu ve düşünceleri, eğilimleri kişinin kendinden değil, kendini meydana getiren tabiatın kaynaklanmaktadır. Şeriatî burada beşer ve insan ayrımı yapar. Tabiatın esiri olan beşer, tabiatın esaretine başkaldırdığı ölçüde insan olmaktadır.¹⁷⁸

Ali Şeriatî, tabiatın insanı çok farklı boyutlarla baskı altına aldığını söylemektedir. Örneğin; insanın fitratında “uçma” eylemi yoktur. İnsan uçmak istese dahi yer çekimi kanununun bir sonucu olarak yere çakılmaktadır. Bu da tabiatın insanı sınırladığı anlamına gelmektedir.¹⁷⁹

Ali Şeriatî, insanın tabiatın esaretinden nasıl kurtulabileceğine yönelik çözümler getirmektedir. Ona göre yaşadığımız çağ tam da tabiatın esaretinden kurtulma çağıdır.¹⁸⁰ Bunun en kolay yolu teknolojiden faydalanmaktır. Şöyle ki çölde yaşayan insanı çöl şartları etkisi altına alabilir. Fakat teknoloji sayesinde insan çölde var olması mümkün olmayan şeyi var edebilir. Modern kentler inşa edebilir. Ulaşılması zor olan yerlere suyu ulaştırıp tarım yapabilir. Bu insanı tabiatın belirleyiciliğinden kurtarmaktadır.¹⁸¹

Ali Şeriatî, modern insanın gelişen teknik ve teknoloji sayesinde tabiatın esaretinden kurtulabileceğini söylemekle birlikte, geçmiş insanların da geçimlerini sağladıkları iş çerçevesince evlerini ve kullandıkları aletleri ona göre inşa ettikleri oranca tabiatın esaretinden kurtulduklarını söylemektedir. Örneğin; çoban veya avcı olarak yaşamış olan insan elbiselerini, aletlerini, evlerini hatta duygu, düşünce ve ruhsal durumunu bu şekilde belirleyerek tabiata başkaldırmaktadır.¹⁸²

2. Tarihin Belirleyiciliği:

Ali Şeriatî, tarihin belirleyiciliğini insanların çoğunun anlamadığını ve bu gerçeği kaçırdığını düşünmektedir. Tabiatın belirleyiciliğini ilkel insan dahi çok rahatlıkla anlayıp kavrayabiliyorken tarihin belirleyiciliğini ancak bilinçli ve

¹⁷⁸ Şeriatî, *Kendisi Olmayan İnsan*, 162.

¹⁷⁹ Şeriatî, *Kendisi Olmayan İnsan*, 163.

¹⁸⁰ Şeriatî, *Kendisi Olmayan İnsan*, 139.

¹⁸¹ Şeriatî, *Kendisi Olmayan İnsan* 140.

¹⁸² Şeriatî, *Kendisi Olmayan İnsan*, 163.

zihinsel olarak ileri insanlar anlayıp kavrayabilmektedir, der. Çünkü tarihi anlamak ona göre üstün ve ileri bir zihin istemektedir.¹⁸³

Ali Şeriatî, tarihin belirleyiciliğinin daha iyi anlaşılması için dil örneği üzerinden meseleyi anlatmaya çalışmaktadır. Herhangi bir konuda hitap eden bir birey dikkatle incelenecek olursa o, sahip olduğu düşüncesini dil, inanç ve duyguları çerçevesince yaptığı görülecektir. İnançlar, duygular ve konuşulan dil tarihin insana verdiği bir yetidir. Çünkü insan, dünyaya geldiği anda birtakım kelime ve cümlelerle karşılaşmaktadır. Bu kelime ve cümleleri öğrenip konuşmaktan başka çaresi yoktur. Bu da dilin insana önceden yapılmış bir tahakküm olduğunu göstermektedir. Zira hiç kimse kendi dilini seçmemiştir. İnsana dilini veren tarih olmuştur.¹⁸⁴

Ali Şeriatî, burada aldatıcı bir durumun varlığından söz etmektedir. Örneğin bir kişi yabancı bir dil öğrensin. Ve dilini öğrendiği insanlar gibi yesin, içsin. Elbiselerini onlar gibi giysin. Bu bir noktaya kadar insanı örnek aldığı kişi yapabilir. Duygu ve düşünce olarak onlardan biri olduğunu da hissedebilir. Ve sonuç olarak kişi tarihin esiri olmadığı, kendisinin tercih yapıp başka bir forma büründüğü sonucunu çıkarabilir. Fakat Şeriatî'ye göre durum tam olarak böyle değildir. Çünkü kişi bir inancın, bir medeniyetin içinde doğup büyümüştür. Kendi kültürü adeta iliklerine kadar işlemiştir. Bu noktadan sonra yeni bir dil öğrenip yeni bir medeniyetin içine girmek ancak bir yere kadardır. Zira yeni olan her şey kişinin kendisine ait değildir.¹⁸⁵

Ali Şeriatî, bu bağlamda bizlerin Müslüman olma sebebini İslâm tarihinin bizim tarihimize katılmış olmasından kaynaklandığını söylemektedir. Eğer bizler başka bir medeniyetin içinde var olsaydık o medeniyetin dinine sahip olacaktık.¹⁸⁶

Ali Şeriatî, tarihselcilik teorisini abartılı bulmakla beraber insanın, tarihin ürünü olduğundan şüphe duymamaktadır. Hatta o, bireyleri, toplumun sosyal vicdanını, sosyal özelliklerini, dünya görüşlerini de tarihin ürünü olarak görmektedir. Şeriatî, insanın ömrünü hakiki ve reel olarak ikiye ayırmaktadır.

¹⁸³ Şeriatî, *Kendisi Olmayan İnsan*, 164.

¹⁸⁴ Şeriatî, *Kendisi Olmayan İnsan*, 165.

¹⁸⁵ Şeriatî, *Kendisi Olmayan İnsan*, 165

¹⁸⁶ Şeriatî, *Kendisi Olmayan İnsan*, 166.

Hakiki ömür insanın yaşadığı yıllar değil, tarihidir. Yani bireyin kimliksel ömrünü tarihin, içinde onu meydana getirdiği ve ona karakteristik özelliklerini verdiği süre olarak ele almaktadır. İnsan, doğduğu günden itibaren büyüyüp olgunlaşan bir ağaç değil, tarihin derinliklerine kök salmış ve ölene kadar ondan beslenen ağaçtır.¹⁸⁷

Ali Şeriatî, insanın tarihin belirleyiciliğinden kurtulabilmesi için tarih felsefesinin, tarih biliminin bilinmesi gerektiğini söylemektedir. Zira ona göre insan zamanın ve tarihin hareket yasasının değişimini ancak bu şekilde bilebilir. Şeriatî, tarihsel bir gerçek olarak Kâbileci bir düzenin var olduğunu bilen daha sonra servaj düzeninin Kâbilecilik düzeninin üzerinde vücut bulduğunu bilen daha sonra da iş bölümü, üretim, el işi ve sanatın meydana geldiğini bilen insan geçmişe bakarak bugün için ders çıkarabilir, demektedir. Çünkü ona göre, eğer insan Kâbileci düzen aşamasından sonra feodalite aşamasının geleceğini, feodaliteden sonra burjuvazinin geleceğini ve daha sonra da kapitalizm ve sanayi aşamasının geleceğini önceden tahmin edebilir.¹⁸⁸

3. Toplumun Belirleyiciliği:

Ali Şeriatî, toplumun cebrinin aşikâr bir şey olduğunu ve hemen hemen herkesin bu gerçeği çok rahatlıkla görebileceğini söylemektedir. Ona göre insan, kendi sosyal ortamında yetişen bir meyve gibidir. İnsan özelliklerini, düşünce tarzını, hassasiyetlerini, ilgi ve ihtiyaçlarını, eğilimlerini hatta arzu, istek ve hayallerini toplumdan almaktadır. Kişi sahip olduğu sosyal düzenin şekli, sınıfsal, grupsal, siyasal ve ekonomik ilişkiler, üretim sistemi, altyapı ve üstyapı, kültür ve üretim ilişkileri hep birlikte toplum adı altında bir kalıp oluşturmaktadır. İnsan da bu kalıbın içinde doğup, büyümektedir. Netice itibarıyla insan, toplumun belirleyiciliği altında yaşamaktadır.¹⁸⁹

Ali Şeriatî, insanları içini toplumun doldurduğu boş testilere benzetmektedir. Buradan hareketle toplum insana sadece dil, din, ahlak, toplumsal ilişkiler, gelenek ve görenekler vermiyor ayrıca biyoloji, psikoloji ve fizyolojisinin bir parçası olduğu özellikleri de vermektedir. Hatta Şeriatî, bazı

¹⁸⁷ Şeriatî, *Öze Dönüş*, 97-98.

¹⁸⁸ Şeriatî, *Kendisi Olmayan İnsan*, 167.

¹⁸⁹ Şeriatî, *Kendisi Olmayan İnsan*, 169.

sosyologların da iddia ettiği gibi insana anı ve çağrışımı da toplum vermektedir. Çünkü ona göre birey tek başına yaşamış olsa asla onun için bir şey çağrışımında bulunamaz.¹⁹⁰

Ali Şeriatî, toplumun belirleyiciliğinden kurtulmanın sosyolojiyi bilmekle mümkün olduğunu savunmaktadır. Ona göre sosyoloji toplumun bireyi nasıl meydana getirdiği konusunda bilgi veren sonra bir sosyal düzen ve bir sosyal çevrenin ne gibi unsur ve etkenlerden oluştuğunu, sosyal sistemi değiştiren etkenlerle beşeri toplumun değişimine sebep olan şeylerin neler olduğu konusunda bilgi veren bir bilim dalıdır. Buradan hareketle bir insan, toplumu ve bilimsel yasaları tanırsa, toplumun eseri olmasına rağmen, sosyoloji ile kendisine yüklenen zorunlulukları değiştirebilmektedir.¹⁹¹

4. İnsanın Kendi Belirleyiciliği:

Ali Şeriatî, son olarak insanın kendi kendini belirlemesinden bahsetmektedir. Ona göre en kötü zindan insanın kendi belirleyiciliğidir ve insan bu zindan karşısında tam bir tutsaktır. Ali Şeriatî, burada bir şeye dikkat çekmektedir. O, insanın diğer üç zindandan kurtuluşunun bugün çok daha kolay olduğunu fakat aynı şekilde dördüncü zindandan da kurtuluşunun bir o kadar zor olduğunu söylemektedir. Hatta bilim ve teknolojinin gelişmediği zamanlardaki insanların bu dördüncü zindandan kurtulması daha kolaydı. Aslında Şeriatî'ye göre diğer üç zindandan kurtuluş beraberinde dördüncü zindanı biraz kaçınılmaz kılmaktadır.¹⁹²

Ali Şeriatî, eski bir filozofa “hayat nedir?” gibi sorular sorulacak olunursa mutlaka bir cevap verebileceklerini söylemektedir. Fakat günümüz bilim adamlarına böyle sorular sorulduğunda, bu sorulara cevap verilmeyecektir. Bu da insanı tanıma noktasında çağdaş insanı geçmiş insandan daha geride bir pozisyona oturtmaktadır.¹⁹³

Ali Şeriatî, insanın kendi belirleyiciliğini tarif ederken bir anlamda biyolojizmi kast etmektedir. O, insanın çok sayıda güdüsü, dürtüsü ve eğilimleri

¹⁹⁰ Şeriatî, *Kendisi Olmayan İnsan*, 169.

¹⁹¹ Şeriatî, *Kendisi Olmayan İnsan*, 170.

¹⁹² Şeriatî, *Kendisi Olmayan İnsan*, 144.

¹⁹³ Ali Şeriatî, *Ali*, çev. Alptekin Dursunoğlu (Ankara: Fecr Yayınları, 2016), 21.

olduğundan bahsetmektedir. Bu da insanı ister istemez kendine çekmektedir. Bu durumda insanın kendisi seçim yapmamaktadır. Görünürde seçen insan olabilir fakat insanın ötesindeki ya da arka planındaki faktörün etkili olduğu bir gerçektir.¹⁹⁴

Ali Şeriati, bu zindandan kurtulmanın yolunu insanın kendisine başkaldırması olarak görmektedir. Çünkü ona göre insanın iç duvarlarını yıkmasının tek yolu budur. İnsan kendisini yıkmak, yadsımak, dizginlemek, engellemek ve kendisine isyan etmekle ancak özgür olabilir.¹⁹⁵

Ali Şeriati, insanın kendi zindanından kurtulmasının bilimle mümkün olmayacağını savunmaktadır. O, insanın bilim ile tabiat zindanından, tarih zindanından ve toplum zindanından kurtulabileceğini hatta yalnız bilim ve teknikle kurtulabileceğini fakat kendi zindanından asla bilimle kurtulamayacağını söylemektedir.¹⁹⁶

2. Toplumun Kaderi

Ali Şeriati, hem ferdin hem de toplumun değişmez ilmi geleneği olduğunu söylemektedir. Geleneği de insanın içinde, psikolojisinde, fizyolojisinde, toplumda, toplumun seyrinde ve sosyal ilişkilerde bulunan bilimsel kanunlar olarak tarif etmektedir. Tarih, sosyoloji ve psikolojinin oluşması için de tarihçilerin, sosyologların ve psikologların bu kanunları keşfetmelerini yeterli görmektedir. Şeriati'ye göre İslâm, insanın beden, ruh, toplum ve tarih anlamında belirli ve değişmez kanunlara sahip olduğunu söylemektedir. Hatta ona göre hiçbir mucize, hiçbir tesadüf ve hiçbir mucit toplumu değişime zorlayamaz. Çünkü bu değişimin kuralları vardır ve insan bu kuralları öğrenmek zorundadır.¹⁹⁷

Ali Şeriati'ye göre toplumun kanunlarından biri de, her toplumun canlı bir varlık gibi belli bir ömrünün olmasıdır. Yani toplumu, doğan, büyüyen gençlik ve olgunluk döneminden sonra yaşlanıp ölen bir birey gibi görmektedir. Şeriati, toplumun bu yazgısını hiçbir kahramanın ve dâhinin değiştiremeyeceğini

¹⁹⁴ Şeriati, *Kendisi Olmayan İnsan*, 171.

¹⁹⁵ Şeriati, *Kendisi Olmayan İnsan*, 175.

¹⁹⁶ Şeriati, *Kendisi Olmayan İnsan*, 145.

¹⁹⁷ Şeriati, *İslam Nedir Muhammed Kimdir*, 52.

söylemektedir. Ona göre bir medeniyet, toplum gelişirken ölümünü de kendi içinde beslemektedir.¹⁹⁸

Ali Şeriatî, tarihin akışını, toplumda ve insanda geçerli olan kanunlara göre insanların belirleyebileceğini söylemektedir. Her türlü eğitim, insanların irade, eğilim, huy, tutum ve davranışlarının sonucudur. Ona göre her birinin, belirli değişmez kanunlara göre, tarih ve toplum üzerinde kesin etkisi ve yansıması vardır. O bunu şu şekilde formüle etmektedir: “İnsanlar+Sünnetullah=Toplumun Yapısı+Tarihin Motoru”¹⁹⁹

Ali Şeriatî, Ra’d Suresi 11. ayete dikkat çekmektedir.²⁰⁰ Şeriatî burada iki değişimin olduğunu belirtmektedir. O, birinci değişimin faktörü ve öznesi olarak Allah’ı, ikinci değişimin öznesi olarak ise insanları görmektedir. Ayrıca burada belirlenmiş(cebri) bir değişim ve isteğe bağlı değişime de dikkat çekmektedir. Fakat bunların hangisinin sebep hangisinin sonuç olduğu önemlidir. Şeriatî, insanların kendilerini değiştirmesini “sebebi” belirlenmiş değişimi ise “sonuç” olarak değerlendirmektedir. Yani seçim(ihtiyar), belirlenmiş faktörü değiştirmenin sebebidir. İnsan belirlenmişliği değiştirir. Ona göre bundan daha ilginç olanı ise, belirlenmiş olan birinci değiştirme rolünü topluma, ikinci değiştirme rolünü insana has olmasıdır. Kısaca Şeriatî, toplumun belirlenmiş ve insanların gücünü aşan birtakım kanunların var olduğuna inanmaktadır. Ona göre insanlar bu kanunlara bağlı olarak değişirler. Fakat bu belirlenmiş kanunları insanlar, ancak tarihin bu belirlenmiş hareket ve değişim yolunu seçici bir faktör ve belirlenmişlik zincirinin dışında bir neden olarak girdikleri zaman değiştirici olurlar.²⁰¹

Ali Şeriatî, kapalı ve açık toplum kavramlarını kullanarak, toplumların yapısından bahsetmektedir. Fransa’nın çağdaş filozofu Henri Bergson’un ünlü kavramları olduğunu da eklemektedir. Ali Şeriatî’ye göre kapalı toplum, kendine özgü ilkeleri, inançları, gelenek ve görenekleri olan kapalı kapılar ardında kalmış

¹⁹⁸ Şeriatî, *İslam Nedir Muhammed Kimdir*, 53.

¹⁹⁹ Şeriatî, *İslam Nedir Muhammed Kimdir*, 59.

²⁰⁰ İlgili ayet şöyledir: “İnsanı önünden ve ardından takip eden melekler vardır. Allah’ın emriyle onu korurlar. Şüphesiz ki, bir kavim kendi durumunu değiştirmedikçe Allah onların durumunu değiştirmez. Allah, bir kavme kötülük diledi mi, artık o geri çevrilemez. Onlar için Allah’tan başka yardımcı da yoktur.” Ra’d 13/11.

²⁰¹ Şeriatî, *İslâm ve Sınıfsal Yapı*, 15.

toplumdur. Bunda ötürü bu tür toplumlar asırlar geçse de sabit ve durağandır. Açık toplum ise tam tersi bir pozisyonda yer almaktadır. Bu durum toplumu daima değiştiren, dönüştüren ve gelişimi için iten bir etken olmuştur. Şeriatî Yahudi toplumunu kapalı topluma, iki, üç ve dördüncü yüzyıllardaki İslâm toplumunu ise açık topluma örnek olarak vermektedir.²⁰²

II. SÛNNETULLAH/TABİAT YASALARI

A. Dua

Sözlükte “çağırarak, seslenmek, istemek, yardım talep etmek” anlamına gelen dua, din literatüründe, insanın bütün benliği ile Allah'a yönelerek maddî ve manevî isteklerini O'na arz etmesi demektir.²⁰³

Dua kelimesi da'vet ve da'va kelimeleri gibi mastar olup, “küçükten büyüğe, aşağıdan yukarıya vâki olan talep ve niyaz” anlamında isim olarak da kullanılır. Ayrıca Allah'a sunulacak her türlü talebi sözlü veya yazılı olarak ifade eden metinlere de dua denir. İslâm literatüründe ise Allah'ın ululuğu karşısında kulun acizliğini itiraf etmesini, sevgi ve tazim duyguları içinde lütuf ve yardım dilemesini ifade eder.²⁰⁴

Dua aynı zamanda zikir ve ibadettir. Böylece duada biri zikir ve saygı, diğeri de dilek olmak üzere iki unsur hep yan yana bulunmuştur. Bu sebeple “Dua ibadetin özüdür” ve aynı sebeple en önemli ibadet olan namaz, dua (salât) kelimesiyle ifade edilmiştir.²⁰⁵

Kur'an merkezli dua tarifi ileri bölümlerde işlenecektir. Bu yüzden İslâm'ın dua tasavvuruna bu bölümde değinmeyi gerekli bulmuyoruz. Fakat farklı inanç ve dinlerde dua, ne gibi anlamlar ifade ediyor, kısaca özetlemek yerinde olacaktır.

İlkel topluluklarda görülen müşterek dua; aile reisi, Kâbile başkanı veya rahibin yakarışlarına cemaatin katılması (Âmin demesi) şeklinde olmaktadır. Kötülüklerden korunma ve dünya nimetlerinden faydalanma isteği duanın iptidai halinin tespitinde en belirleyici özelliktir. Hint mistisizminde Upanişadlardan

²⁰² Şeriatî, *Dünya Görüşü ve İdeoloji*, 13.

²⁰³ Karaman vd. *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 128.

²⁰⁴ Osman Cılacı, "Dua", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994). 9: 529-530

²⁰⁵ En'am 6/25; Kehf 18/28.

kaynaklanan ve yoganın psikotekniğine dayanan ibadetsiz bir dua türü vardır. Hinduizm'de dua inandırıcı sözlerle yapılır; ortak dua sembolü bir çeşit besmele olan “om” dur. Eski Meksika, Sümer, Babil, Mısır ve Yunan dinlerinde birbirine benzeyen ve dua yerine kullanılan kollektif şiirler vardır. Maniheizm'deki duada ruhu etkileyen dualist bir görüş hâkimdir. Yunan dininde dua geleneksel temizlikle başlar ve klasik yalvarma ile sona erer.

Yahudilik'te dua Allah'a yaklaşma vesilesi kabul edilir. İbranice “tephillah” dua anlamına gelir. Tevrat'ta dua anlamına gelen bir kavram ve belli bir sıra mevcut olmamakla beraber, altmış altı cümle doğrudan veya dolaylı olarak dua ile ilgilidir. Yahudiler ayakları bitişirmek, diz çökmek, baş eğmek, elleri göğse açmak ve Kudüs'e yönelmek suretiyle dua ederler.

Hıristiyanlık'ta da dua dinî hayat açısından büyük bir önem taşır. Dua Tanrı'ya ulaşma, O'nu tanıma ve vicdanın sesi olarak nitelendirilir. Duanın temelinde Allah'a güven ve yüce bir inanış vardır. Luther'e göre dua; inancın eseri, Calvin'e göre; Allah'ı kavrayabilme inancının her gün tekrarlanmasıdır. İncillerde Hz. İsa'nın tavsiye ettiği belli bir dua şekli yoktur; sadece putperestler gibi dua edilmesi yasaklanmıştır.²⁰⁶

Ali Şeriatî'de dua algısına geçmeden önce duanın Kur'an'î boyutunu ele almak yerinde olacaktır.

Kur'an'î Kerim'de yirmi yerde geçen dua kelimesiyle birlikte bazı âyetlerde *da'vâ* ve *da'vet* kelimeleri de aynı anlamda kullanılmıştır; ayrıca pek çok ayette dua kökünden fiiller yer almıştır. Bu âyetlerde dua ve türevleri Allah'a yakarma, istek ve ihtiyaçlarını arz ederek O'nun lütfunu dileme, çağırma, seslenme, davet etme, ibadet etme, yardıma çağırma, bir durumu arz etme, Allah'ın birliğini tanıma, isnat ve iddia etme anlamlarında kullanılmıştır.²⁰⁷

İmdi âyetler ışığında Kur'an nasıl bir dua portresi çiziyor, bunu ele alalım. İniş sebebi hakkında farklı görüşler olmakla beraber en meşhuru Hz Peygambere bedevinin gelip "Rabbimiz yakın mıdır, ona fısıldayalım, yoksa uzak mıdır,

²⁰⁶ Osman Cilacı, "Dua", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9: 529-530.

²⁰⁷ Selahattin Parlador, "Dua", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9: 530.

seslenelim?"²⁰⁸ şeklinde, bedevinin soru sorması üzerine Kur'an; özelde bu kişiye genelde tüm mü'minlere Bakara Suresi 186. âyetle cevap veriyor: “ (Ey Peygamber) Sana gelip, (Rabbimize nasıl dua edelim diye) soran mü'min kullarım bilsinler ki ben onlara çok yakınım. Kulum bana dua ettiği zaman ben onun duasına (er ya da geç) icabet ederim. Öyleyse onlarda benim çağırma kulak versinler; dualarına icabetim hususunda bana inanıp güvensinler ki böylece doğru yolda yürümüş olsunlar.”²⁰⁹

Burada dikkate değer husus şudur ki; duaya icabetin şartı, insanın Allah'ın davetine icabetiyle ilişkilendirilmesidir. Yani ilk adım insandan beklenmiştir. Eğer insan, üstüne düşeni yapar, niyetini ve iradesini ortaya koyarsa Allah da üstüne düşeni yapacağının sözünü vermektedir. Aksi halde, salt kelime ve kavramlarla yapılan dua Allah katında pekte inandırıcı karşılanmamaktadır.²¹⁰

Mekkeli müşriklerde dua ederdi. Hatta Allah'ın varlığını bilip, Allah dışında hiç kimseye dua etmezlerdi. Âyetlere dikkatli bakılırsa Allah'ın peşi sıra kimi kutsallık atfettikleri varlıklara dua ettikleri görülecektir. Burada dikkat çekmek istediğimiz ayrıntı; Allah'ın dışında birilerine dua etmek ile Allah'ın peşi sıra birilerine dua etmenin farklı şeyler olduğudur. Yani Mekke Müşrikleri Allah'ın mutlak güç olduğunu kabul etmiştir. Dua tasavvurları da bu bağlamda şekillenmiştir. Fakat Allah, böylesi bir tasavvuru kabul etmemiştir. Bütün bunların üzerine Kur'an Ra'd Suresi 14. âyetle duanın sadece Allah'a yönelik yapılmasını belirterek duanın sınırlarını çizmektedir. Âyet şu şekildedir²¹¹: “Mutlak hakikati gözeten gerçek bir dua, yalnızca O'na yönelik olmalıdır. O'ndan başka yalvarıp yakardıkları varlıklar, hiçbir şekilde taleplerine karşılık veremezler. (Onların durumu), tıpkı ellerini suya doğru açıp da ağzına (suyun) ulaşmasını bekleyen kimse (gibidir); bu durumda o asla suya kavuşamayacaktır. Küfre sapanların duası, sapmalarını (artırmaktan) başka hiçbir işe yaramaz.”²¹²

²⁰⁸ İbn'ul Cevzi, Za'du'l Mesir fi İlmi't-Tefsir, çev. Abdulvehhab Öztürk (İstanbul: Kahraman Yayınları, 2009) 1: 196.

²⁰⁹ Bakara 2/186.

²¹⁰ Bk: Mü'min 40/60.

²¹¹ Bk: Araf 7/ 198; Fâtır 35/ 14; Araf 7/ 194.

²¹² Rad 13/14.

Dua bir anlamda insanın varlık sebebidir. Var olmanın özüdür. Bunu Furkân Suresi 77. ayette açık bir şekilde görebiliyoruz: “(Mü'minlere) de ki: Eğer duanız olmasaydı Rabbim size niçin değer verecekti ki?”²¹³

Kur'an'da duanın bir felsefesi var mıdır, Varsa ne olabilir gibi sorular sorulacak olursa; Kur'an'da dua bir söylem değil aksine eylemdir, denilebilir. Bunu en net Fatiha Suresinde görebiliriz. “Yalnız sana ibadet eder ve yalnız senden isteriz” derken önce kulluk, fedakârlık, eylem ön plana çıkmaktadır, ardından da talep etme, isteme gelmektedir.

Konuyla alakalı olarak, Kur'an kıssaları da görüşümüzü desteklemektedir. Nitekim hiçbir peygamber davasını yatarak sürdürmemiştir. Her biri sebeplere sarılmıştır. Örneğin Nuh (a.s) olası bir tufana karşı, belki de bir ömür süren, gemi inşa etmiştir. Bunca zahmete katlanmayabilir, tufan sırasında dua edebilir ve zaten bir avuç mü'minle suyun bir kaç metre yüksekliğine kaldırılabilirlerdi. Fakat öyle anlaşılıyor ki Allah'ın çalışma kanunları bu şekilde işlememektedir. Tufandan kurtulmanın ardında da koca bir emek yatmaktadır.

Yine duada eylem boyutunu Fâtır Suresi 10. âyet üzerinden görebiliriz: “...O'na sadece güzel sözler yükselir, o sözleri yücelten ise imana uygun eylemlerdir...”²¹⁴ Salih amel ifadesi doğrudan eylemi ifade etmektedir. Yani eylem olmadan, fedakârlık yapmadan sadece söylem, Kur'an'ın dua tarifine uymamaktadır.

Kur'an'da duanın nasıl yapılacağına dair ifadeler de yer almaktadır. Araf Suresi 55. ayette “yalvararak ve gizli bir şekilde dua etmek” vurgulanırken aynı surenin 56. âyetinde “korku ve ümit içinde dua edilmesi” gerektiği ekleniyor. Yine aynı surenin 205. âyetinde de üçüncü bir aşama zikredilerek “kısık sesle dua edilmesi” gerektiği bildiriliyor.²¹⁵

Son olarak belirtmeliyiz ki Kur'an duada dini sadece Allah'a has kılarak yapılması gerektiğini vurgular.²¹⁶ Dini Allah'a has kılmanın ne demek olduğu

²¹³ Furkan 25/77.

²¹⁴ Fâtır 35/10.

²¹⁵ Araf 7/55, 56, 205.

²¹⁶ Bk: Âraf 7/ 29; Mü'min 40/ 14; Mü'min 40/ 65.

konusunda XX. Yüzyıl müfessirlerinden Ebu'l-Âla el-Mevdûdi'nin düşüncesi şöyledir:

Din kavramı çeşitli anlamlara gelir. 1) Galip, Muktedir, Hakim ve Sahip, 2) İtaat ve kölelik, 3) İnsanların tâbi oldukları örf ve adetler.” Yukarıda zikredilen her üç anlamı da dikkate aldığımızda "din" kavramıyla, bir insanın, başkaları üzerinde kendisine otorite ve yetki vehmederek, onların hayatlarını tanzim etmeye kalkışmak istemesinin kast olunduğu anlaşılır. Dini Allah'a halis kılarak, O'na itaat etmek için Allah'a kulluk etmekle birlikte, başkalarına kulluk etmemeyi, sadece Allah'ın koyduğu kural ve ilkelerle yaşamayı ve O'nun hükümlerine tâbi olup, yasaklarından kaçmayı tazammum eder.²¹⁷

B. Sünnetullah

Sözlükte "bir şeyi açıklığa kavuşturmak, iyi veya kötü yeni bir yöntem ortaya koymak" anlamındaki “senn” kökünden türeyen “sünnet” ile lafza-i celâlden oluşan “sünnetullâh” terkibi “Allah'ın koyduğu kanun, nizam” demektir. Sünnet ve Allah kelimeleri Câhiliye döneminde bilinmekle beraber sünnetullah Kur'an'a has bir tabirdir. Kur'an'da sünnet kelimesindeki “sürekli, düzenli ve özgün uygulama” anlamı Allah'a nispet edilmek suretiyle Allah'ın yaratma ve yönetmesinde öteden beri süregelen ve değişmeyen uygulamasının bulunduğuna işaret edilmiştir.²¹⁸

Sünnetullah tabiri dönemin Arapları tarafından bilinen ve sıkça kullanılan bir tabirdir. Sünnetullah bağlamında çalışması olan Ömer Özsoy *Sünne ve Allah* kelimelerinin birbirinden bağımsız olarak kullanıldığını fakat *Sünnetullah* şeklinde bir isim tamlamasında birarada kullanılmasının Kur'an'a has bir durum olduğunu düşünmektedir.²¹⁹

C. Sünnetullah'ın Kur'an'î Boyutu

Kur'an'da sünnet terimi dokuz ayette on dört defa geçmektedir. İki ayette de çoğul formda kullanılmıştır. Beş yerde “sünnetullah/Allah'n sünneti” şeklinde geçer.²²⁰ Bir yerde “sünnetina/sünnetimiz” şeklinde geçer.²²¹ Üç yerde “sünnetul

²¹⁷ Ebu'l Âla Mevdûdi, *Tefhimu'l-Kur'an*. çev. Muhammed Han Vayani vd. (İstanbul: İnsan Yayınları), 5: 93-94.

²¹⁸ İlyas Çelebi, "Sünnetullah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010). 38: 159

²¹⁹ Ömer Özsoy, *Sünnetullah* (Ankara: Fecr Yayınları, 2017), 37.

²²⁰ Fetih 48/23; Ahzab 33/35; 38, 43, 62; Mü'min 40/85.

evvelin/öncekilerin sünneti” şeklinde geçer.²²² İki yerde “sünenun/sünnetler” olarak çoğul formda gelir.²²³

Sünnetullah'ın Allah'ın tabiatı yaratıp devam ettirmek ve toplum hayatını düzenlemek üzere koyduğu kanunlar anlamında bir Kur'an terimi olduğunu söylemiştik. Burada dikkat edilmesi gereken husus “sünnetullah” ın Allah'ın tutarlılığını ifade eden bir kavram şeklinde düşünülmesi gerektiğidir. Zira sünnetullah olmasaydı yaşamdan bahsedemezdik. Yağmur yağdığında toprak canlanıyorsa; gece ile gündüz birbirini, sırası ile takip ediyorsa; yemek yediğimiz ya da su içtiğimizde açlık ve susuzluğumuzu gideriyorsa bu Allah'ın koyduğu kanunların bir neticesidir. Aksi halde hiç bir işin hedefi bulma garantisi olmayacaktır. Kısacası sünnetullahı Allah'ın ilkeleri, prensipleri ve kuralları olarak tarif edersek tanımlama çok daha doğru olacaktır.²²⁴

Kur'an'î bir kavram olan “kader/takdir” kavramlarını da buna ekleyebiliriz. Zira Kur'an'da “Biz her şeyi bir kadere (bir düzene, ölçüye, plana) göre yarattık” buyrulmaktadır.²²⁵ Mamafih Fahrüddin er-Razi “Kader ne demektir” sorusuna şöyle cevap vermektedir:

Bunun manası “miktar” dır. Nitekim Cenab-ı Hak “Her şey O'nun katında bir miktar (ölçü) iledir”(Râd,8) buyurmuştur. Bu izaha göre her şey, hem zatı, hem de sıfatları açısından miktar iledir. Zat bakımından olan takdire gelince mesela cisimler böyledir.²²⁶

Toplumda çokça yaygın olan “Allah dilerse olmaz mı?” gibi soruları Kur'an bağlamında değerlendirecek olursak; Allah sünnetinde bir değişimin olmadığını buyurarak cevaplandırıyor. Örneğin Fetih Suresi 23. âyet: “Allah'ın yöntemi öteden beri hep böyledir ve siz Allah'ın yönteminde hiçbir değişme bulamazsınız.” demektedir.²²⁷

²²¹ İsra 17/77.

²²² Enfal 8/38; Kehf 18/55; Hicr 15/13

²²³ Ali İmra 3/137; Nisa 4/26.

²²⁴ Mustafa İslâmoğlu, "Sünnetullah ya da İlâhî Tutarlılık", *Kur'anî Hayat Dergisi* 42 (2015): 4-15.

²²⁵ Kamer 54/49.

²²⁶ Fahrüddin er-Razi, *Tefsir-i Kebir Mefatihü'l-Gayb*, çev. Suat Yıldırım vd. (İstanbul: Huzur Yayınları, 2008), 21: 44.

²²⁷ Muhammed Esed bu ayet ile ilgili şöyle bir değerlendirme de bulunmaktadır: "Allah'ın yöntemi"ne, yani sünnetullaha yapılan bu atıf ikili bir anlama sahiptir: bir taraftan, "eğer inanıyorsanız en üstünü olursunuz" (3:139); diğer taraftan, " insanlar kendi özlerini/iç dünyalarını değiştirmedikçe Allah onların durumunu değiştirmez"(13:11): her ikisinde

Kur'an'da geçen “Allah'ın izni” şeklindeki ifadeleri de sünnetullah kapsamında anlamalıyız. Allah'ın neye izin verip neye izin vermeyeceği tabiat yasalarını bilmeden anlamak olanaksızdır.

D. Ali Şeriatî’de Sünnetullah Algısı

Kur'an kıssalar üzerinden bizlere mesaj verirken, dikkat edilmelidir ki sorumluluk ve emek üzerinden hareket etmektedir. Hiçbir peygamber sorumluluktan kaçmamış, aksine hayatları, yaşamları boyu sorumluluk almış, emek vermişlerdir. Hatta bir adım daha ileri gidecek olursak insan, en zayıf anında dahi sorumluluktan kaçamaz. Aksi halde yenilmeye mahkûmdur. İnsanın kendisini sorumluluktan hiçbir şekilde soyutlayamayacağı düşüncesi, Şeriatî’de şu şekilde karşımıza çıkmaktadır:

Bir yandan denilebilir ki bu, mücadele imkânlarının en zayıfıdır. Evet, ama öte yandan şöyle bir sonuç da çıkarılabilir: Mücadelenin en zayıf imkânı bile, zulmün ve insan karşıtı bir sistemin egemenliği altında, zulme karşı durmak veya bir ekolü, bir hakikati ve bir yolu savunmak için tek başına kalan bir insanı toplumsal sorumluluktan muaf kılmamaktadır. İnsan, böylesi istisnai bir durumda dahi, cihat sorumluluğu içinde o imkândan yararlanmakla yükümlüdür. O halde hiçbir koşul altında, hiçbir şekilde ve hiçbir zaman sorumluluk insandan alınmamaktadır. Çünkü hiçbir zaman, hiçbir zihinsel ve farazi koşul altında, kişinin, ruhunda kendi kendine telkinde bulunması, düşüncelerini ve inançlarını dua şeklinde dile getirmesi; ezilmiş ve kınanmış haldeki insanî, toplumsal ve itikadî ideallerini, komplekslerini, dertlerini, şiarlarını ve isteklerini Allah'a açması; düşmana karşı tavır alması, düşünsel ve toplumsal konumunu en azından duygu ve düşüncesinde somutlaştırması; inancını ve imanını zihninde kendi kendine telkin etmesi engellenemez, bundan mahrum edilemez, egemen güçler bile böyle bir imkânı kişinin elinden alamazlar.²²⁸

Kısaca ifade etmek gerekirse Ali Şeriatî sorumluluğu Allah'ın yasaları bağlamında değerlendiriyor ve insanın en zayıf anında dahi bu sorumluluklardan kaçamayacağını vurguluyor. Ayrıca duayı aciz insanlara yakıştırmayıp güçlü, kuvvetli, kudretli insanların silahı olarak görüyor.

E. Ali Şeriatî’de Dua Algısı

Ali Şeriatî duanın iki türünden bahsetmektedir. Duanın birinci türü istemek anlamındadır. İnsanın sahip olmadığı şeyleri, ona verebilecek güçten istemesidir.

"değişme" kavramının hem olumlu, hem de olumsuz çağrışımlarına atıf yapılmaktadır. Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı Meal-Tefsir*, çev. Cahit Koytok, Ahmet Ertürk (Ankara: İşaret Yayınları, 1999), 3: 1049.

²²⁸ Şeriatî. *Dua*, 73-74.

Duanın ikinci türü ise uzak kalma ve gurbet sebebiyle inleme, mırıldanma ve geri dönme arzusu şeklindedir.²²⁹

Ali Şeriatî, duayı iyi anlayabilmek için Hz. Peygamberin hayatına bakılması gerektiğini söylemektedir. Hz. Peygamberin savaşlarını ele alan Şeriatî, Hz. Peygamberin savaşa hazırlanırken maddi etkenleri önemseyerek hazırlandığını hatırlatmaktadır. Savaş öncesinde belirli hazırlıkların yapıldığına, düzen ve disiplinin sağlandığına, sevkiyat noktalarının önceden tespit edildiğine, sır saklandığına, savaş hilesi yapıldığına, askerin moral gücünün artırılmaya çalışıldığına, su kuyularının ele geçirildiğine, yaralıların tedavisi için ekipmanlar oluşturulduğuna, savaşılacak yerin konumunun artı ve eksilerinin hesaplandığına vs. dikkat çekmektedir.²³⁰

Ali Şeriatî, İslâm'da duanın Hristiyanlıktan farklı olduğunu söylemektedir. Ona göre İslâm'da duanın irfânî boyutu olmakla birlikte sosyal ve siyasal yönleri de vardır. Şeriatî, özellikle Şiiilikte bu durumun çok belirgin olduğunu söylemektedir. Şii dualara dikkat edilecek olursa bir partiye ait siyasal sloganlar bulmak bile mümkündür, der. Hristiyanlıktaki duada ise insan kendisini hayattan uzak tutar. Duanın temeli yoksulluğa ve aşka dayanır.²³¹

Ali Şeriatî İslâmî dua metinlerini incelediğinde, İslâmî duaların şu öğelerden oluştuğu sonucuna varmaktadır:²³²

1. Duaların fasih olmasıdır. Yani ona göre İslâmî dua metinleri açık ve düzgün bir formattadır.
2. O, duaların içeriği ve konusuna uygun etkili musikilere sahip olduğunu söylemektedir.
3. Ona göre İslâmî duaların felsefî ve düşünsel altyapıları vardır.
4. Ali Şeriatî'ye göre İslâmî duaların siyasi boyutları vardır. Burada Şeriatî siyasetten, toplumsal sorunları kastetmektedir.
5. Ali Şeriatî, İslâmî dualarda teslimiyetin ve isyanın aynı anda vurgulandığını söylemektedir. Yani insan, Allah karşısında alçak gönüllü ve tutsak edasıyla

²²⁹ Ali Şeriatî, *Sanat*, çev. Ejder Okumuş, Sait Okumuş, Şamil Öçal (Ankara: Fecr Yayınları, 2016), 59.

²³⁰ Şeriatî, *Dine Karşı Din*, 146.

²³¹ Şeriatî, *Dua*, 17-18.

²³² Şeriatî, *Dua*, 18-19.

pozisyon sergilerken, Allah dışında hiç kimseye boyun eğmeyeceği, isyan halinde duracağı metinlerde açıkça görülmektedir.

6. Ali Şeriatî, İslâmî metinlerde başarı isteme yani Tefvîk vurgusunda dikkat çeker demektir. Ona göre başarı isteme, insanın irade gücünün asaletini itiraf etmekle birlikte, aynı zamanda gurur ve bencillik olgusunun da insandan soyutlanmasına yardım etmektedir.
7. Ali Şeriatî, İslâmî metinlerde işleri Allah’a ısmarlama anlayışının olduğunu ve bununla Allah’ın iradesine teslim olmak anlamına geldiğini düşünmektedir.

Ali Şeriatî, St. Jean de la Croix ve St. Bernard de Clairvaux’ı duayı teşrifatlara bağlı bir olgu olarak görmelerinden ötürü eleştirmektedir. Ali Şeriatî’ye göre duanın kabul olması için teşrifatlara ve fesahate gerek yoktur. Hatta o, istem dışı bir şekilde söylenmiş ya da ezberlenmiş duaları da birer dua saymakta ve faydalı görmektedir.²³³

Ali Şeriatî, insanın ihtiyaçları için Tanrı’dan yardım dilemesini son derece meşru bulmakla beraber, çalışarak elde edilecek bir şeyi dua ile elde etmeye çalışmayı da bir o kadar akıl dışı bulmaktadır.²³⁴

Ali Şeriatî, dua ile morfinin bir sayılmasını kabul etmemektedir. Nitekim morfin insanın iradesini ve aklını elinden alır. Fakat dua, insanın zihinsel faaliyetlerine bir tür açılım getirmektedir.²³⁵

Ali Şeriatî, “dua etmek utanç vericidir” diyen Nietzsche’yi şiddetle eleştirmekte ve duanın yemek yemek, su içmek ve nefes almak kadar doğal bir olgu olduğunu vurgulamaktadır.²³⁶

Ali Şeriatî, popüler dua algısını da eleştirmektedir. Ona göre dindarlar, istisnalar olmak kaydıyla, duayı bir tür yatıştırıcı ve uyuşturucu bir ilaç olarak algılamaktadır. Hatta dua, insanların kendilerinden kaynaklanan zaafıların yerini alan, insanı sorumluluktan uzaklaştıran, insanı tembel ve âtıl hale getiren, toplumsal konularda ya da siyasi olaylarda iradesizleştiren bir boyuta evrilmiştir. Yani Şeriat’ye göre insan, öncelikle düşünmesi, ölçüp biçmesi, sonra eyleme

²³³ Şeriatî, *Dua*, 30.

²³⁴ Şeriatî, *Dua*, 31.

²³⁵ Şeriatî, *Dua*, 39.

²³⁶ Şeriatî, *Dua*, 41.

geçip çabalaması, zorluk ve sıkıntılara karşı direnip sabretmesi gerekirken dua ederek tüm bunlardan kaçmaktadır.²³⁷

Ali Şeriati, duanın insanın zaaflarını telafi eden bir şey olmadığını bilakis konumunu ve pozisyonunu güçlendiren, bireysel ve toplumsal hayatı inşa etme konusunda insana güç veren bir etken olarak değerlendirmektedir. Doğrudan Şeriati'nin ifadesiyle söyleyecek olursak; İslâm'da dua, çalışmanın ve sorumluluğun yanında değil, aksine sorumluluğun yerine getirilmesinden sonra, sıkıntı çekme, çabalama, cihat etme ve sabır göstermenin devamında yer alır.” demektedir. Ali Şeriati, vahyin ilk muhataplarının dua anlayışının bu şekilde olduğunu ifade etmektedir. Nitekim onlar inandıkları dava uğruna mücadele verirken sürekli hareket halinde, araştıran, kendilerini geliştiren kimselerdi. Hatta son derece korkunç savaş sahnelerinde yer almışlardır. Asla bir köşeye çekilip mağaraya kapanmadılar. Bir ruhban ve keşiş gibi davranmadılar. Günlerini, gecelerini dua ile geçiren kimseler değillerdir.²³⁸

Ali Şeriati zorla dua edilmeyeceğini söylemektedir. Nitekim ona göre dua etmek liyakatin olduğu, düşünme ve çalışma yoluyla elde edilmesi gereken şeyi istemektir.²³⁹

Ali Şeriati, İslâmi duaları iki bölüme ayırmaktadır. Bunlardan birincisi doğrudan Alah'a hitap eden dualardır. Kişi bu durumda Allah'a hitap ederken Allah'ın sıfatlarını ve sıfatlarının niteliğini dua diliyle beyan eder. Yani bu pozisyondaki kişi Allah'tan bir şey istemez, hitabı Allah'adır. İkincisi ise istemektir. Burada istek sadece maddi şeyler değildir. Kişi insani erdemleri de isteyebilir. Fakat sonuç olarak kişi Allah'tan bir şey istemektedir.²⁴⁰

Ali Şeriati, kişi mücadelede zayıf kalsa da, tepeden tırnağa zulüm olan bir sistemin içinde sıkışıp kalsa da ya da hakikati haykırma konusunda yapayalnız olsa da sorumluluklarından muaf olamaz demektedir. Ona göre insan, böylesi

²³⁷ Şeriati, *Dua*, 45.

²³⁸ Şeriati, *Dua*, 46.

²³⁹ Şeriati, *Dua*, 68.

²⁴⁰ Şeriati, *Dua*, 69-70.

istisnai durumlarda dahi, cihat sorumluluğu içinde kalmakla yükümlüdür. Sorumluluk insanın omuzlarından hiçbir koşulda kalkmaz.²⁴¹

Ali Şeriati, duanın insana uyuşturucunun verdiği rahatlık ve huzuru vermediğini, insanın fitratında bulunan eksiklikleri giderdiği için tabii bir huzur verdiğini söylemektedir.²⁴² Ali Şeriati duayı şu şekilde tarif etmektedir:

Dua bütün mevcut güçlerin bunları yok etmek üzere seferber olduğu bir çağda düşünceyi ifade etmenin, mesajı ulaştırmanın, duyguları geliştirmenin, istekleri ve idealleri sürekli olarak ortaya koymanın, insani şiarları ve tavırları ilan etmenin, mücadeleci ruhu canlı tutmanın, toplumsal yükümlülüğün, düşünsel bağın, ideolojik bağlılıkların ve karşıtlıkların, itikadi bilincin geliştirilip derinleştirilmesinin ve o büyük sorumluluğu yerine getirmek adına insanın ruh ve düşüncesini hazır hale getirmesinin aracıdır.²⁴³

Ali Şeriati, sevap için yapılan duaya dair de farklı çıkarımlarda bulunmaktadır. Bir müminin sevaba inanması ona göre son derece doğaldır ve olması gereken bir harekettir. Fakat o “şu duayı oku ve bu amel karşısında şunu kazan” anlamında bir bakışı eleştirmektedir. Çünkü ona göre bu eylemi yerine getirmenin ereksel nedeni, bu eylemin dışında bir şeydir. Bu durumda insan, işine yaramayan, kendisine fayda vermeyen bir eylemin içinde bulunuyor demektir.²⁴⁴

Ali Şeriati, Müslümanların çocuklarını dini anlamda eğitirken bu yanlış mantığı kullanmasını da eleştirmektedir. Örneğin anne baba çocuklarını ödev yapmaya zorlarken, ödevin ne olduğunu, onlar için ne ifade etmesi gerektiğini anlamalarına olanak sağlamadan, ödevlerini yapması karşılığında onlara ödüller vermesi son derece yanlıştır. Çünkü bu mantık Şeriati’ye göre insanı, “eğer ortada bir ücret yoksa hiçbir mantık beni iş yapmaya zorlayamaz” şeklinde bir sonucu ortaya çıkarmaktadır. Ali Şeriati, aynı şekilde bir kişiye şu duayı şu kadar oku ve sana şu kadar para vereceğiz denilirse bu dua bizatihi okuyucusuna bir yarar ve değer sağlayacağına inanmıyor demekle eş anlamlı olduğunu söylemektedir. Ona göre burada mantık kişinin hiçbir bilgisi hatta ilgisi olmamasına rağmen onunla özdeş olmayan bir takım lezzetler almasına yardımcı olacak bir vesile ortaya koymanın ötesine geçememektedir.²⁴⁵

²⁴¹ Şeriati, *Dua*, 73.

²⁴² Şeriati, *Dua*, 122.

²⁴³ Şeriati, *Dua*, 74.

²⁴⁴ Şeriati, *Dua*, 125.

²⁴⁵ Şeriati, *Dua*, 126-127.

Ali Şeriatî, eylem konusunu da ele almakta ve iki tür eylemden bahsetmektedir. Birincisi doğrudan kendini ilgilendirmemesine rağmen alacağı ücret için bir iş yapan kişinin eylemidir. Örneğin bina inşaatı için bir kişiye ücret karşılığı tuğla taşımak bunun gibidir. Kişinin burada tuğlayla bir işi yoktur, o sadece bu eylemin sonunda alacağı ücreti düşünmektedir. Şeriatî bundan ötürü bu eylemin kişi üstünde hiçbir etki yaratmadığını, hiçbir işine yaramayacağını, hedef ve ihtiyacına karşılık gelmeyeceğini dile getirmektedir.²⁴⁶ İkinci eylem türünde ise yapılan iş kişiyi doğrudan ilgilendirir. Örneğin spor yapmak kişiyi sağlıklı kılar. Yani yaptığı eylem ödül olarak doğrudan kendisiyle ilgilidir.²⁴⁷

Ali Şeriatî, günümüzde dua edip amel etmeyen ya da amel edip dua etmeyen insanların var olduğunu düşünmektedir. Ve bu zamanı da “kötü bir zaman” olarak nitelemektedir. Çünkü ona göre duadan bahis açıldığında insanların zihinlerinde oluşan çağrışım duanın gerçek anlamına engel olmaktadır. Ona göre Müslümanlar Allah bizi başarıya ulaştırsın, bizi dünya ve ahiret saadetine erdirdin, bize dünya nimeti ve afiyet versin diye dua ediyor fakat amel etmiyor.²⁴⁸ Bu yaklaşıma uygun olarak Ali Şeriatî’de bazı dua örneklerine rastlamaktayız. Mamafih onun eserlerinde görüldüğü şekliyle bazı dua örnekleri şu şekilde verilmektedir:

Allah'ım! Bana yenilgide çabalama, umutsuzlukta sabretme, yoldaşsız yürüme, silahsız savaşma, ödölsüz çalışma, sessizlikte fedakarlık, dünyasız din, avamsız mezhep, isimsiz yücelik, ekmeksiz hizmet, riyasız iman, gösterişsiz iyilik, pişkinliğe vurulmayan pervasızlık, gurursuz çetinlik, hevessiz aşk, halkın kalabalığı arasında yalnızlık ve sevilenin sevildiğini bilmediği bir sevmeye başarısı nasip et.²⁴⁹

Ey Rabbim!

Alimlerimize sorumluluk, avamımıza ilim, mü'minlerimize aydınlık, aydınlarımıza iman, tutucularımıza anlayış, anlamışlarımıza tutuculuk, kadınlarımıza şuur, erkeklerimize şeref, yaşlılarımıza bilgi, geççerimize asalet, hocalarımıza ve öğrencilerimize inanç, uyumuşlarımıza uyanıklık, uyanıklarımıza irade, tebliğçilerimize hakikat, dindarlarımıza din, şairlerimize şuur, araştırmacılarımıza hedef, umutsuzlarımıza umut, zayıflarımıza güç, muhafazakarlarımıza perva, oturmuşlarımıza kıyam, donup kalmışlarımıza hareket, ölümlerimize hayat, körlerimize görüş, suskunlarımıza feryat, Müslümanlarımıza Kur'an, Şiflerimize Ali, fırkalarımıza birlik, kıskançlarımıza şifa, kendini beğenmişlere insaf, küfürbazlarımıza edep, mücahitlerimize sabır, halkımıza

²⁴⁶ Şeriatî, *Dua*, 127.

²⁴⁷ Şeriatî, *Dua*, 128.

²⁴⁸ Şeriatî, *Dua*, 140.

²⁴⁹ Şeriatî, *Dua*, 97-100.

özbilinç, bütün milletimize karar alma himmeti, fedakarlık Kâbiliyeti, kurtuluş yeterliliği ve izzet bağışla.²⁵⁰

Bu noktada Ali Şeriatî'nin dua konusunda sürekli olarak atıf yaptığı ve adeta beslendiği şahsiyet olan Alexis Carrel'in dua anlayışına değinmek gerekmektedir. Bilindiği gibi Ali Şeriatî, “dua” konusunu işlerken Alexis Carrel'e sık sık atıf yapmakta ve bu konuyla ilgili görüşlerine son derece kıymet vermektedir. Zira Alexis Carrel, 28 Haziran 1873 tarihinde Fransa'da doğmuş, tıp eğitimi almıştır. Tez konusu olarak boğaz kanseri çalışan Carrel daha sonra hastanelerde ihtisasa başlamıştır.²⁵¹

Alexis Carrel, modern insanlara duadan bahsetmenin zorluğundan yakınmaktadır. Nitekim ona göre din ve ahlak duygularının zayıflaması en az zekanın zayıflaması kadar zararlı bir şeydir. Fakat buna rağmen günümüz insanını ve gelecek nesilleri tehlikeli bir noktaya gitme noktasında yüzüstü bırakmamak gerekmektedir.²⁵²

Alexis Carrel, batılı insanların akli sezgiden daha üstün görmesinden, zekayı hislerine tercih etmesinden Descartes'i takip edip Pascal'ı bırakmasından son derece rahatsızlık duymaktadır. Ona göre ilim parlarken din yok olmaktadır. Aynı zamanda hayatta başarılı olmak için akıl ve madde kadar maneviyatın da bir ihtiyaç olduğunu söylemektedir.²⁵³

Alexis Carrel din duygusunun çoğunlukla dua ile ifade edildiğini söylemektedir. Ona göre dua din duygusu gibi tamamen ruhi bir olaydır.²⁵⁴

Alexis Carrel duayı, ruhun iç âleme doğru geçişine benzetmektedir. Ona göre genel anlamda dua, bir sıkıntı ve rahatsızlıktan ötürü yardım dilemektir. Aynı zamanda duanın, ruhun Allah'a yükselişi şeklinde tarif edilmesinin de yanlış olmayacağını söylemektedir. Carrel hakiki anlamda duayı şu şekilde tarif etmektedir: “Hakikaten dua, insanın görünmez bir varlıkla, mevcudatın

²⁵⁰ Şeriatî. *Dua*, 109-110.

²⁵¹ Alexis Carrel, *Dua*, çev. M. Alper Yücetürk (İstanbul : Yağmur Yayınları, 2018), 13-14.

²⁵² Carrel, *Dua*, 30-31.

²⁵³ Carrel, *Dua*, 33-34.

²⁵⁴ Carrel, *Dua*, 35.

yaratıcısıyla, hepimizin kurtarıcı ve koruyucusuyla fikren ve hissen ilişkiye geçmek için yapılan gayreti temsil eder.”²⁵⁵

Nasıl dua edilmesi gerekir sorusuna da Carrel cevap vermektedir. Carrel, dua esmasında insanın Allah’a yönelip, kalbini ona bağlaması gerektiğini söylemektedir. Tüm bu süreçte öne çıkacak olan yeti akıl ve fikir değil, sevgi, ve his olmalıdır. Ona göre yalnızca Allah’ın büyüklüğünü düşünmek yeterli değildir. Bu aynı zamanda aşk ve iman ifadesi taşınmalıdır. Carrel ister uzun ister kısa, ister sesli ister sessiz olsun dua eden bir kişinin adeta babasıyla konuşan bir çocuk edasında olması gerektiğini söylemektedir.²⁵⁶

Alexis Carrel, duanın etkisi konusunda da son derece emin açıklamalarda bulunmaktadır. Duanın etkili olması için büyüklüğe, güzelliğe, şatafata gerek duymamaktadır. Duanın kabul edilmesi için azizler gibi dua etmeye de lüzum görmemektedir. Ona göre en gösterişsiz ısrarlı istekler en güzel yakarışlar kadar Allah katında kabul görebilir. Hatta şuursuz yapılan dualar, ezberlenmiş metinler ya da bir mumun alevi bile duadır. Burada püf nokta insanın Allah’a doğru yönelişini sembolleştirmesi önemlidir.²⁵⁷

Alexis Carrel dua etmek için bir zaman ve mekân sınırlaması yapmamaktadır. Ona göre sokakta yürürken, otomobilde, iş yerinde ya da okulda dua etmek mümkündür. Fakat Carrel dağda, kırdan ve ya yalnız başına odanın bir ucunda dua etmeyi daha faydalı görmektedir. Çünkü ona göre Allah yalnızca iç huzura kavuşan insanlara karşılık verir. İç huzur ise çoğunlukla bedensel, psikolojik durum ve içinde bulunulan yer ile doğrudan ilgilidir.²⁵⁸

Alexis Carrel, duanın karaktere tesir edebileceğini söylemektedir. Fakat bunun için duanın alışkanlık haline gelmesi gerekmektedir. Bir kişi günün belli saatlerinde dua edip belli saatlerde ahlaksız ve zararlı bir şekilde yaşıyorsa bu son derece saçma bir şeydir.²⁵⁹

²⁵⁵ Carrel, *Dua*, 37.

²⁵⁶ Carrel, *Dua*, 39.

²⁵⁷ Carrel, *Dua*, 40.

²⁵⁸ Carrel, *Dua*, 43.

²⁵⁹ Carrel, *Dua*, 44.

Alexis Carrel, duanın psiko-fizyolojik tesirlerinin de olduğunu söylemektedir. Ona göre dua kalitesi ve şiddetine göre insanın ruh ve bedeni üzerinde etki etmektedir. Carrel, duanın şüursuz okunmasından ibaret olduğu durumlarda bile insan üzerinde etkili olduğunu savunmaktadır. Hatta Carrel, fikri ve zihni gelişmeleri eşit olanlar arasında, karakter ve ahlak olarak ara sıra dua eden kimseler etmeyenlere oranla daha yüksek seviyededir demektedir.²⁶⁰

F. Determinizm

Ali Şeriati, tarihin sabit ve somut kanunlarının varlığına inanmaktadır. Tarihi determinizmi tarihi cebr olarak anlamlandırmanın yanlış olduğunu bunun cebr yani zorlamacılık olarak değil de belirleme ve takdir olarak anlamlandırmanın daha doğru olduğunu düşünmektedir. Şeriati, sosyolojiye göre her toplumun kendisine dayandığı kesin kanunların bulunduğunu kabul etmekte fakat her toplumun, her toplumsal ve ya tarihsel olayın, tarih ya da sosyoloji ilminin genel yasaları ve temel esasları çerçevesinde izah ve yorumunu yapmayı da bir tür tehlikeli avami genelleştirme olarak değerlendirmektedir. Zira ona göre bu tür bir genelleştirme bir toplumu tanımaya, anlamaya ve anlamlandırmaya darbe vurmaktadır. Aynı zamanda bu anlayış özgün bir aydın profilini öldürüp yerine genel geçer kalıplara takılan ve taklitçi bir aydın profili ortaya çıkarmaktadır.²⁶¹

Ali Şeriati, bu noktada bireyi ve antropolojinin bilimsel kanunlarını tanımayı önemsemektedir. İnsanın çevre, kalıtım, gelişim ve birbirini izleyen yaş merhalelerinin genel ve sabit kanunlarına, fizyoloji ve psikolojinin genel esaslarına göre doğup büyüdüğüne ve öldüğüne inanmakla birlikte insanı sadece bu yasalarla tanımanın yanlış olduğunu söylemektedir.²⁶²

Ali Şeriati, insanların tarihi determinizmi kaza ve ilahi kader gibi anladıklarını söylemektedir. Bu ona göre bir tür irade determinizmidir. Fakat burada Allah'ın yerine tarihin, ilahi irade yerine de üretim araçlarının geçtiğini dile getirmektedir. Her iki durumda da sonuç aynıdır. İnsan kendi etkisi

²⁶⁰ Carrel, *Dua*, 47.

²⁶¹ Şeriati, *Öze Dönüş*, 54-55.

²⁶² Şeriati, *Öze Dönüş*, 55.

olmaksızın yaşamaktadır. Ali Şeriatî'ye göre insanı kendi yaşamını ve tarihini belirlemekten alıkoyan her şey insana hakaret etmekle kalmaz onu yalnızca kendi tabii şartları içinde fizyolojik ve biyolojik ihtiyaçlarını zorunlu olarak karşılayan bir canlı ve bitki seviyesine indirir. Aynı zamanda insanı diğer varlıklarda ayıran irade (ihtiyar) faziletini ondan alarak hareket ve gelişimi de toplumdan almış olmaktadır. Ona göre tarihi determinizme inanmak bir tür leş olmaktır. Çünkü ilahi cebre, kesin ezeli yazgıya inanmanın tüm toplumsal girişimlerimizi felç ettiğini tarihi bir tecrübe olarak yaşadığımız gerçeği vakıadır.²⁶³

Ali Şeriatî tüm bu açıklamalardan sonra tarihi determinizme inanmadığını sonucu çıkmasını diye de eklemektedir. Ona göre insan sahip olduğu bilgi, bilinç ve irade ölçüsünde kendi iradesini tarihin iradesinin üstüne koyabilir. Şeriatî tarihi determinizmi şöyle yorumlamaktadır:

İnsanlık tarihi ve toplumu, rastlantı ve saçmalığa dayalı değildir; bilakis evrenin bütün diğer geçeklikleri gibi bilimsel esaslara (Kur'an'ın ifadesiyle değişmez sünnetlere ve ayetlere) göre hayat ve harekete sahiptir. İnsan, bu yöntem ve ilkeleri bilim yoluyla keşfettiği ölçüde, teknik yolla (ideoloji; ekonomik, kültürel, sosyal ve siyasal planlama) bir kanunun yerine bir başka kanunu seçerek, yani bu iki gerçeklik hakkındaki mevcut bilimsel kanunlardan dilediğini kullanarak onun tabii seyrini istediği şekilde değiştirebilir. Gelecek tarihin bilimsel öngörüsüyle onun tabii yazgısını öngörebilir ve onu kendi belirlediği istikamete yönlendirebilir. Tıpkı kendi tabii geleneği veya özsel zorunluluğuna göre yetişen ve meyve veren yabani bir ağacı, onu tanıyıp gidişatına müdahale etmek suretiyle değiştirdiği, terbiye ettiği, almak istediği renk, şekil ve meyveyi aldığı gibi yabani, ilkel ve geri kalmış toplumuna da inandığı özel biçimi her tarihsel dönemde verebilir. Zira toplumun değişimi ve tarihin hareketi, insanın "ihtiyar"ı ve tarihin "cebr"inin açık bir sonucudur.²⁶⁴

²⁶³ Şeriatî, *Öze Dönüş*, 83-84.

²⁶⁴ Şeriatî, *Öze Dönüş*, 84-85.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ALİ ŞERİATİ’NİN DİN, İNSAN ve TOPLUM ALGISI

I. İNSAN ALGISI

A. İnsan Nedir

Çeşitli bilim dalları insanı çağlar boyunca farklı şekillerde tanımlamış ve ele almıştır. İnsana kendi penceresinden bakarak yaklaşan disiplinlerin tanımlamaları, doğru kabul edilebilir. Fakat insana ilişkin, kuşatıcı mantıksal bir tanım üzerinde birleşmek neredeyse imkânsızdır. Çünkü bu, bilimsel bakış açılarına, felsefi ekollere ve çeşitli dinlere göre değişiklik arz etmektedir. Hiçbir tarif mutlak olmadığı gibi insanı anlamak için de tek başına yeterli değildir.

Ali Şeriatî, insanı tanımlamanın zor bir iş olduğunu kabul etmekle birlikte, sağlıklı bir tanım yapılmasının da elzem olduğunu düşünmektedir. Zira ona göre bozuk bir insan tasavvuru, insanı ilgilendiren tüm meselelerin bozuk bir şekilde algılanmasına sebebiyet verecektir. Ayrıca insanın insanlarla ilişkisi, insanın eşya ile ilişkisi, insanın Tanrı ile ilişkisi; “kendi”nin ne olduğunu bildiği ölçüde anlam ve değer kazanacaktır.²⁶⁵

Ali Şeriatî, insanın tanımlanmasını önemsemiştir. Zira ancak insan tanımlandığında dinin, irfanın ve sanatın bilinebileceğini düşünmektedir. Dinin, irfanın ve sanatın kökenlerini insanda arayan kimselerin, doğru bir mantıksal tanıma ulaşacaklarını mümkün görmemektedir. Bu minvalde hakikate yaklaşmış birçok tanımın olduğunu kabul etmekle birlikte hiçbirinin olması gereken tanım olmadığını düşünmektedir. Bu yüzden Şeriatî, insanın ne olduğunu bilmeden din, irfan ve sanat konusunda mantıksal bir tanıma ulaşmanın imkânsız olduğunu savunmaktadır.²⁶⁶

İnsanı düşünen bir hayvan olarak tanımlayan Aristo’nun, siyasal hayvan olarak tanımlayan Eflatun’un, şekil yapan hayvan olarak tanımlayan Müller’in

²⁶⁵ Şeriatî, *Kendisi Olmayan İnsan*, 17.

²⁶⁶ Şeriatî, *Sanat*, 65.

tanımlamalarının, hakikatin sadece bir parçasına işaret ettiğini fakat mükemmel tanımlar olmadığını, insanın bu tariflerde anlatıldığından çok daha karışık ve karmaşık yapıda olduğunu düşünen Şeriati, insanı: “Ütopist, mutaassıp, siyasal, isyan eden, yaratan, meşguliyet arayan, çeşitlilik arayan ve bekleyen bir hayvan” olarak tarif etmiştir.²⁶⁷

Ali Şeriati, üç insan tipinin var olduğunu söylemektedir. Bunların ilki hayvani insandır. Bu insanın varlığında sadece hayvani ve doğal güdüler hüküm sürmektedir. Yani insan mevcut güdülerine göre hareket etmektedir. İkinci insan tipi aklı/ilmi insandır. Bu insanın varlığında ise akıl hâkimdir. Bilgi, ilim ve ilerleme onun işinin delilidir. Hayvani insan sadece yaşarken, ilmi insan bundan farklı olarak meselelerin sebebini anlamak, tahlil etmek ve çözümlemek istemektedir. Üçüncü insan tipi ise Brahmani veya ruhani insandır. Hem hayvani insan hem de ruhani insan akıl dışıdır; fakat birincisi akıl altı üçüncüsü yani ruhani insan akıl ötesidir.²⁶⁸

Ali Şeriati, eserlerinin bazılarında ise iki insan tipinden bahsetmektedir. Yine ona göre birinci tip insanlar; insanî, vicdanî, ahlâkî ve irfânî duygular çerçevesince yaşayan insanların oluşturdukları guruptur. İkinci tip insanlar ise; bu özelliklerin dışında kalan insanların oluşturdukları guruptur. Buradan hareketle Ebuzer ile Charlie Chaplin arasında fark görmenin yersiz olacağını düşünen Şeriati, iki isme de taşıdıkları sıfatlardan ötürü sevgi ve saygı beslediğini ifade etmektedir. İki ismin de insanlığın ortak sorunlarını kendi zaman ve zeminlerinde, kendi imkânları çerçevesince dile getirdiklerini mutlulukla karşılamaktadır.²⁶⁹

Müellifimiz, insan türünün en temel niteliklerini özetle şöyle sıralamaktadır:²⁷⁰

1. İnsan, asil bir varlıktır. Yani, bütün doğal ve metafizik varlıklar arasında, bağımsız benlikli ve üstün bir öze sahip olan tek varlıktır.
2. İnsan, iradesi olan bir varlıktır. Bu, onda bulunan açıklanması imkânsız ve harikulade en büyük güçtür.

²⁶⁷ Şeriati, *Kendisi Olmayan İnsan*, 18.

²⁶⁸ Şeriati, *Kendisi Olmayan İnsan*, 46.

²⁶⁹ Şeriati, *Mektuplar*, 59.

²⁷⁰ Şeriati, *İnsan*, 53-54.

3. İnsan, bilen bir varlıktır. Bu onun en seçkin niteliğidir.
4. İnsan, benliğinin şuurunda olan bir varlıktır. Yani kendisi hakkında bilgisi olan tek canlı varlıktır.
5. İnsan, yaratıcı bir varlıktır. Faaliyeti ile iç içe olan bu yaratıcılık onu, tabiatın karşısında, Tanrı'nın yanında bir konuma yerleştirir. O, kendisini olağan üstü bir güçle donatan bu yaratıcılık sayesinde varlığın doğal ölçülerinin ve kendi sınırlı imkânlarının ötesine geçebilir. Bu güç ona, sınırsız bir varlık kapasitesi ve açılım sağlar, onu tabiatın kendisine vermediği imkânlarla donatır.
6. İnsan, ülküsü olan ya da idealist bir varlıktır. Hiçbir zaman olana teslim olmaz. Onu olması gerekene dönüştürmeye çalışır. Bundan dolayı daima değişik şeyler yapar.
7. İnsan, ahlaki yönü olan bir varlıktır.

Ali Şeriatî, bu niteliklerin dışında ayrıca insanın en büyük niteliği olarak isyan etmesi olduğunu söylemektedir. İsyan ona göre insanı insan yapan çok kıymetli ve tabii bir niteliktir.²⁷¹

Ali Şeriatî, Darwin'in kuramını İslâmi veya dini bir kuram olarak dile getirmemekle birlikte²⁷² evrim konusunun dine karşı bir hareket olmadığını savunmaktadır. Darwin'in dine değil, kendisiyle savaşması ve onu mahkûm etmesi sebebiyle dindarlara karşı olduğunu ileri sürmektedir. Ona göre Darwin sadece inançlı biri değil, son dönemlerin en dindar bilim adamlarından biridir ve son derece temiz ve yüce bir dini ruha sahip kişidir. Bundan dolayı Darwinizmi bir din karşıtı ekol olarak görmemektedir.²⁷³

Ali Şeriatî, maddeci olması sebebiyle çalışmaları hor görülen Darwin'in insan maneviyatı için çok kıymetli olduğunu düşünmektedir. Zira ona göre Darwin, bilimsel bir dille evrimi, insan dışında yani bitkiler ve hayvanlarda maddi, fizyolojik ve bedensel bir şekilde olduğunu ortaya koymaktadır. İlk olarak bitkiler yayılıp gelişmiş sonra da amipler ve hayvanlar ortaya çıkmıştır. Zamanla her tür kendisinden daha üst daha mükemmel bir türe dönüşmüştür. Ve son olarak

²⁷¹ Şeriatî, *Medeniyet Tarihi I*, 46.

²⁷² Şeriatî, *Dinler Tarihi I*, 219.

²⁷³ Şeriatî, *İslam Nedir Muhammed Kimdir*, 70-71.

en üst ve mükemmel hayvan yani insan ortaya çıkmıştır. Fiziksel olarak el ayasının kıl ve tüyleri dökülmüş, alnı genişlemiş, çenesi geri gitmiş, kuyruğu düşmüş ve ayakları üzerinde durarak son şeklini almıştır. Şeriati, buraya kadar insanın evrimini bedensel olarak ortaya koymuş ve Darwin'den anladığını dile getirmiştir. Fakat o, insanın bedensel evriminin burada son bulunduğunu yine Darwin'den hareketle zikretmekle birlikte manevi olarak evrimin devam ettiğini söylemektedir. Şeriati, bunu şu şekilde ifade etmektedir: “İnsanı, maymun benzeri bir insan olan kendisinden önceki hayvandan ayıran evre, irfânî duygunun ortaya çıkmasıdır. Yani insani aşama o duyguyla başlıyor.”²⁷⁴

Ali Şeriati, insanı bir canlı türünün ismi olarak değil de, insanda bulunan, bulunması gereken bir özellik, bir sıfat olarak değerlendirmektedir. Yani doğa bilimlerinin tarifinden hareketle sözelimi, el ayasının kılları ve tüyleri dökülmüş, alnı genişlemiş, çenesi geri gitmiş, kuyruğu düşmüş ve iki ayak üzerinde doğrulmuş varlığa insan demenin yanlış olduğunu savunmaktadır. Darwin ile aynı görüşte olduğunu fakat onun ifadelerini kullanmadığını söyleyen Şeriati, insanı manevi çabasıyla ulaşılan, erişilen bir makam olarak görmektedir. Darwin kabaca evrimi suda yaşayan tek hücrelilerle başlatıp, sürüngenlerle devam ettirir ve nihayetinde insana ulaşır. Daha sonra evrimin şekil değiştirip mistik bir boyut aldığını ileri sürer. Burada Darwin'in mistik duygu dediği şeyi Şeriati “İnsanî öz bilinç” olarak açıklar. Kısaca insana varıncaya dek süren fizyolojik ve bedensel değişim insan olduktan sonra ruh üzerinde devam etmektedir. Ve nasıl ki tek hücreli canlılar, fizyolojik evrimde sürecin ilk halkasıysa, insan da ruhi ve manevi yaşamda evrim sürecinin ilk halkasıdır.²⁷⁵

Bunu, insan ve beşer farkı olarak da açıklamak mümkündür. İnsan ve beşer arasında fark vardır. Beşer maymundan ayrıldığından beri oluşmuştur; o kadar ki kuyruğu düşmüş, ayakları üzerine durmuş ve beşer olmuştur. İnsan ise olmakta olan bir gerçeğin adıdır. Oysa beşer, hakkında konuşulabilen ve beş yüz bin yıllık geçmişi olan belirli ve somut bir varlıktır. İnsan ise hala oluş sürecinde olan ve her zaman olmak için çabalayan bir varlıktır.

²⁷⁴ Şeriati, *Kendini Devrimci Yetiştirmek*, 53-54.

²⁷⁵ Şeriati, *Sanat*, 66.

B. Yaratılış Kıssası Üzerinden İnsan

Allah, insan daha anlılır bir şey değilken²⁷⁶ semayı ve arzı yedi kat olarak yarattı.²⁷⁷ Yeryüzünü yaşanılır hale getirdikten sonra²⁷⁸ tek bir nefisten Âdem'i daha sonra da birbirleriyle sükûn bulmaları için²⁷⁹ eşini yarattı.²⁸⁰ Onlardan da kadın ve erkek olarak²⁸¹ nesiller meydana getirdi.²⁸² Allah, Âdem'i iki eliyle²⁸³ topraktan yaratıp ona şekil verdi. Sonra Allah, ona ruhundan üfledi.²⁸⁴ Akabinde halifelik görevi verildi ve melekler buna itiraz etti.

Allah, bundan sonra, meleklerle öğretmediği isimleri Âdem'e öğretti.²⁸⁵ Meleklerin sorularının cevap bulması için isimleri önce meleklerle sordu, cevap alamayınca²⁸⁶ Âdem'den isimleri haber vermesini istedi ve Âdem isimleri saymaya başladı.²⁸⁷ Allah, meleklerle Âdem'e secde etmesini istedi, melekler secde etti fakat iblis kibirlenenlerden oldu ve secde etmedi.²⁸⁸

Allah, Âdem'e eşiyile birlikte belirlenmiş bir yerde konaklamasını, orada dilediğince yiyip içmesini ancak yasak ağaca yaklaşmamasını emretti.²⁸⁹ Âdem şeytanın vesvesesine kanarak ağaçtan tadar.²⁹⁰ Bunun üzerine Âdem ile Havva'nın mahrem yerleri kendilerine görünür ve onlar yapraklarla avret yerlerini örtmeye çalışırlar.²⁹¹ Allah, bunun üzerine onları bulundukları yerden kovar.²⁹² Âdem ve Havva yaptıklarından ötürü pişmanlık duyarlar ve Allah'tan af dilerler.²⁹³

²⁷⁶ İnsan 76/1.

²⁷⁷ Fussilet 41/9-12.

²⁷⁸ Naziat 79/30-33.

²⁷⁹ Rum 30/21.

²⁸⁰ Nisa 4/1.

²⁸¹ Leyl 92/3.

²⁸² Nahl 16/72.

²⁸³ Sâd 38/75.

²⁸⁴ Hicr 15/29.

²⁸⁵ Bakara 2/31.

²⁸⁶ Bakara 2/32.

²⁸⁷ Bakara 2/32.

²⁸⁸ Kehf 49/13.

²⁸⁹ Bakara 2/35.

²⁹⁰ Âraf 7/22.

²⁹¹ Âraf 7/22.

²⁹² Taha 20/117.

²⁹³ Âraf 7/23.

Ali Şeriati, Âdem kıssasını genel olarak anlattıktan sonra, insanı tanımanın ve bilmenin Âdem'in yaratılış kıssasını bilmekle doğru orantılı olduğunu söylemektedir. Ona göre eğer özel bir metotla Âdem kıssası Tevrat'ta ve Kur'an'da olduğu gibi ele alınır dikkatlice çözümleme yapılırsa "insan nedir, zayıf ve güçlü tarafları nelerdir? Mevcut insan hangisidir? İnsan türünün çelişkileri nelerdir? Kâmil insan hangisidir?" gibi sorular hakkında İslâm'ın görüşü anlaşılabilir.²⁹⁴

Ali Şeriati, Batının İslâm öğretisi ve dinine yönelttiği en büyük ithamın İslâmî fatalizm, yani insanın aşağılık olduğuna inanma, İslâm'ın insanda irade ve sorumluluğu yok sayan ve doğal olarak alçak ve zelil bir insan yaratan bir kaza ve kader inancına sahip olması olduğunu söylemektedir. Fakat o, Âdem'in yaratılış kıssasından böyle bir sonuç çıkmadığını tam tersine insanın bağımsız, sorumluluğu ve iradesi olan bir varlık olduğu sonucunun net bir şekilde ortaya çıktığını düşünmektedir. İnsanın cennette Tanrı'nın emrine rağmen yasak meyveyi yemesi, isyan etmesi sonra bu isyandan dolayı yeryüzüne sürülüp Tanrı tarafından mahkûm edilmesi, insanın İslâm'da kendine özgü insani irade ve sorumluluğa sahip olduğunu, ziyadesiyle gösterdiği iddiasındadır. Buna göre insan kâinat düzenine, hatta Tanrı'nın buyruğuna karşı dahi isyan edebilir özelliktedir. Şeriati, buradan hareketle insanın yaratılış felsefesinde isyankâr bir varlık olarak tanıtılmasında bir sorun görmemektedir.²⁹⁵

Ali Şeriati, Âdem'in isyanını, tüm varlıklar arasında insanın ontolojik ayrıcalığı olarak görmektedir. Allah mutlak güç, mutlak otorite, mutlak hükümdardır. Melekler ve dahi diğer canlı cansız tüm varlık kendi içgüdülerinin yazgısına mahkûm ve doğadaki hâkim yasalara mutlak olarak tabi iken; belirlenmişlikten (cebr) muaf olan, seçebilen ve isyan edebilenin insan olduğunu söylemektedir.²⁹⁶

Ali Şeriati, yaratılış felsefesine bakarak İslâm'ın, insanı iki zıt unsurdan meydana gelmiş olarak açıkladığı sonucunun kesin olarak ortaya çıktığını söylemektedir. Kur'an'da Âdem'in yaratılış felsefesine göre insan iki zıddı bir

²⁹⁴ Şeriati, *Kendisi Olmayan İnsan*, 221.

²⁹⁵ Şeriati, *Kendisi Olmayan İnsan*, 221-222.

²⁹⁶ Şeriati, *İnsan*, 223.

araya toplayan bir varlıktır. Ona göre Âdem bir yandan en pis, en alçak ve en kokuşmuş maddeden yaratılmış iken, bir yandan da Tanrı'nın ruhu en yüce, en pak, en ince, en latif, en mutlak mutlaklık merhalesine kadar gelişime yetenekli sembol olarak aynı insanın ruhuna üflenmektedir. Bu nedenle İslâm'da Âdem'in çamur artı ruhu, pis kokulu çamur artı Allah'ın ruhuna eşittir sonucunu çıkarmaktadır.²⁹⁷

Kur'an'ın yaratılış felsefesinde insan telakkisinin niteliğini Şeriatî, şöyle ifade etmektedir:

İslâm, sadece kâinatın kölesi ve zelili ve sadece sorumsuz ve iradesiz olarak isimlendirmemekle kalmıyor, dahası ilk kez insanın Tanrı'nın fermanına karşı isyanı meselesini gündeme getiriyor; insan "Sen böyle bir irade sahibisin." Demek için böyle yapıyor. Aynı şekilde balçık ve Tanrı'nın ruhundan yaratılışı olayını gündeme getiriyor ve böylece ona "Sen balçık ile Tanrı'nın ruhu arasında bir yoldasın ve o yolu kat etmelisin" diyor.²⁹⁸

Kur'an'da belirtildiği üzere yaratılış felsefesinden bazı hususlar çıkaran Şeriatî, özetle şunları ortaya koymaktadır.²⁹⁹

1. Bütün insanların kardeş olmaları nedeniyle insan ırklarının eşit olması. Zira hepsi bir aileden, Âdem ve Havva'dan gelmiştir.
2. Kadın ve erkeğin insan olarak eşit olması. Çünkü ikisi de aynı unsur ve özden yaratılmıştır.
3. Topraktan yaratılan insan tabiatının ve kökünün maddi olması.
4. Meleklerin insana olan üstünlüğü yaratıldıkları madde bakımından olması dolayısı ile insanın daha aşağıda olması.

Yine Ali Şeriatî, tüm milletlerin yaratılış felsefesine bakışları, gerek kutsal metinlerinden gerek mitolojik kaynaklarından, incelenecek olursa tümünde ortak noktaların varlığının dikkat çektiğini söylemektedir. Bazı ortak maddeleri şöyle özetleyebiliriz.³⁰⁰

1. İnsan istisnai bir varlık olarak yaratılmıştır.
2. Adil, hak gözeten ve eşitlik taraftarı yönetimlerin bulunduğu dönemlerin mevcut olması.

²⁹⁷ Şeriatî, *Kendisi Olmayan İnsan*, 222.

²⁹⁸ Şeriatî, *Kendisi Olmayan İnsan*, 225.

²⁹⁹ Şeriatî, *İslam Nedir Muhammet Kimdir*, 122.

³⁰⁰ Şeriatî, *İnsan*, 221.

3. Âdemoğullarının savaşı, fesadı ve zorbalığının metinlerde önemli yer tutması.

4. Tanrı'nın insanı yarattığına pişman olarak onu reddetmesi ve kovması.

Ali Şeriati, insanın Tanrı'nın halifesi olmasını hümanizm olarak değerlendirmektedir. Yani tabiatın belirleyiciliğine tabi olan hayvanın tersine insanın, Tanrı gibi bütün tabiat yasalarından bağımsız bir iradeye sahip olduğunu düşünmektedir. Tanrı'nın halifesi olmak için sadece iradeyi yeterli görmemektedir. Aynı zamanda insan irade yapıcı ve yaratıcı olmalıdır. Şeriati'ye göre insan bütün boyutlarıyla Tanrı gibi olabilir.³⁰¹

Ali Şeriati bu bağlamda Ahzab suresi 72. Ayeti kıymetli bulmaktadır.³⁰² Ona göre bu ayette Allah'ın tüm yaratılanlara seslendiğini, herkesin bu emaneti almaktan çekindiğini ancak insanın bunu kabul ettiğini söylemektedir. Bundan dolayı insan yeryüzünde ve bu âlemde Allah'ın temsilcisi ve O'nun emanetçisidir. Bu emanetten kastın da “*insan iradesi*” olduğunu düşünmektedir.³⁰³

Ali Şeriati, İslâm müfessirlerinin yasak meyve konusunda boş yere üzüm mü, buğday mı yoksa başka bir şey mi diye tartışıp ağacın cinsini belirlemeye çalıştıklarını düşünmektedir. Bu tutumu da İsrailiyatçı bir davranış olarak görmektedir. Şeriati, Âdem ve eşinin çıplaklıklarından ötürü utanmalarını ileri sürmelerine binaen bu meyvenin bilinç ve basiret meyvesi olduğunu ileri sürmektedir.³⁰⁴ Bir başka eserinde ise yasak meyveyi ilim olarak değerlendirmektedir.³⁰⁵

C. İlahi Trajedi ve Yalnız İnsan

Ali Şeriati, insanın kendisini daima bu dünyadan üstün gördüğünü, var olanın kendine yetmeyeceğini bildiğini, duygularının bu varlığın sınırlarını aştığını, var olan her şeyin bittiği yerde kendisinin süreceğini ve sonsuza kadar

³⁰¹ Şeriati, *Medeniyet Tarihi I*, 162.

³⁰² İlgili ayet şöyledir: “Şüphesiz biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar onu yüklenmek istemediler, ondan çekindiler. Onu insan yüklendi. Çünkü o çok zalimdir, çok cahildir.” Ahzâb 33/72.

³⁰³ Şeriati, *İnsan*, 19.

³⁰⁴ Şeriati, *Sanat*, 25.

³⁰⁵ Ali Şeriati, *İslâm Bilim III*, çev. Hicabi Kırılancı (Ankara: Fecr Yayınları, 2015), 23.

devam edeceğini düşündüğünü, söylemektedir. Bundan dolayı insan tarihinin ilk günlerinden beri, ne zaman kendisini ve hayatı düşünmek için bir köşeye çekilse ve inzivaya kapansa, bakışlarını bir kötümserlik kaplamakta ve yüreğine ısırap dalgası düşmektedir.³⁰⁶

Ali Şeriati, insanın bu tabiatıta kendini yabancı ve garip hissettiği zaman, ister istemez onun zatında, burası olmayan bir yerle yakınlık hissi ve neresi olduğunu bilmediği bir vatanda olma duygusu meydana geldiğini düşünmektedir. İnsanın dünyaya ve gurbet hissine karşı yalnızlık duygusunun doğal tepkisi olarak bu duyguyu açıklamaktadır.³⁰⁷ Şeriati bu durumu şu şekilde ifade eder:

Gılgamış'ın, Sümer seması altındaki mustarip ve perişan feryatları, Budha'nın "Karema"dan kurtuluş ve "Nirvana" ya ulaşmak için işkenceli çabaları, Ali'nin Medine'nin çevresinde bulunan hurmalıkların sessiz gecelerinin yalnızlığındaki dertli inleyişleri ve de Sartre ve Camus'un bu dünyanın aptallık ve anlamsızlığına karşı isyankar ve umutsuz öfkeleri, hep kendini bu toprağın üzerinde ve bu zindanlı gökyüzünün altında yalnız ve yabancı gören ve bu evin kendi evi olmadığını bilen insanın mustarip ruhunun çeşitli tezahürleridir.³⁰⁸

Ali Şeriati, insanın yalnızlığını ele alırken üç tür yalnızlık üzerinde durmaktadır. Ona göre birinci yalnızlık adi bir yalnızlıktır. Ruhi sorunlara yakalanmış, ahlaki ve sinirsel anlamda iflas etmiş kişileri bu kategoride görmektedir. Bu tür kişiler başkalarından korktuğu gibi toplumdan da kaçma eğilimi gösterir. Şeriati, bu tür hastalığın üzerinde durmayı çok da önemsememektedir. Bir psikolog vasıtasıyla bu hastalığın tedavisini mümkün görmektedir.³⁰⁹

Ali Şeriati, ikinci yalnızlık türünü "yüce yalnızlık" olarak nitelemektedir. Bu yalnızlık türü Şeriati için çok önemlidir. Zira insan bu yalnızlıkla beraber manevi anlamda yükseliş içinde bulunmaktadır. Yalnızlığın en büyük etkeni olarak da bilinci diğer bir ifadeyle kendini bilmeyi görmektedir. Yani tesadüfen bir insan bu yalnızlık türü içinde kendini bulamaz. Kişi kendine yönelmeli, varlıksal ve içsel bir bilinç elde ettiği ölçüde dışsal ilişkilerden kurtulmalı ve

³⁰⁶ Ali Şeriati, *Çöle İniş*, çev. Hicabi Kırılancı, Derya Örs (Ankara: Fecr Yayınları, 2012), 487.

³⁰⁷ Şeriati, *Dinler Tarihi I*, 133.

³⁰⁸ Şeriati, *Dinler Tarihi I*, 135.

³⁰⁹ Şeriati, *Kendini Devrimci Yetiştirmek*, 169.

sonuç olarak günöbirlik ilişkilerden kurtulmalı ve yalnızlık dediğı olgu içinde kendini bulmalıdır.³¹⁰

Ali Şeriatî, üçüncü olarak da yapay yalnızlıktan bahsetmektedir. Yapay yalnızlık ona göre ruhsal bir hastalık veya felsefî düşüncelerinden dolayı kaynaklanan bir yalnızlık değildir.³¹¹

Ali Şeriatî, içe kapanık insanların yalnızlığa karşı sosyal kişilere oranla çok daha dirençli olduğunu söylemektedir. Bu durumun nedeni olarak da içe kapanık insanların içsel bir şekilde beslenmesini görmektedir. Ayrıca dindar olanların dinsizlerden çok daha dirençli olduğunun da altını çizmektedir.³¹²

Ali Şeriatî, bu noktada çok ilginç bir çözümleme getirmektedir. O, namazın selamlarını yalnızlığı ortadan kaldırmak için etkili bir mekanizma olarak görmektedir. Öncelikle selamı anlamlandırmayla tezini açıklayan Şeriatî, selamın işlevine dikkat çekmektedir. Selamı, muhatap olan kişiyi çağırarak tanımlar. Kişinin yanında olmadığı birine selam vermesini abes olarak görür. Selam vermenin dostluk belirtisi olmayacağını da söylemektedir. Zira kişi dost olmadığı birine de selam verebilir. Sonuç olarak selam, muhatap çağırma ve muhatapı karşıda hissetmedir. Bu da doğal olarak yalnızlığa karşı bir rol oynamaktadır. Namazdaki selam da hiç kimseyle hiçbir ilişkinin olmadığı bir ortamda kişiyi canlı bir muhatapla doğrudan bir ilişki içine sokmaktır. Bu durum Şeriatî'ye göre yalnızlığı sınırlayan veya ortadan kaldıran bir durumdur.³¹³

D. Alinasyon Çeşitleri

Ali Şeriatî, “alinasyon” tabirini en kaba ifadeyle insana cin girmesi şeklinde tanımlamaktadır. Eski insanların deliren biri için “kendinden uzaklaştı, kendini tanımıyor, aklını yitirmiş, kendinde değil, bir başkası oldu” gibi ifadeler kullanmalarının bu anlamda olduğunu düşünmektedir. Yine Şeriatî, Arapçada mecnun, Farsçada divane ve Avrupa dillerinde aline ifadesinin hep aynı anlama geldiğini söylemektedir. Bu terimi felsefesine ilk kez Hegel'in XIX. yy da

³¹⁰ Şeriatî, *Kendini Devrimci Yetiştirmek*, 169-170.

³¹¹ Şeriatî, *Kendini Devrimci Yetiştirmek*, 170-171.

³¹² Şeriatî, *Kendini Devrimci Yetiştirmek*, 171-172.

³¹³ Şeriatî, *Kendini Devrimci Yetiştirmek*, 173.

soktuğunu, Marks’ında bunu toplumbilimde ve insan-iş ilişkisinde kullandığını vurgulamaktadır.³¹⁴

Sözcük anlamıyla ilgili bu bilgilerden sonra dikkat edilecek asıl meselenin insanın kendisini kaybedecek ölçüde hastalanmasıdır. Nitekim Şeriati, bu durumda insanın kendisinin gerçek ve doğal kişiliğinin ve kimliğinin tanınmaz hale geldiğini ve gerçek yaratılışsal varlığını yitirdiğini düşünmektedir. Bu durum insanın bütünüyle bozulmasıdır. Sonuç olarak, insanın insan dışı bir varlığa dönüşmesi ya da insan bireyinin cin ya da şeytan biçimini alarak bozulması kaçınılmaz olacaktır.³¹⁵

Ali Şeriati, alinasyonu her halükarda bir hastalık olarak görmektedir. İnsan bu durumda sağlam, sağlıklı ve tam insanî fitrattan sapmaktadır. Bu kavramı ortaya atmasının sebebini sağlıklı ve doğru insan tasavvuruna sahip olmak için ifade etmektedir.³¹⁶ Buradan hareketle Ali Şeriati insanı aline eden, kendisine yabancılaştıran sayısız etkenden bazılarını gündeme getirmektedir.³¹⁷

1. Uydurma ya da Bozuk Dinler

Ali Şeriati, tarih boyunca bütün uydurma dinlerin insanı aline ettiğini söylemektedir. İnsani güçleri ve insanda bulunan gerçek değerleri ve asaletleri ya yok saydıkları ya da olumsuzladıkları, her şeyi ruhlara, cinnilere, gaybi güçlere ve görüngelerin, yıldızların uzaklaşıp yaklaşmalarına bağladıkları için insanı kendinden uzaklaştırdıklarını iddia etmektedir.³¹⁸

Ali Şeriati, tevhidin anlamının tam da burada açıklık kazandığını söylemektedir. Zira ona göre şirk anlaşılmadan tevhid anlaşılmaz. İnsan tevhid sayesinde bütün varlıkta ve hiçbir zaman; hiçbir gücü, kudreti, etkiyi ve etkeni kabul etmez ve kendini aline eden bütün güçleri yok sayar.³¹⁹

³¹⁴ Şeriati, *İslâm Bilim I*, 257.

³¹⁵ Şeriati, *İslâm Bilim I*, 257-258.

³¹⁶ Şeriati, *Kendisi Olmayan İnsan*, 273.

³¹⁷ Şeriati, *Kendisi Olmayan İnsan*, 181.

³¹⁸ Şeriati, *İslâm Bilim I*, 260.

³¹⁹ Şeriati, *İslâm Bilim I*, 262.

2. Züht

Ali Şeriati, zühdün alinesinden bahsederken bunu sakınma ve arınma anlamında yani “takva” anlamında kullanmadığını belirtmektedir. Şeriati, zühdü insan bireyindeki en temel doğal güdülerle savaş, bunların olumsuzlanıp dışlanması ve öldürülmesi anlamında kullanmaktadır. Zira o, tüm bu güdülerini bir insanın oluş boyutlarından birer parça saymaktadır. Gerçek insanı da tüm bu güdülerini varlığında bulunduran insan olarak kabul etmektedir.³²⁰

Ali Şeriati, zühdün bireyi kendi eliyle gerçek insanın asıl ve gerçek yönelişlerinin bir kısmını ya da çoğunu yok etmekte, köreltmekte olduğunu düşünmektedir. Böylece insan, eksilmiş, yetersizleşmiş ve nakıs bir hal almış olmaktadır.³²¹ Şeriati, insanın yaratılışsal ve doğal özelliklerinden birinde değişme ortaya çıkarken her etkenin insanı gerçek kimliğine yabancılaştırdığını düşünmektedir. İslâm’da doğal ve dışsal şekilde en küçük değişikliğin yaratılışın bozulması olarak algılanıp şiddetle yasaklanmasını buna bağlamaktadır.³²²

Ali Şeriati, bir köşeye çekilip inziva halinde bulunma isteğini zühtten ayırmaktadır. “Zulüm ve baskı düzeninde bir grup, mevcut durumla ve kirli insanlarla birlikte olur. Temiz kalmak isteyenler bir köşeye çekilip münzevi olurlar. Bu egemen düzene bir tepkidir.” anlayışını eleştirmektedir. Şeriati, bunları zalimlerin saldırıları için en güzel yol açıcılar ve engelleri ortadan kaldıranlar olarak betimlemektedir.³²³

Ali Şeriati, Müslümanların zihninde dünyadan el etek çekmek gibi bir mantığın olduğunu söylemektedir. Dünyanın boş olduğu, son derece sade yaşamak gerektiği, her türlü harcamayı asgari düzeyde tutmanın çok önemli olduğu ve aristokrasiden uzak durulması gerektiği zihinlerde yer ettiğinin bir gerçek olduğunu da eklemektedir. Bu anlayışın sonucu olarak ruhban ve zahit bir sınıfın ortaya çıkmasının da kaçınılmaz olduğu görüşündedir. Şeriati, dünyadan el etek çekmekle nimetlerin züğürtlere, haylazlara ve gayri müslimlere kaldığını ve onların da dünyayı yağmaladıklarını, ekonomik gücü ellerine alıp zalim bir sistem

³²⁰ Şeriati, *İslâm Bilim I*, 264.

³²¹ Şeriati, *İslâm Bilim I*, 264.

³²² Şeriati, *İslâm Bilim I*, 265.

³²³ Şeriati, *İslâm Bilim I*, 265.

kurduklarını düşünmektedir. Bunun en güzel örneği olarak da Hindistan'ı göstermektedir.³²⁴ Züht anlayışının Müslümanları ne hale getirdiği konusunu betimlerken şu ifadeleri kullanmaktadır:

İslâm tarihinde sade yaşama yönelik tekerci vurgu, dünyadan el etek çekme veya sapık, anlamsız ve amaçsız zühde eğilim gösterme; en iyi, en ilerici Müslümanların gerici olmasına sebep oldu. Ondan sonra İslâm toplumunda yükselişe geçen bu sapık züht eğilimine, tasavvufî anlayışa ve dünyadan el etek çekmeye karşı çıkan aydın, ortaya atılır.(...)³²⁵

Ali Şeriatî, İslâm'ın bireyin ekonomik, maddi ve aristokratik hayat tarzından uzaklaşmasına vurgu yaptığı gerçeğini de kabul etmektedir. Fakat burada İslâm ekonomisinin, birey boyutu ve toplum boyutu şeklinde iki farklı boyutu olduğunu düşünmektedir. Ona göre eğer bir Müslüman bu iki boyutu birbirinden ayıramaz ise, sade bir yaşama sahip olan bir topluma İslâmî bir değer biçmek gibi bir hataya düşeceğini ve Müslümanların zihninde zühdün fakirlik, zillet ve geri kalmışlık felsefesi olarak yerleşeceğini söylemektedir. Şeriatî, bireysel hayatta zühdü ilerici ve ilahi bir durum olarak değerlendirirken, toplum hayatında zühdü yoksulluk ve zillet felsefesi olarak değerlendirmektedir.³²⁶

Ali Şeriatî, Hz. Ali'nin zühd anlayışının mistik ve ruhani olmadığını söyleyerek onu Müslümanlara örnek göstermektedir.³²⁷

3. Makinizm

Ali Şeriatî, makine ile içli dışlı olan insanların ya da gününün büyük bir kısmını makineyle geçiren insanların, zamanla duygu ve düşüncelerinde, eylemlerinde kullandığı makinenin şeklini aldığını söylemektedir. Bu yüzden makine yayıldığı ve insanın yeteneklerini körelttiği ölçüde, insan makineyle mahvolmakta ve makineye dönüşmektedir. Şeriatî'nin ifadesiyle, “insan, kendisini yabancı, makineyi ise kendisi olarak görmektedir.” Buradaki en büyük tehlike, makinenin insana özgü yetenekleri yavaş yavaş yok etmesidir. Bu durumda insan

³²⁴ Şeriatî, *İslâm ve Sınıfsal Yapı*, 31-32.

³²⁵ Şeriatî, *İslâm ve Sınıfsal Yapı*, 32-33.

³²⁶ Şeriatî, *İslâm ve Sınıfsal Yapı*, 35.

³²⁷ Şeriatî, *İslâm ve Sınıfsal Yapı*, 13.

artık, girişimde ve üretimde bulunmayan, yaratıcılık gücü olmayan, özgür iradesi bulunmayan, isyan edemeyen bir varlık haline gelmektedir.³²⁸

4. Aşk ve İman

Ali Şeriati, ister ilahi olsun ister platonik olsun aşkın her türlüünün insanı aline ettiğine inanmaktadır. Bunun en büyük örneği olarak da Hallac'ı göstermektedir. Ona göre, “Cübbemin altında Allah'tan başkası yok” demek bir insanın ilahi anlamda aline oluşunun en güzel örneğidir.³²⁹

Ali Şeriati, bu olgunun dört şekilde somutlandığını söylemektedir.³³⁰

1. Sûfiyane ya da ilahi alinasyon. Tasavvufi vahdet-i vücutta ve Hululîye fırkasında görüldüğü gibi. Bunun en büyük örneği Hallaç'tır.
2. Kutsal veya ruhani alinasyon. Yani din âlimi, din uzmanı, din öğretmeninden ziyade; ruhani bir kişiye olan bağlılıktır.
3. Kahraman övücülükten doğan alinasyon. Siyasi liderler, sporcu ya da starlara duyulan aşırı bağlılıktır.
4. Âşıkane alinasyon. Aşk edebiyatında, mitolojide, hikâyelerde, şiirde ve sanatta, aşığın maşukunu bulduğu ya da kendisinin hangisi olduğunu bilemez durumda olduğu haldir.

5. Bilgi/Kitap

Ali Şeriati, sürekli olarak kitap ve düşünce ile bağlantılı olan kişileri, zamanla kuşaklarından, bulunduğu çağın ve toplumunun gerçeklerinden koptuğu ve uzaklaştığı gerekçesiyle eleştirmektedir. Ona göre Hayatın ve yaşamın gerçeklerinden soyutlanan kişiler kitaplardaki kelimeler ve hayallerle yaşamaya başlayacaktır. Şeriati, bu noktadan sonra kişinin dilinden, hislerinden, düşüncelerinden ve çevresinde olup biten şeylerden uzaklaşmasının kaçınılmaz olduğunu düşünmektedir. Nihayetinde insan bilginin ya da kitapların alinesine uğrayarak özünden kopacaktır.³³¹

³²⁸ Şeriati, *Kendisi Olmayan İnsan*, 239.

³²⁹ Şeriati, *İslâm Bilim I*, 270-271.

³³⁰ Şeriati, *İslâm Bilim I*, 272-276.

³³¹ Şeriati, *Kendini Devrimci Yetiştirmek*, 18.

Ali Şeriatî'ye göre bu aline çeşidi daha çok aydın sınıfının ve okumuş kesimlerin hastalığıdır ki doğu toplumları olarak bunun acısını ziyadesiyle yaşamaktan ötürü yakınmaktadır. Burada insan bilgi ve kitap hastasıdır. Adeta kitap kurdudur ve dünyası kütüphanedir. Masa başında ve kitaplar arsında öylesine vakit geçirir ki gerçek hayatı unuttur. Toplumda karşılaştığı herhangi bir problemi okuduğu kitaplar üzerinden çözmeye kalkar ve çoğu zaman başarısız olur. Çünkü kitaplar gerçek hayat değildir. Bir başka ifadeyle masa başında yapılan planlar, oluşturulan olası çözümler gerçek hayatta karşılık bulmamaktadır.³³²

Ali Şeriatî, aydının; sosyolojik, felsefi, ekonomik, siyasal ve tarihsel kitapları incelerken, zihinsel kodlarını ve olaylara bakışını bir noktaya getirdiğini bunun zamanla ideolojiye daha sonrada inanca dönüştüğünü söylemektedir. Aydın buradan sonra toplum karşısına çıkınca ortaya koyduğu tez ve teorilerin, bulunduğu toplumu ilgilendirmediğini dahi anlamakta zorlanmaktadır. Çünkü aydın, kitapların arasında zaman geçirmekten, bulunduğu toplumun yapısını unutmuştur ve her şeye ideolojik bakmaktadır.³³³

II. DİN ALGISI

A. Din Nedir

Ali Şeriatî, ansiklopedilerin, din bilimi kitaplarının ve Avrupalı sosyologların yaptığı; gaybî varlıklara inanç, kalbî inanç, gizli duygusal cezbe gibi dini tarifleri basit ve yüzeysel bulmakla beraber bilimsel açıdan da yetersiz olduğu kanaatinde. Aynı zamanda bu tariflerin her birini bütünden ancak bir parçayı tarif etmekle eleştirmektedir.³³⁴ Eğer doğru bir din tarifi yapılmak isteniyorsa önce insanın tarifinin doğru yapılmasının önemine dikkat çeken Şeriatî, bununla birlikte bütün ilkel dinleri ilk şekilleriyle, çeşitli toplumlarda, çeşitli dönemlerde incelemenin ve bütün dinlerdeki ortak yönleri ortaya çıkarmanın kaçınılmaz olduğunu söylemektedir. Çünkü ona göre bütün dinlerde ve bütün dönemlerde var olan bu ortak yönler, dinin temel esaslarıdır ve insanlık tarihinde ve beşeri

³³² Şeriatî, *İslâm Bilim I*, 276.

³³³ Şeriatî, *Kendisi Olmayan İnsan*, 296.

³³⁴ Şeriatî, *Kendisi Olmayan İnsan*, 17.

toplumlardaki din duygusudur. Dolayısıyla bütün dinlerin ortak yönü esasına göre çıkarılmış din tarifini bilmek gerekir.³³⁵ Şeriati, mevcut tanımların hiçbir derde derman olamayacağını da şöyle aktarmaktadır:

Bu tarifler hiçbir derde derman değildir. Bunlarla dini ne ret ne de ispat mümkün olur. Eskilerin ve bizim klasik yazarlarımızın yanılgısı, hemen başlangıçta tarif yoluna gitmeleridir. Tariften sonra her ne gelirse beyhudedir; zira bilimsel yöntem sonda ortaya koyar, başta değil. Eğer başta tarif yaparsan, sonra her ne dersin başlangıçta yaptığın tariften uzaklaşırsın. Halbiki söylediğin her şeyde bir giriş ve tarife ulaşmak için akıl yürütmeler olmalıdır.³³⁶

Ali Şeriati, dini, yaratılışın gereği ileri götürüp, tekâmüle zorlayan tek etmen olarak görmektedir. Ona göre din, insanı varması gereken menzile doğru götürmektedir. Hatta din, insanın ayağının altına zamanı ve mekânı serebilir. Şeriati'nin ifadesiyle din; "İçinde gerçek insan üretilen bir fabrikadır." ve insanın da dinden başka bir şey beklememesi gerekmektedir.³³⁷

Ali Şeriati, dinin insan hayatı üzerinde birbirine zıt iki rolü olduğundan bahsetmektedir. Dinin ilk rolü her şeye musallat olan insanlık dışı güçlerin elinde tekâmül karşıtı bir duruş sergilemesidir. Dinin ikinci rolü ise bu güçlerin ötesinde güzellik, yücelik, cömertlik, sevgi, merhamet, adalet sembolü bir mabuda tapmakla ruhu kemâl ve yücelik tarafına çeken tekâmül duruşu sergilemesidir.³³⁸

Ali Şeriati, günümüzde dinin saptığını düşünmektedir. Bunun faili olarak da dış bir düşmanı asla görmemektedir. Ona göre hiçbir şey düşman vasıtasıyla sapmaz. O, tüm dinlerin içerden çürüdüğünü, içeriden kaynaklı bozulduğunu söylemektedir. Hristiyanlık, Yahudilik ve İslâm hiçbir zaman muhalifler tarafından savaşlar ve mücadeleler yoluyla mağlup edilmemiştir. Yahudiliği Yahudi âlimlerin, Hristiyanlığı papaların, İslâm'ı ise Müslümanların saptırdığını vurgulamaktadır.³³⁹

Ali Şeriati, din ile geleneğin birbirine karıştırıldığını söylemektedir. Müslümanları, "Önce dini âdetleştirdiler, ardından âdetlere din diye sarıldılar." İfadesiyle eleştirmektedir. Şeriati, buradan hareketle aydın sınıfının din ile geleneği birbirinden ayıramayacağını, buna vazifeli kişilerin toplumun dindar

³³⁵ Şeriati, *Dinler Tarihi I*, 92.

³³⁶ Şeriati, *Dinler Tarihi I*, 112.

³³⁷ Ali Şeriati, *Ebuzer*, çev. Abdullah Yegin (Ankara: Fecr Yayınları, 2015), 22.

³³⁸ Şeriati, *Kendini Devrimci Yetiştirmek*, 87.

³³⁹ Şeriati, *Sanat*, 19.

kimselerinin ve din bilginlerinin olduğunu söylemektedir.³⁴⁰ Ali Şeriatî gerek din adamları gerek filozoflar için şu ifadeleri kullanmaktadır:

Hayalci filozoflar, duygusal sūfiler ve hurafeci din adamları, metafizik felsefenin madde ve mana âlemleri ile insanların başını döndürerek uçurmuşlardır. Söz konusu bu kişiler, bunu kullanarak akılları sersemletmiş, iradeleri felç etmiş, esasları reddetmiş ve gerçekleri mahvetmişlerdir; insanı kendisinden uzaklaştırıp Allah'ın hikmeti, bilgisi ve ilmiyle kurulmuş olan dünyadan, yer tanrılarının ve üfürükçü düşünürlerin cehalet, zulüm ve hileleriyle meydana getirilmiş olan acayip şeylerle dolu, büyü, karışık ve perişan karanlıklara atmışlar ve sonsuz kuruntular deryasında boğmuşlardır.³⁴¹

Ali Şeriatî, her dinde din adamları sınıfının bulunması, dini düşünce ve uygulamalarının merkezileşmesine, inananların toplumsal ve siyasi birliğinin sağlanmasına ve neticede dinin toplumda iktidar sahibi olmasına çokça yardımcı olmasına karşın resmiliğin merkeziliğin bir süre sonra dinin kendiliğinden katılaşmasına yol açtığını düşünmektedir. Resmi din adamlarının sahip olduklarına ve inandıkları kutsal makamın onlarda şiddetli bir gurur ve taassubun doğmasına sebep olacağını kaçınılmaz olduğunu söylemektedir. Şeriatî, böylece başlangıçta devrimci bir hareket ve orijinal bir fikir ve proje olan dinin, din adamları kurumunun donuk ve katı çevresinde muhafazakâr bir ruha büründüğünü söylemektedir.³⁴²

Ali Şeriatî, dini bir ortamda büyüdüğünü, küçüklüğünden beri din işleriyle ve dindarlarla beraber olduğunu, mollaların özel oturumlarına katıldığını ve sürekli onlarla irtibatta olduğunu söylemektedir. Mollaların bencilliklerini, yalancılıklarını, merhametsizliklerini gördüğünü belirtmektedir. Tüm bunlara rağmen büyüdüğü, fikri ve ruhi olgunluğa eriştiğinde, öncelikle onlara tahammül edebilme gücüne sahip olmayı sonrasında ise onların yaptıklarına karşı din ve İslâm'ı ayrı tutabilmeyi Allah'ın lütfuna borçlu olduğunu düşünmektedir. Buradan hareketle dinin yenilenmesi noktasında düşünceleri olduğunu belirtmektedir.³⁴³

Ali Şeriatî'nin, dinin yenilenmesi noktasındaki düşünceleri şu şekildedir:

(...) Bir din olarak İslâm, toplumların geleneksel çerçevelerinde, uygarlık ve kültürlerin gövdesinde yer almakta olup nesnel dışsal bir cisim kazanır ve bu şekilde tarihin değişimlerinin çizgisinde cılızlaşır; yenileşmeye, şeklini, kılığını, ilişkilerini ve dilini değiştirmeye gereksinim duyar. Yanlış anlaşılmasın, -gerçi çoğunluk için

³⁴⁰ Şeriatî, *Kadın*, 232.

³⁴¹ Şeriatî, *Kendini Devrimci Yetiştirmek*, 92.

³⁴² Şeriatî, *İslam Nedir Muhammet Kimdir*, 36.

³⁴³ Şeriatî, *Mektuplar*, 25-26.

yanlış anlaşılma söz konusu değildir- yenileşmeden amaç, İslâm'ın kendisi olan değişmez gerçeğin yenileşmesi değildir. Birtakım kimselerin, ' Dini düşüncemizde görüşümüzü yenilemeliyiz, dini görüşümüz yenilenmelidir, din bu çağın diliyle, bu kuşağa uygun ve yaraşır olarak tebliğ edilmelidir.' şeklindeki sözleri, dinin değişmesi anlamına gelmez. Çünkü inanan kimse, kimi yerlerinde müdahaleye gerek vardır diyemez; inanmıyorsa zaten böyle bir konudan söz etmez. Dini düşüncenin yenilenmesi şu anlamdadır: Değişmez gerçek, gelenek, soy, toplum, kültür, inanç, birey, felsefe ve ruh kalıpları içinde yer aldığı bir süre sonra toplumsal ve tarihsel koşulların ürünü olan ve değişebilen kapları değişmek gerekir. Çünkü bu kutsal gerçeğin kabını değiştirip yenilemezsek kabın içindeki yitip gider.

Ali Şeriatî, tarihi üç döneme ayırmaktadır. Birincisi ilkel dönemdir. Bu dönemde yazı yoktur. Yazının olmamasından dolayı düşünce ve hayat tarzlarını, sosyal ve dini inançlarını öğrenmek mümkün değildir. İkincisi tarihi toplumdur. Bu dönemde medeniyet ve yazı vardır. Yazının var olması çeşitli eserler üzerinden o toplumu tanımak ve incelemek için yeterlidir. Üçüncü dönem ise XV ve XVI. yüz yıllardan itibaren başlayıp hâlâ devam eden çağdaş dönemdir.³⁴⁴

Ali Şeriatî, çağdaş dönemin ve tarihsel dönemin kolaylıkla tanınabileceğini fakat ilkel dönemin yani arkaik dönemin tanınmasının çok zor olduğunu belirtmektedir. Ancak ilkel dönemin tanınmasının acil ve önemli bir mesele olduğunun da altını çizmektedir. Çünkü o, tarih öncesi ilkel toplumları dikkatli bir şekilde tanımadığımız sürece, toplum felsefesi ve sosyolojisi hakkında dikkatli, gerçekçi, nesnel ve bilimsel görüşler ortaya koyamayacağımız kanaatinde. Zira ona göre toplum ne çağdaş dönemde ne Ortaçağda ne de tarihi dönemde meydana gelmiştir. Toplum ilkel dönemde meydana gelmiştir.³⁴⁵

Ali Şeriatî, dini tanımak için ilkel dinlerin mutlaka tanınması gerektiğini düşünmektedir. İlkel dinleri kitap yoluyla tanımanın mümkün olmayacağını çünkü kitapların en fazla üç dört bin yıl öncesine gidebileceğini söylemektedir. Şeriatî, ilkel dini bulmak için en eskinin peşine düşmek ve kendisinden sonra bir dinin olmadığı ilk dinleri bulmanın gerekliliğinden bahsetmektedir. Ona göre arkeoloji ve eski dilbilim, o dinin ortaya çıkmasını ve gelişim çevresini bizlere gösterebilir. Bir başka şekilde ise medeni toplumlardan uzak kalmış, kendi ilkel bakırlığını korumuş özgül kabileler araştırılabilir.³⁴⁶

³⁴⁴ Şeriatî, *Dinler Tarihi I*, 62-63.

³⁴⁵ Şeriatî, *Dinler Tarihi I*, 63.

³⁴⁶ Şeriatî, *Dinler Tarihi I*, 66.

Ali Şeriati, ilkel dinlerle ilgili sosyolojik incelemeler ve animizm, fetişizm, tabuizm ve totemizm dinlerinin hatta bu dinlerin sonraki şekillerinin mukayeseli olarak incelenmesi sonucunda, şu özelliklerin önceden beri ortak ve genel olduğunu sonucuna ulaşmaktadır.³⁴⁷

1. Din, varlığın anlamlı oluşunu ispat etmektedir. Bu tüm dinlerde, hatta insanoğlunun sahip olduğu bütün eşyada var olan bir gerçekliktir. Yani varlığın anlamlılığı, hem hayatın hem de tabiatın abes ve boş oluşunun reddidir. Bir dindar, hiçbir devirde ve hiçbir dinde, kendi var oluşunu boş, dünyayı da anlamsız görmez. Bu dinlerin insana yüklediği en büyük değerlerden biridir
2. İnsanın nihai bir hedef ve gaye için yaratılması. Yani dindar, kendisinin bir amaç için yaratıldığına inanır. Bu mana sahibi olmaktan, anlamlılıktan farklı bir şeydir. Bir dindar hayatının ve yaşamının her gününde her gecesinde inandığı değerler muKâbilinde bir hedef ve gaye güder. Hemen hemen tüm dinlerde ortak olan nihai hedef cennete ulaşmak ve cehennemden kurtulmak üzerine kuruludur.
3. Bütün dinlerde dünya, insan ve bütün işler, iyi ve kötü, güzel ve çirkin, pis ve temiz diye ikiye ayrılır. Her dinde iyi ve kötü, güzel ve çirkin, hayır ve şer farklı şekillerde tezahür etse de bu olgunun var olduğu kaçınılmaz bir gerçektir.
4. Dinler evrene kutsallık atfetmektedir.
5. Din, bütün eşyayı, iş ve gerçeklikleri hissedilen ve hissedilmeyen olarak ayırmaktadır.
6. Dinin toplumsal olma ruhu vardır. Dinin tarihte oynadığı büyük rol, beşer toplumunun teşkil, takviye ve tekâmülü olmuştur. Dinin hakikati, toplumsal ve tarihsel rolü hakkında dine uygun ve dine muhalif olmak üzere iki farklı görüş olmakla birlikte sonuçta iki görüşte; din, toplumun ve toplumsal ruhun gelişim, güçlenme, korunma ve kutsallığında büyük bir rol oynamıştır gerçeğini yansıtmaktadır.

³⁴⁷ Şeriati, *Dinler Tarihi I*, 94- 107.

7. İlkel Kâbileler ve dinlerde dinin özelliklerinden biri de uluslararası oluşudur. Yani bir toplumdan diğer bir topluma intikal ve sirayet halinde din uluslararası özellik taşır. Uluslararası olmak, dinin özelliğidir. Uluslararası olmak, dinin kavmi ve milli ötesi olması, tek kelimeyle ulus üstü ve ötesi olması, yani milli olmaması, insani olması demektir. Belli bir toplumun tecellisi değil, insan türünün tecellisi demektir.
8. İnsan ile tabiatın birliğini sağlamışlardır. Dinleri çeşitli devirlerde her şeyi kendi çıkarları için kullananların menfaatine saptıran şey olarak görmek mümkündür fakat bu genellenmemelidir. Bu söylemin aksine din, insan ile tabiat arasında birlik kazandırır.
9. Din, her zaman insanın hayat ve görüşünün mevcut kalıpları içinde dinginleşmesini engeller ve insanı hakikat veya hakikatler ya da sırlar arayışında daima bir telaş, gayret ve ıstıraba sevk eder.
10. Din her zaman terakki, hareket, ilerleme ve gelişim etkeni olmuştur. Din fanatizmi gerçekte insanı durgunlaşmaya ve acizliğe ittiği iddialarının tersine din; ilk insanı inançlı kılıyor ve “sen”, tabiat güçlerinin temsilcileri olan ruhları, gizli güçleri tasallut altına alarak kemale erişebilir ve kendinde taze bir güç ve ruh meydana getirebilirsin ve böylece sende olmayan istidatlar sana hulul edebilir diye teşvik eder.
11. Din, insana sorumluluk duygusu vermiştir.
12. Bir dine inanan kimse, tarihi dağınık ve rastgele olaylar toplamı olarak görmez. Tersine sürekli akan makul ve mantıklı bir cereyan olarak kabul eder. İnsan bu cereyanda bir yerden başlayıp aşamalar kat eder. Bu, tarih felsefesi ve tarihte köhne tesadüf düşüncesine karşı tarihin birliği, bağlılığı ve sürekliliği tezidir.
13. Dinsel duygu insanları neden ve sonuç ilişkisine götürür. Var olan her şeyin bir nedeni olduğu ve bir şey olduğunda bunun sonucunun da olacağı inancı dinlerde ve dindarlarda vardır.
14. Her dinde insan, olan bir durumda olmaması gerektiğine, aksine onda ilerlemesi gereken bir durumun var olduğuna ve var olan şeyden olması gereken şeye yürüdüğü adı din olan yola inanır. Böyle bir duyguya sadece insan sahiptir. Bu da daima din duygusudur.

B. Dine Karşı Din

Ali Şeriatî, arkeoloji, tarih, jeoloji ve efsaneler aracılığı ile kadim insanlardan günümüze kadar toplumsal hayatının değişim ve gelişim seyri, yaşam biçimi ve inanç sistemleri hakkında az ve yüzeysel bilgilere sahip olduğumuzu söylemektedir. Çağımıza doğru yaklaştıkça o dönemlerin daha da netleşmekte olduğunu, bilgi ve belgelere daha rahat ulaşılabildiğini ve bütün bu dönemlerde dinin, dine karşı ayaklanmış olduğunu ve istisnasız her zaman dine karşı direnenin de din olduğunu iddia etmektedir. Bunun nedeni olarak da tarihin dinsiz bir topluma tanıklık etmediğini söyleyerek delillendirmektedir. Yani tarihte dinsiz bir toplum vaki olmamıştır. Hiçbir nesilde, tarihi değişim sürecinin hiçbir döneminde ve yeryüzünün hiçbir noktasında dinsiz insan olmamıştır.³⁴⁸

Ali Şeriatî, “Dine Karşı Din” tabirinin tuhaf ve müphem olabileceğini fakat Dinler Tarihi incelendiğinde herkesin bu sonuca ulaşabileceğini düşünmektedir:

(...) Bu ifade kimilerine tuhaf veya müphem gelebilir. Zira biz şimdiye kadar dinin sürekli küfrün karşısında yer aldığını ve tarih boyunca savaşın din ile dinsizlik arasında meydana geldiğini sanırdık. Bu nedenle “dine karşı din” ifadesi ilginç, müphem, şaşırtıcı ve kabul edilemez gelebilir. Oysa ben son zamanlarda şunu fark ettim (Tabi daha önce de fark etmiştim ancak şu anda hissettiğim netlikle değil): Bu tasavvurun aksine tarih boyunca, her zaman din, dine karşı savaşmıştır ve hiçbir zaman bugün anladığımız şekliyle din, dinsizlikle savaşmamıştır.³⁴⁹

Ali Şeriatî, günümüz aydınlarının dinin medeniyete, ilerlemeye, halka ve özgürlüğe karşı olduğu ya da en azında bunlara kayıtsız kaldığı, şeklindeki eleştirilerinin doğru olduğunu kabul etmektedir. Hatta bu tespitin kesin ilmi dayanaklara ve mükerrer tarihi tecrübeler dayandığını ifade etmektedir. Bu düşüncenin kin, düşmanlık, suizan ve art niyete dayanan bir hakaret, bir küfür veya asılsız bir kuruntu olmadığını da belirtmektedir. Fakat tüm bunlara rağmen Şeriatî, aydınların bu düşüncesinin yanlış olduğunu savunmaktadır. Çünkü o, tarih boyunca farklı kalıplara girse de aslında gerçek anlamda birbiriyle savaşıp cebelleşen sadece iki dinin var olduğunu Müslüman aydınların dahi bilmediğini söylemektedir. Bundan ötürü son iki üç asrın din karşıtları ve özellikle Avrupa’da din karşıtlığının zirveye çıktığı 19. asır dinsizleri bu iki din arasını

³⁴⁸ Şeriatî, *Dine Karşı Din*, 15.

³⁴⁹ Şeriatî, *Dine Karşı Din*, 15.

aydırmamakla hataya düşmüşlerdir. Şeriatî'ye göre bu iki dinin hiçbir benzerliğinin olmaması bir yana bunlar tarih boyunca birbirlerinin düşmanlarıdır.³⁵⁰

Günümüz aydınlarının; dinin medeniyete, ilerlemeye, halka ve özgürlüğe karşı olduğu ya da bu olgulara karşı kayıtsız kaldığı şeklindeki yargıları gerçekçi ve kesin ilmi dayanaklara ve mükerrer tarihi tecrübelerle dayandığını, bu düşüncenin kin, düşmanlık, suizan ve art niyete dayanan bir hareket, bir küfür veya asılsız bir kuruntu olmadığını, aksine insan neslinin, toplumsal hayatın ve tarihin gerçek verilerine dayanarak varılmış ilmi bir sonuç olduğunu kabul eden Ali Şeriatî arada ince bir çizginin olduğunu düşünmektedir.

Ayrıca Şeriatî, özellikle ikinci dünya savaşından sonra, dinin modern insanın gündemine tekrar girdiğini söyler. Fakat bu eski dinlerin ihtisasına dönüş olarak değerlendirilmemelidir. Nitekim bu irticai bir durum ve geriye dönüş olmayacaktır. Şeriatî, günümüz insanı Ortaçağlara, eski Yunan ve Roma dinine geri dönmek istemediklerini düşünmektedir. Zira ona göre bugünün insanının dönüşü dinlere değil dinedir. Yani dine karşı din dediği şey tam da bu olmaktadır Şeriatî'nin. Bunu başarmak için de inkılapçı bir din ortaya koyulmalıdır diyen Şeriatî, inkılâbî dini ise, kendisine iman eden ve bu öğretiyi ile eğitilen kişinin; hayata ve onun maddi, manevi ve sosyal bütün yönlerine karşı eleştirel bir bakış kazanmasını sağlayacak ve bununla beraber mensubuna, reddettiği ve batıl kabul ettiği şeyi değiştirmek, yıkmak, yok etmek ve hak olarak bildiği ve inandığı öğretiyi onun yerine tesis etmek gibi bir misyon ve sorumluluk yükleyen şey olarak açıklamaktadır.³⁵¹

Ali Şeriatî, dine karşı din bağlamında Kâfirûn Suresini çok kıymetli bulmaktadır.³⁵² Bu sure ona göre ibadetsizliğe karşı ibadet değildir. Burada bir kulluğa karşı başka bir kulluk söz konusudur. Nitekim Hz. Peygamberin

³⁵⁰ Şeriatî, *Dine Karşı Din*, 18.

³⁵¹ Şeriatî, *Dine Karşı Din*, 26.

³⁵² İlgili ayet şöyledir: De ki: “Ey kafirler! Ben sizin kulluk ettiklerinize kulluk etmem. Siz de benim kulluk ettiğime kulluk edecek değilsiniz. Ben sizin kulluk ettiklerinize kulluk edecek değilim. Siz de benim kulluk ettiğime kulluk edecek değilsiniz. Sizin dininiz size, benim dinim de banadır.” Kâfirûn 109/1-6.

karşısında yer alanlar kulluğa inanmayan, mabutları olmayan kimseler değillerdi.³⁵³

Ali Şeriati, “din afyondur, din insanların ilmi hakikatlere karşı bilgisizliğinin bir ürünüdür, din korkunun ürünüdür” gibi ithamların haklı ithamlar olduğunu söylemektedir. Fakat o, burada “Hangi din” sorusunu sormaktadır. Tevhid dininin çok kısa bir süre hayatta, yaşamda olduğu dönemler hariç, tarihi sürekli egemenliği altında bulunduran şirk dini şeklinde de cevaplamaktadır.³⁵⁴

Ali Şeriati, tarihteki en mazlum gerçeğin ve aziz şehidin din olduğunu düşünmektedir. Ona göre insan dostu aydınların görevi bu kurbanı kurtarmak ve tarihin bu şehidini ihya etmektir. Yoksa onu reddetmek, inkâr etmek ve hatta kirletmek değil.³⁵⁵ “Sen bir aydın olarak nasıl dine inanırsın” sorusuna ise şöyle cevap vermektedir:

Her zaman bana “Sen bir aydın olarak nasıl olur da dine bu kadar dayanırsın?” diyen aydınlara şunu demek istiyorum: “Benim sözünü ettiğim din, geçmişte tahakkuk etmiş ve toplumda hâkim olan din değil; aksine sözünü ettiğim din, tarih boyunca topluma hâkim olan dini ortadan kaldırmayı hedef edinmiş dindir.(...)”³⁵⁶

Ali Şeriati, “Dine Karşı Din”den hareketle öze dönüşü gündeme getirmektedir. Öze dönüş meselesini günümüz dindarlarının ortaya koymadığını aksine bu meseleyi Afrika’da Aime Cesaire, Frantz Fanon; Senegal’de Senkard; Cezayir’de Kâtip Yasin ve İran’da Celal Âl-i Ahmed gibi dindar olmayan aydınların ortaya koyduğunu söylemektedir. Buradan hareketle Şeriati, öze dönüş meselesi gündeme geldiğinde, dindar olan biri ile dindar olmayan diğeri için mesele öze dönüşten, öz kültüre dönüşe evrilmelidir. Yani İslâm’a dönüş bir gelenek olarak değil bir ideoloji olarak olmalıdır. Şeriati, kendisinin dine dayandığını fakat dini duyarlılığı olmayan bir aydının bile kendi yolu üzerinde onunla beraber çok rahatlıkla yürüyebileceğini iddia etmektedir. Şeriati, dine dayanmasını bir iman ve toplumsal sorumluluk anlamında yaptığını fakat dinsiz bir aydının iman açısından olmasa da toplumsal sorumluluk açısından kendisiyle yoldaş olabileceğini söylemektedir.³⁵⁷

³⁵³ Şeriati, *Dine Karşı Din*, 39-40.

³⁵⁴ Şeriati, *Öze Dönüş*, 32.

³⁵⁵ Şeriati, *Dine Karşı Din*, 215.

³⁵⁶ Şeriati, *Dine Karşı Din*, 36.

³⁵⁷ Şeriati, *Öze Dönüş*, 18-19.

C. İslam

Ali Şeriatî, İslâm'ın Allah'ını, İslâm'ın kitabını, İslâm'ın peygamberini, İslâm'ın yetiştirdiği örnek şahsiyetleri, İslâm'ın medinesini ve İslâm'ın mescidini tarif ederken çok ilginç saptamalarda bulunmaktadır. Allah'ın hem Yahudi tanrısı Yahova'nın cebbarlığına hem de Mesih'in tanrısının rahmanlığına sahip olduğunu söylemektedir. Kur'an'ın, Tevrat'ın toplumculuğuna ve İncil'in ruhaniyetine sahip olduğunu düşünmektedir. Muhammed'i (a.s), hem özgürleştirmenin mücahit Musa'sı hem de ruhun ve aşkın İsa'sı olarak görmektedir. Medine'yi hem silahın ve gücün Bizans'ı olarak hem de felsefenin ve düşüncenin Atina'sı olarak tarif etmektedir. Mescidi hem ibadet kilisesine hem şura senatosuna hem de bilim akademisine benzetmektedir.³⁵⁸

Ali Şeriatî, İslâm'ın Allah ile insan arasındaki aracılığı ortadan kaldırdığını ve ilk defa bu iki kutup arasında doğrudan ilişki kurduğunu söylemektedir. Ona göre bu yüzden İslâm'da resmi din adamları teşkilatı yoktur. Resmîyet kazanmış çeşitli ruhani mevkiler de yoktur. Fertlerin iman ve amellerinin kabulü, özel resmi makamların nezaret ve aracılık etmesine bağlı değildir.³⁵⁹

Ali Şeriatî, İslâm'ı kökü yerde dalları gökte olan bir ağaca benzetmektedir. Ayrıca İslâm'ın ışığının ne Doğuda ne de Batıda neşet ettiğini söylemektedir. Ona göre idealizmin aksine İslâm hayatın her alanında, insanın zihin dünyasında ya da insanların toplumsal ilişkilerinde mevcut gerçekleri görür ve kabul eder. Fakat bunu realizm gibi kabul etmez. Onları değiştirir. Mahiyetlerini devrimci bir ruha sokar ve çizgisi doğrultusunda yönlendirir. Bunu şöyle ifade etmektedir: "Realistler gibi teslim olmaz, teslim alır; idealistler gibi gerçeklerden kaçmaz, bilakis onların üzerine gider."³⁶⁰

Ali Şeriatî'ye göre İslâm, evrensel bir düşünce tarzını esas alarak bir birlik kurmuştur. Fakat Müslümanlar yanlış inziva tasavvurları, İslâmi olmayan düşünceler ve cahili dinlere karşı sağlam duramamalarından ötürü bu olguyu sürdürememiştir.³⁶¹ Ona göre İslâm, "İnanç ve eylemden oluşan devrimci

³⁵⁸ Ali Şeriatî, *Biz ve İkbal*, çev. Derya Örs (Ankara: Fecr Yayınları, 2016), 13.

³⁵⁹ Şeriatî, *İslam Nedir Muhammed Kimdir*, 37.

³⁶⁰ Şeriatî, *Kadın*, 70-71.

³⁶¹ Şeriatî. *Biz ve İkbal*, 27.

aşamada en büyük birlik hareketiydi. Güce ve kültüre dönüştükten sonra ise en kutsal maske oldu.”³⁶² Aynı zamanda Hz. Peygamberin risaletinden daha ileri, bilinçli ve güçlü bir risalet görmediğini fakat İslâm kadar da çöküşe geçmiş ve önceden var olanla sonradan ortaya çıkan arasında tenakuz derecesinde bir mesafe açmış olan bir risalet tanımadığını söylemektedir.³⁶³

Ali Şeriatî, İslâm’ın evrensel bir din olduğu görüşündedir. Hz. Peygamber sadece Kureyş ve Araplar için ya da sadece doğulular için gelmemiştir. Şeriatî, Hz. Peygamberin risaletini evrensel görürken diğer peygamberlerin risaletini yerel görmektedir. Bu ona göre son derece doğaldır. Çünkü geçmişte, toplumsal ilişkilerin, evrensel kültürün, ilişkilerin, kültür ve medeniyetin milletlerinde ve kavimlerinde şimdiki durumun aksine sınırlı ve kapalı toplum anlayışı vardı.³⁶⁴

Ali Şeriatî, İslâm’ı tanımak için Seyyid Cemaleddin’i ve Muhammed İkbal’i tanımanın çok önemli olduğunu düşünmektedir. Hatta bu iki ismi tanımak sadece İslâm’ı tanımak değil, Müslümanları tanımak, şimdiki zamanı tanımak ve geleceği tanımadır. Zira ona göre Seyyid Cemaleddin ve İkbal Müslümanların yarı ölmüş bedenlerine ruh üfleyen kişilerdir.³⁶⁵

Ali Şeriatî, tasavvuf ve zühde karşı mesafelidir. Muhammed İkbal’in Mevlana’ya aşk beslediğini fakat hiçbir zaman onda yok olmadığını belirtmektedir.³⁶⁶ Aynı zamanda İslâm’ın Müslümanları harekete geçirmediğini, Müslümanlara suskunluk, dinginlik ve kanaat verdiğini söylemektedir.³⁶⁷

Ali Şeriatî, İslâm’ın mizacının değiştiğini hatta İslâm’ın zehirlendiğini düşünmektedir. Ona göre İslâm, adaleti sağlayan, kurtuluş, esenlik, sağlık dinidir. Fakat Müslümanlar Hint, Mecusi Atina ve İskenderiye’den beslendi. Yine Müslümanlar, Atina felsefesi karşısında, Hint bilginleri karşısında, İran felsefesi karşısında komplekse düştü. Zamanla tüm bunlar İslâm’ın özüne, ruhuna, hayat felsefesine, dünya görüşüne, duygu ve düşüncelerine ve kanına kadar girdi. Nihayetinde bugünkü manzara ortaya çıktı. Şeriatî, bu düşüncelerini paylaştıktan

³⁶² Şeriatî, *İslâm ve Sınıfsal Yapı*, 73.

³⁶³ Şeriatî, *Hac*, 13.

³⁶⁴ Şeriatî, *Dinler Tarihi II*, 211-212

³⁶⁵ Şeriatî. *Biz ve İkbal*, 28.

³⁶⁶ Şeriatî. *Biz ve İkbal*, 37.

³⁶⁷ Şeriatî. *Biz ve İkbal*, 34.

sonra bu bozuk anlayışın giderilmesini ve İslâm'ın temizlenmesini acil bir iş olarak belirtmektedir. Bunu yaparken işe temelden başlanması gerektiğini ısrarla vurgulamaktadır. Aksi taktirde işin özüne inilmeden, şekillerle, basit ve yüzeysel olay ve olgularla zaman ve emek harcanacak olursa bu iş başarıya ulaşamaz ve bu durum da Şeriatî'ye göre çok yazık olur.³⁶⁸

Ali Şeriatî, kelimcileri İslâm düşüncesini donuklaşmaya ve duraklamaya sürüklemekle eleştirmektedir. Zira ona göre İslâm düşüncesi hiçbir zaman çerçeve ile sınırlandırılmaz. Fakat kelimciler “Din esaslarımız şunlardır, fıkıh kurallarımız bunlardır” şeklinde duruş sergiledikleri için İslâm'a bir çerçeve çizmektedir. Yine Şeriatî, ferî bir meselenin bazen bütün bir inanç esaslarından daha önemli olduğu kanaatindedir.³⁶⁹

Ali Şeriatî, İslâm'da ibadetin, geleneksel din anlayışının sahip olduğu gibi geleneksel formlar ve lafzî virtlerden ibaret olmadığını söylemektedir. Ona göre İslâm'da ibadetin amacı insanın Allah ile arasında sürekli devam eden varlıksal birleşme ve bağlılıktır. Şeriatî, ibadetin bugünkü rolünün geçmişten çok daha fazla önem arz ettiğini vurgulamaktadır. Çünkü o, basit Pazar burjuvazisinin ve çiftçilik üretiminin egemen olduğu ve bundan ötürü de insanın Allah'ı anmak ve Allah'la birlikte olmak için çok fazla fırsatı olduğunu düşünmektedir. Fakat bugün kapitalizm ve tüketim çılgınlığı insanı her türlü etkisi altına almaktadır. Böylesi vahşî ve korkunç bir sistem içerisinde insanı varlıksal çirkinleşmeden, kötü yönde değişimden, insanlığını kaybetmesinden kurtaracak olan şeyin sadece ibadet olabileceği gerçeği Şeriatî için tek yol olarak görünmektedir.³⁷⁰

Buradan hareketle dinin yenilenmesini gerektiğini düşünen Şeriatî, bunu dinin değişmesi anlamında söylememektedir. Değişmez gerçek, gelenek, soy, toplum, kültür, inanç, birey, felsefe ve ruh kalıpları içinde yer aldığı bir süre sonra toplumsal ve tarihsel koşulların ürünü olan ve değişebilen kapları değiştirmek gerekir. Çünkü bu kutsal gerçeğin kabı değişip yenilenmezse kabın

³⁶⁸ Şeriatî, *Kendini Devrimci Yetiştirmek*, 30.

³⁶⁹ Şeriatî, *Kendini Devrimci Yetiştirme*, 35.

³⁷⁰ Şeriatî, *Kendini Devrimci Yetiştirme*, 129.

içi de yok olacaktır. Yani dinde yenileme, dini düşüncede yenilenme, dini bu çağın diline bu kuşağa uygun şekilde sunma anlamındadır.³⁷¹

İslâm'ın barış dini olup olmaması da ayrı bir bahistir. Genel kanaat İslâm'ın barış dini olduğu, insanları kucakladığı, şiddetin karşısında olduğu yönündedir. Fakat Şeriatî, İslâm'ı süsleyerek, güncelleştirmiş gibi yaparak ve Batının üstünlüğü karşısında komplekse kapılarak varılacak bir yer olmadığı kanaatindedir. İslâm'ı olduğu gibi tanımak zorunda olduğumuzu, birilerine beğendirme eğiliminden çıkmamız gerektiğini söyler. Buradan hareketle İslâm'ın bir savaş dini olduğunu, cihadın bir savunma şekli olarak açıklanamayacağını, İslâm'ın da Âdemden tarihin sonuna, ahir zamana dek sürecektir bir hak batıl savaşının ta kendisi olduğunu ifade etmektedir. Fakat ne yazık ki bugünün ruhu ve diliyle anlatmaya çalışan, zamanımızın ruhuna uygun düşen ve moda haline gelen her türlü zevke ve düşünceye ilgi duyan bazı Müslüman aydınlar arasında, dünya barışı, barış içinde bir arada yaşama, taassupsuzluk, özgürlük, bütün düşüncelere ve inançlara saygı gibi şeyler moda olmuştur ki bunların esasında yanlış olduğunu düşünmektedir.³⁷²

III. TOPLUM ALGISI

A. Toplum Nedir

Toplumla ilgili çeşitli tarifler yapılmaktadır. Fakat Ali Şeriatî; “bireyler topluluğu” şeklindeki tariflerin aksine toplumu, bir bireyler topluluğu olarak değil de, bireysel unsurlar bileşkesi şeklinde tanımlamaktadır. Her bileşkenin onu oluşturan elemanlardan hiç birinde olmayan bağımsız fiziksel ve kimyasal özellikleri, kokusu, rengi, tadı olduğu gibi toplumda onu oluşturan bireylerden hiç birinde olmayan özellikleri, halleri, kanun ve kaideleri olan bir bileşik olarak görür. Ona göre toplum, bir harman kütlesi de değildir. Ayrıca toplum, kişilerin toplamı da değildir. Kendisi bir “kişi”dir, bir insandır. Onu meydana getiren bütün hücrelerden farklı bir birey, hayat, geçmiş, hâl, hareket, duygu ve özelliklere sahip

³⁷¹ Şeriatî, *İslâmbilim II*, 62.

³⁷² Şeriatî, *Biz ve İkbal*, 53.

bir insani bireydir. Bu özellikler, onun hücrelerinden, vücudunun azalarından bağımsızdır.³⁷³

Toplumsal üstyapı meselesi konusunda, doğru olduğunu kabul etmekle birlikte biçim ve nitelik yönünden farklılıkların olduğunu düşünen Şeriati; toplumun basit bir yapı olmadığını, bu nedenle alta ekonomik bir temel atılıp üzerine ahlakın, dinin, sanatın, dilin, kişiliklerin, insan ruhunun bütün farklı boyutları ve bütün sosyal tezahürlerin kurulmasının yanlış olduğunu söylemektedir.³⁷⁴ Ali Şeriati, tek bir cihetten bakarak toplumların tahlil edilemeyeceğini şu şekilde anlatmaktadır:

Eğer tarihselciler gibi yalnızca tarihi tanımakla, Max Weber gibi yalnızca din ve düşünceyi tanımakla, Spengler gibi yalnızca milli kültürü tanımakla, faşistler gibi yalnızca ırkı tanımakla, Engels ve Stalinci Marksistler gibi yalnız ekonomik yapıyı tanımakla ve hatta sırf ekonomist bir görüş ile tanımakla bir toplumu tanıdığımıza inanırsak, bunun çok yüzeysel ve tek yönlü olacağına inanalım!

Ali Şeriati, Gurvitch'in "toplum yoktur, toplumlar vardır" ifadesinin de son derece doğru olduğunu ve toplumları tahlil etmede dikkat edilmesi gereken bir özellik olduğunu vurgulamaktadır.³⁷⁵

Ali Şeriati, toplumcu bir bakış açısına sahiptir. Fakat o, sosyalizmi eleştirmektedir. Sosyalizm ona göre hakikatte toplumun asıl olduğu inancından gelmektedir. Dolayısıyla sosyalistlerin nazarında toplum asıldır ve bireylerin menfaatleri topluma tabi olmalıdır. Şeriati, bu düşünce tarzının insanın toplumsal yönüne önem verdiğini bu yönü güçlendirdiğini, ama bireysel yönü zayıflattığını savunmaktadır. Şeriati, sosyalizm ve komünizm arasında da bir fark görmemektedir.³⁷⁶

Ali Şeriati, "Birey mi toplumu kurar, yoksa toplum mu bireyi kurar" sorusuna da cevap vermektedir. Şeriati, birey ve toplumun daima birbirlerini inşa ettiğini ve geliştirdiklerini düşünmektedir.³⁷⁷

Ali Şeriati, tarih veya toplumun kanunlarından birinin de her toplum ve medeniyetin, canlı bir varlık gibi belli bir ömrünün olduğunu düşünmektedir. Ona

³⁷³ Şeriati, *Öze Dönüş*, 53.

³⁷⁴ Şeriati, *Öze Dönüş*, 57.

³⁷⁵ Şeriati, *Öze Dönüş*, 56.

³⁷⁶ Şeriati, *Medeniyet Tarihi I*, 197-198.

³⁷⁷ Şeriati, *Biz ve İkbal*, 44.

göre bir toplum canlı bir varlık gibidir. Yani toplumların tıpkı insanlar gibi gençlik, olgunluk, ihtiyarlık dönemleri vardır ve nihayetinde ölürler. Daha sonra yerine yeni bir toplum gelir. Şeriatî, bunun toplumsal bir kanun olduğunu ve hiçbir dâhinin hiçbir kahramanın bir toplumun ölümünü engelleyemeyeceğini söylemektedir. Medeniyetler gelişirken ölümlerini de kendi içlerinde beslerler.³⁷⁸

B. Habil ve Kabil Üzerinden Toplum

Âdem'in iki çocuğunun³⁷⁹ kıssası Kur'an'da şöyle anlatılmaktadır: Allah, bir vesile ile onlardan kendisine yakınlaşmak için bir kurban adamalarını ister. Bunun üzerine ikisi de birer kurban adarlar, ancak Allah, Hâbil'in kurbanını kabul eder, Kâbil'in kurbanını kabul etmez. Çünkü Hâbil samimi bir kalp ile kurban adamıştır. Kâbil ise zoraki bir şekilde kurban vermiştir. Bunun üzerine Kâbil, kıskançlıktan dolayı Hâbil'i öldürmeye niyetlenir. Bunu fark eden Hâbil ise ne kendisini savunur, ne de kardeşine bir karşılık verir. Buna rağmen gözü kıskançlıkla bürünen Kâbil, Hâbil'i öldürür. Kardeşinin cesedi ortada dururken Allah, kardeşinin bedenini nasıl toprağa gömeceğini göstermek için bir karga gönderir ve Kâbil, bu şekilde kardeşinin cesedini toprağa gömer. Kıssa Kâbil'in pişmanlığı ile son bulur.³⁸⁰

Ali Şeriatî, Hâbil ve Kâbil'i çoğunlukla iki zıt fitratın çarpışması olarak değerlendirmektedir. Yani Hâbil iyiyi, Kâbil ise kötüyü temsil eder. Şeriatî, dikkat edilmesi gereken hususun; Hâbil ve Kâbil aynı anne ve babadan dünyaya gelmiş, aynı çevrede eğitilmiş ve esasında aynı karakterlere sahip kişiler olmasına rağmen "Kâbil neden şehvetin tuzağına düşmüştür ve Hâbil günaha meyletmemiştir?" meselesi olduğudur. Bu ve benzeri sorular klasik değerlendirmelerle açıklanmaya çalışıldığında cevapsız kalacağını da belirtmektedir.³⁸¹

Ali Şeriatî'ye göre Hâbil ve Kâbil de önemli bir ayrıntı söz konusudur ki; bu da meslekleri yani ekonomik hayat durumlarıdır. Hâbil çobanlıkla meşgul iken Kâbil yaşamını çiftçi olarak sürdürmektedir. Bunun da üzerinde çokça

³⁷⁸ Şeriatî, *İslam Nedir Muhammed Kimdir*, 53.

³⁷⁹ Araf 7/27.

³⁸⁰ Maide 5/27-31.

³⁸¹ Şeriatî, *Öze Dönüş*, 321.

düşünülmesini gerekli görmektedir. İlkel dönemlerde insanoğlu avcılık üzere yaşamaktadır. Bu da tabiata karşı genel eşitliği getirmektedir. Üretim araçları ya yok ya da son derece azdır. Kabilelerde ise biz bilinci vardır. Daha sonra, özellikle de toprak üzerinde mülkiyet oluşturma, insanın gündemine girince tabiattaki genel eşitlik yerini sınıfsal ayrımlara bırakmaktadır. Üretim araçları artmaktadır. Kâbileler de biz bilincini yitirmekte ben bilincini sahiplenmektedir.³⁸²

Çobanlık, mülkiyetin henüz ortaya çıkmadığını temsil etmektedir. Üretim kaynağı, bireylerin tekelinde olup da insanları mahrum eden değildir. Toplum da sınıflardan değil, bireylerden oluşmaktadır. İnsanlar, tabiatta topluca ve kolektif bir bilinçle yaşamaktadır. Tarımsal üretim aşamasında ise üretim, üretimin kaynağıyla sınırlıdır. Ekilip, biçilen toprak sayısız insana sunulamaz. İşte burada sınıfsal yapı ortaya çıkmaktadır ve biri mülk sahibi iken diğeri yoksundur. Yani tabiatta üretim aşamasında birey, gücünün sınırlarını genişletmeye çalışırken, tarımsal üretim aşamasında birey, kaynağı genişletmek için çaba sarf eder.³⁸³

C. Medeniyet

Ali Şeriatî, medeniyeti özel olarak “Medine’ye, şehre bağlılık hissi ve o hissi ortaya koymak” şeklinde, genel olarak ise “insan toplumunun maddi ve manevi ürün ve birikimlerinden ibaret olan şeyler” olarak tanımlamaktadır. Bunları toplumun meydana getirdiğini de eklemektedir.³⁸⁴

Ali Şeriatî, medeniyetin dört etken sonucu ortaya çıktığını düşünmektedir. Bunlar özetle şöyledir;³⁸⁵

1. Sosyal hayatın içinde olan yasalar medeniyetin ortaya çıkmasında etkilidir. Hatta mevcut yasalar toplumu gelişime yöneltmekte bu da medeniyetin ilerlemesine katkı sunmaktadır.
2. Sosyal anlaşma, medeniyeti ortaya çıkaran bir etkidir. İnsanlar toplu bir şekilde yaşamaktadır. Tolu yaşamının kurallarından biri de insanların

³⁸² Şeriatî, *Medeniyet Tarihi I*, 129.

³⁸³ Şeriatî, *Öze Dönüş*, 321-322.

³⁸⁴ Şeriatî, *Medeniyet Tarihi I*, 15-19.

³⁸⁵ Şeriatî, *Medeniyet Tarihi I*, 20-21.

birbirleriyle anlaşma yapmalarıdır. Bu da medeniyeti oluşturmaya katkı sağlamaktadır. Şeriati, bu tezi Rousseau'ya nispet etmektedir.

3. Aşk ya da açlık, medeniyetin un surlarındandır. Burada temel nokta insanların ihtiyaçlarıdır. İnsan bir şeye ihtiyaç duymaz ise harekete geçmemektedir. Şeriati, medeniyetin iki boyutluluğunu bu iki etmene bağlamaktadır ve bu tezi Sheller'e nispet etmektedir.
4. Son olarak da savunma ve saldırı, medeniyetin etkenidir. İnsan yaşam boyu saldırı ve savunma hali içindedir. İnsanlar savunma pozisyonunda gerek doğa gerekse insan ve hayvan saldırılarını önlemek için çeşitli arayışlar içine girer. Bu da onu keşif ve icada yönlendirmektedir. Nihayetinde de medeniyet meydana geliyor ve ilerliyor. Şeriati, bu tezi de Toynbee'ye nispet etmektedir.

Ali Şeriati, medeniyeti ortaya çıkaran dört etmenden bahsettikten sonra iki toplumda da medeniyetin gelmediğini söylemektedir. Bu iki toplumda şunlardır,³⁸⁶

1. Toprağın kuru olup ekimin yapılmadığı toplumlarda medeniyet ortaya çıkmamaktadır.
2. Tam tersi olarak toprağın ya da tabiatın çok bereketli olduğu yerlerde de medeniyet ortaya çıkmamaktadır. Nitekim bu toplumlarda ne insan insanla ne de insan tabiatla savaşmaktadır. Bu da düşünmeyi, keşfi ve buluşu engellemektedir. Sonuç olarak ya medeniyet hiç ortaya çıkmamakta ya da çıkan medeniyet çok az yaşamaktadır. Ali Şeriati, medeniyetin ölçütünü şöyle tespit etmektedir:

(...)Ancak medeniyet, düşünce gücünde olgunlaşma derecesidir; sofrası ise ruhun görüşü, derinliği ve letafeti, sosyal gelişme, insani bilincin oluşumu, sorumluluk duygusu, kültürel birikimin ölçüsü, düşünsel ve itikadi sıçrama, şahsiyetin bağımsızlığı, yaratıcılık yeteneği, yeterlilik, seçme ve ayırt etme gücü, tarihi ve toplumsal vicdan, ortak eylem ruhu, teşhis ve yazgıyı değiştirme istek ve yapıcılığıdır.(...)³⁸⁷

Ali Şeriati, medeniyet ve kültür arasındaki farka dikkat çekmekte ve medeniyeti özel bir ırka veya bir bölgeye değil insanlığa ait olduğunu düşünmektedir. Şeriati, medeniyeti, insanın tarihi boyunca maddi ve manevi birikim ve ürünlerinin toplamı olarak; kültürü ise tarih boyunca özel bir kavmin, ırk veya milletin maddi ve manevi ürün ve birikiminden ibaret olarak

³⁸⁶ Şeriati, *Medeniyet Tarihi I*, 21.

³⁸⁷ Şeriati, *Öze Dönüş*, 44.

görmektedir. Buradan hareketle İslâm medeniyeti, Hristiyanlık medeniyeti, Doğu medeniyeti ve Batı medeniyeti gibi ifadeler Şeriati'ye göre yanlıştır. Doğrusu “XIV, XV ve XVI. yüzyıl medeniyeti” gibi ifade biçimidir. Örneğin o, Apollo’yu Amerika’nın, beyaz ya da siyahların malı olmadığını beşeriyetin malı olduğunu söylemektedir. Hatta o yedi bin yıl önce uçurtmayı yapan kişinin bile Apollo’yu yapma konusunda ortak olduğunu düşünmektedir.³⁸⁸

Ali Şeriati, tarih, kültür ve medeniyeti inşa edenlerin filozoflar olmadığını, peygamberler olduğunu söylemektedir. Ona göre filozoflar ve bilginler, peygamberlerin eliyle kurulmuş olan kültür ve medeniyetlerin ürünüdürler. Örneğin İbni Sina ve Farabi, İslâm medeniyetini kurmamış aksine İslâm medeniyeti tarafından yetiştirilmişlerdir.³⁸⁹ Ali Şeriati, bu konuyla alakalı şunları ifade etmektedir:

Bazıları, medeniyeti yapan şeyin felsefe, kültür, bilim, teknik, edebiyat ve sanat olduğunu düşünmüşlerdir. Bunlar tuhaf bir zihinsel gafletle, sonucu sebep yerine geçirmişlerdir. Bunlar hakiki medeniyetin zorunlu ürünüdür, sonucudur; bu büyük insani binanın malzemeleridir. Tarihte medeniyetin gerçek mimarları, çoğunlukla filozof, bilgin, sanatçı ve edebiyatçı olmayan, hatta ümmi olan hareket önderleridir.³⁹⁰

Ali Şeriati, şehirliliğin medeniyetin kabı mı yoksa medeniyetin bir parçası mı sorusuna cevap aramaktadır. O, toplumu medeniyetin ta kendisi saymaktadır. İkisini birbirinin lazımı ve melzumu olarak görmektedir. Fakat medeniyet ile şehirliliğin bir olduğu konusunda şüpheli davranmaktadır. Şeriati, şehri insanın maddi eserlerinden biri olarak kabul etmektedir. Buradan hareketle şehri medeniyetin kabı olarak değil de parçası olarak değerlendirmenin daha doğru olduğunu düşünmektedir.³⁹¹

Ali Şeriati, Spencer’e dayanarak toplumların, medeniyetlerin ve dinlerin birbirleriyle savaş halinde olduğunu daha layık, daha yaraşır ve daha uygun olanın hayatta kaldığını diğerlerinin de yok olduğunu düşünmektedir.³⁹²

Ali Şeriati, insanın medeni olmasının medeniyet araçlarına sahip olmasından kaynaklanmadığını düşünmektedir. Çünkü medeniyet araçları ilkel bir

³⁸⁸ Şeriati, *Medeniyet Tarihi I*, 24-25.

³⁸⁹ Şeriati, *İbrahim’le Buluşma*, 154.

³⁹⁰ Şeriati, *Öze Dönüş*, 128.

³⁹¹ Şeriati, *Medeniyet Tarihi I*, 28.

³⁹² Şeriati, *Medeniyet Tarihi I*, 42.

insanın eline ve iradesine verilebilir. O, bir insanın medeni olmasını insan veya toplumun fikri ve ruhsal yükseliş aşamasıyla doğru orantılı olduğunu söylemektedir. İnsani, sosyal ve siyasal bilinci bireysel medeniyetin alameti olarak görürken, bireylerin bireyliklerini toplumda kaybettikleri halde şahsiyetlerini kendisinden aldıkları ortak yön ve düzeni sosyal medeniyetin alameti olarak görmektedir. Kısaca Şeriati, medeniyeti nesnel değil öznel, maddi değil manevi olarak değerlendirmektedir.³⁹³

Ali Şeriati, medeniyeti maddi ve teknolojik hayat düzeyi düşük olsa da bireylerin görüş ve düşünce tarzı, algı derecesi, dünya görüşü ve sosyal vicdanının genişlik derecesi, bilinç, sorumluluk duygusu, hedef, ideoloji ve siyasal bilinç olarak anlamının daha doğru olduğunu söylemektedir. Eğer medeniyet nesnel kabul edilirse elbise, servet, üretim, tüketim, yapı ve genel olarak bireylerin görünüşüne ve medeniyetin dışsal tezahürlerine bakmak kaçınılmaz olacaktır. Şeriati, bu açıklamalarının sonucunda Hint medeniyetinin asla Amerikan medeniyetinden daha düşük olmadığını çıkarmaktadır. Eğer medeniyet nesnel ise Amerikan medeniyeti, Hint medeniyetinden üstündür.³⁹⁴

Ali Şeriati, yenilikçi insan ile medeni insan arasına da ayırım koymaktadır. Ona göre yenilikçi insan, yaşam araçlarının görünürdeki değişimiyle yenilikçi olur. Medeni insan ise görüş değişimi ile medeni olur. Bu durumda medeniyet, yenilikçilik anlamında kullanılırsa modern eşyalar Avrupa'dan ithal edilerek medeni olunabilir. Medeniyet ikinci anlamda kullanılırsa toplum, görüşünü değiştirerek, yeni bir bilinç, ideoloji ve iman kazanarak medeni olabilir.³⁹⁵

Ali Şeriati, medeniyeti tanımının İbn Haldun'la başladığını ve şimdilik en büyük medeniyet bilimcisi olan Toynbee ile tamamlandığını söylemektedir.³⁹⁶

Ali Şeriati, efsaneleri yani mitolojileri bütün dinleri, kültürleri ve medeniyetleri tanımının anahtarı olarak görmektedir. O, efsaneleri olması gereken ama olmayan, gerçekleşmeyen tarihten ibaret saymaktadır.³⁹⁷ Şeriati, mitoloji

³⁹³ Şeriati, *Medeniyet Tarihi I*, 57.

³⁹⁴ Şeriati, *Medeniyet Tarihi I*, 58.

³⁹⁵ Şeriati, *Medeniyet Tarihi I*, 58-59.

³⁹⁶ Şeriati, *Medeniyet Tarihi I*, 105.

³⁹⁷ Şeriati, *Medeniyet Tarihi I*, 111.

konusunda tarihten çok hakikate inanılması gerektiğini söylemektedir. Zira ona göre mitoloji, meydana gelmesi gereken ama gelmeyen tarihten veya meydana gelmesi gereken ama gelmeyen olaylar toplamından ibarettir. Mitoloji kahramanları da olmaları gereken ama olmalarına tarihin izin vermediği kimselerdir.³⁹⁸

Ali Şeriati, medeniyetin tek olmadığını fakat Batı'nın XVIII. Yüzyıldan itibaren sosyologların, psikologların, yazarların, sanatçıların yardımıyla medeniyetin tek olduğuna dair bir algıyı zorla empoze ettiğini söylemektedir. Yani Batı, her kim medeni olmak isterse, kendisinin yarattığı uygarlığı kabul etmek zorunda olduğunu, tersine onu inkar etmek isteyen kimsenin ilkel kalmaya mahkum olacağını bir tez olarak dünyaya zorla kabul ettirmek istemektedir.³⁹⁹

D. Hicret

Ali Şeriati, Kur'an'ın hicretten söz ettiğinde, bizim zihnimizde olanın aksine İslâm tarihindeki ve peygamberin şahsındaki özel bir olayı kastetmediğini bilakis onun namaz gibi bir hüküm, cihat gibi bir emir, hac gibi pratik bir hüküm ve bütün dönemlerdeki tüm insanlara yönelik bir hitap olduğu düşünmektedir. Yani peygamberin yaşamındaki bir olayı nakletmekten ve peygamberle birlikte Mekke'den Medine'ye gelen insanlar hakkında söz etmekten ibaret olmayıp daha doğrusu İslâm'da bir esastır. Şeriati, Kur'an'ın metninden hicretin tarihi bir olay olmadığı, peygamberin ve ashabının hayatını anlatmak olmadığı aksine insanla ilgili genel bir ilke olduğu sonucuna varmaktadır. O, bu pasajların Müslüman için bir rivayet ve anı değerinde olamadığını bir hüküm, bir ilke, genel bir beşeri emir olduğunu söylemektedir.⁴⁰⁰

Ali Şeriati, tarih boyunca varlık göstermiş Yirmi yedi medeniyetin varlığından bahsetmektedir. Bunlardan bazıları bugünün Amerikan medeniyeti, XX.. Yüzyıl Avrupa medeniyeti, Yunan, Rum, Çin, Hint, Mezopotamya, Sümer, Babil ve Akad medeniyetleridir. Şeriati, tüm bu medeniyetler dikkatle incelenecek olursa doğuş ve oluşum süreçlerinin tümü bir hicret olayından sonra kuruldukları

³⁹⁸ Şeriati, *Medeniyet Tarihi I*, 109.

³⁹⁹ Şeriati, *Öze Dönüş*, 20.

⁴⁰⁰ Şeriati, *İbrahim'le Buluşma*, 139.

gerçeği ortaya çıkacaktır demektir. Yani bir toplum bir yerden başka bir yere göç etmekle uygarlık meydana getirmektedir.⁴⁰¹

Ali Şeriati, örnek olarak Mezopotamya ve Aryai medeniyetlerini göstermektedir. Mezopotamya medeniyetinin altı bin, yedi bin yıl öncesine ait olduğunu bunlardan bazılarının Arabistan'dan bazılarının ise kuzey bölgelerinden geldiklerini ve Mezopotamya'da Asur, Akad, Babil gibi medeniyetlerden çok daha büyüğünü kurduklarını söylemektedir. Yine Aryailerin Hazar Denizi bölgelerinde yaşadıklarını bunların Doğu veya Batı Hazar taraflarından Hindistan'a geldiklerini ve Hint kültür ve medeniyetini oluşturan o büyük medeniyeti, o ileri dinleri, o gelişmiş edebiyatı ve her türlü sanatı meydana getirdiklerini söylemektedir.⁴⁰²

Ali Şeriati, İslâm'ın tamamen hicrete dayalı olduğu kanaatindedir. İslâm peygamberine ilk inanan ve onunla birlikte Medine'ye gelen insanların çok fazla sığmaya sahip olduğunu fakat Hz. Muhammed'in bu insanlar için bir eylemi yani hicreti(muhacir) sıfat yapmasının çok kıymetli olduğunu söylemektedir.⁴⁰³

Ali Şeriati, Medine'ye hicretin takvim olarak kabul edilmesinin de çok önemli ve ilginç olduğunu düşünmektedir. Hz. Ömer zamanında birçok ülkenin fethedildiğini, hadiselerin ve İslâmi fetihlerin bir tarih esas alınarak belirlenmesi gerektiğini fakat tarihlerinin olmadığını söylemektedir. Bazıları Nabatlıların tarihini bazıları Rumların tarihini bazıları Hristiyanların tarihini bazıları da Fil Yılı tarihini kullanıyordu. Şeriati, tam da burada dikkat edilmesi gereken şeyin hicretin başlangıcının tarih edilmesini görmektedir. Zira Hz. Peygamber'in doğumu da çok önemli bir hadisedir. Peygamberin doğumu tarih başlangıcı olarak kabul edilebilirdi fakat böyle olmadı.⁴⁰⁴

Ali Şeriati, hicret çeşitlerinden bahsetmektedir. Bunların Kur'an'da mevcut olduğunu söyleyen Şeriati, özetle hicret çeşitlerini şöyle sıralamaktadır:⁴⁰⁵

⁴⁰¹ Şeriati, *İbrahim'le Buluşma*, 142-143.

⁴⁰² Şeriati, *İbrahim'le Buluşma*, 144.

⁴⁰³ Şeriati, *İbrahim'le Buluşma*, 156.

⁴⁰⁴ Şeriati, *İbrahim'le Buluşma*, 156-157.

⁴⁰⁵ Şeriati, *İbrahim'le Buluşma*, 162-166.

1. İlk hicret çeşidi Ashab-ı Kehf örneğindeki hicrettir. Şeriati, bu hicretin sosyal bakımdan sorumlulukları olmadığı halde kendilerini insani ve imani açıdan sorumlu hisseden kimselerin hicreti olduğunu söylemektedir. Kişi bu durumda en azından daha sonra kendi gibi kalabilmek adına bu tür hicreti yapması gerekmektedir.
2. İkinci hicret çeşidi Kur'an'daki pratik hicrettir.⁴⁰⁶ Şeriati, eski bilginler ve yeni bilginler arasındaki farklardan bahsetmektedir. O İbni Sina gibi eski bilginlerin kütüphaneden kütüphaneye koştuğunu, otuz- kırk yıl gibi bir sürede alim olduğunu sonra da yaşlanıp öldüğünü söylemektedir. Fakat günümüz bilginlerinin kütüphane bilgini olmadığını, hicret bilgini olduklarını düşünmektedir. Örneğin bir karınca üzerinde inceleme yapmak için karısı ve çocuklarıyla bir yerden bir yere hicret ediyor, vahşi ormanlarda çadır kuruyorlar. Bundan dolayı Şeriati, günümüzde yeni bilimin, göçmen düşünürlerin ve araştırmacıların eseri olduğunu düşünmektedir.
3. Üçüncü hicret çeşidi tebliğ hicretidir. Şeriati, diğer dünya şehirlerinin aksine Medine'nin iki kapısı olduğunu düşünmektedir. Örneğin Atina'nın tek kapısı olduğunu ve oradan her zaman sadece düşünür, filozof ve sanatçı çıktığını; Isparta'dan daima sporcu, subay ve pehlivan çıktığını; Heliopolis'ten bilginlerin ve düşünürlerin çıktığını söylemektedir. Fakat Medine'nin iki kapısı bulunmaktadır. Bir kapısından hem Medain sarayında İran imparatorunu hem de Roma sarayında Sezar'ı sarsan Mavi Dalga adlı baştan aşağı kılıç kuşanmış silahlı ordusu diğer kapısından düşünürler, İslâm tebliğcileri, Kur'an müfessirleri ve Muaz b. Cebel'ler çıkaran Medine'dir. Şeriati'ye göre bu, peygamberin on yıl içinde model yaptığı örnek bir şehir ve örnek bir toplumdur.
4. Dördüncü hicret çeşidi, sorumlu ve ümitli sosyal insanın hicretidir. Sorumlu insanın hicreti içinde insanlık ve inancın yok edildiği, çökmüş ve insan düşmanı olan bir toplumda kalmaları halinde kurban edileceklerini ve

⁴⁰⁶ İlgili ayet şöyledir: “Onlar yeryüzünde dolaşp, kendilerinden öncekilerin akıbetlerinin nasıl olduğuna bakmadılar mı? Onlar, kendilerinden daha güçlü ve yeryüzündeki eserleri daha üstündü. Böyle iken Allah, günahları sebebiyle onları yakaladı. Onları Allah'ın azabından koruyacak hiç kimse olmadı.” Mü'min 40/21.

çürüyeceklerini anladıkları için hicrete kalkışan, özgür bir ülkede güç toplayan ve sonra geri dönüp hicret ettikleri çöküş üssünü yıkan ve özgürleştiren azınlık bir topluluğun hicretidir. Bu bizzat İslâm peygamberinin hicretidir. Bunlar Mekke’de vahiy sayesinde imana ulaşan, imandan sonra peygamber tarafından eğitilen kimselerdir. Eğer hicret etmeseydiler; Ebu Cehil, İkrime, Ebu Sufyan ve Ümeyye b. Halef gibilerin işkencesi altında yok olacaktı.

5. Son hicret çeşidi ise insanın kendisinden hicret etmesidir. Şeriatî, bu hicret çeşidinin son derece ilginç olduğunu ve Müslümanların daima bu hicret hali üzerinde olması gerektiğini söylemektedir. Diğer hicret türleri dışı doğru iken bu hicret içi doğrudur. Bu hicret ona göre insanın mevcut varlığından olması gereken varlığa doğru hicret etmesidir.

SONUÇ

Ali Şeriati, İslâm dünyasının yetiştirdiği, İslâm ve Batı medeniyetini yakından tanıyan ender şahsiyetlerden birisidir. Genel olarak İslâm düşüncesi özel olarak ise Felsefe, Sosyoloji ve Dinler Tarihi alanında çalışmalarıyla ön plana çıkan Ali Şeriati, birçok konuda ustalıkla kelâm etmiştir.

Biz de tezimizin merkezi düşüncesini onun Tanrı, insan ve toplum düşüncesinin temelini oluşturması bakımından “Ali Şeriati’de Allah Âlem İlişkisi” adı altında inceleme konusu yaptık. Çalışmamızın toplamda üç ana başlık altında olması, Tanrı, âlem, din ve insan fikrinin esasında Ali Şeriati’nin düşünce dünyasındaki baskınlığıyla ilgilidir. Birinci bölümde ele aldığımız şekliyle Ali Şeriati, tevhid ve şirkin bütün detaylarına değinerek, sağlıklı bir Tanrı düşüncesi önümüze sermiştir. Onun Tanrı tasavvuru, aslında insan fitratına da oldukça uygun düşmektedir. İkinci bölümde işlediğimiz konu olan Allah’ın âleme müdahalesini ise daha çok Sünnetullah ve tabiat yasaları bağlamında değerlendirdik. Son olarak ise, Ali Şeriati’nin insan, din ve toplum algısını detaylı bir şekilde inceleyerek, onun düşüncesindeki sacayağı mesabesinde olan temel yaklaşımlarını gözler önüne sermiş bulunmaktayız.

Bildiğimiz gibi Ali Şeriati’nin eserlerinin büyük bir kısmı çeşitli yerlerde verdiği konferansların yazıya aktarılmasıyla oluşturulmuştur. Birçok konuşmasını yazıya dökerken bizzat kendisi tarafından dipnotlarla zenginleştirilmiştir. Bu yüzden eserleri akademik bir üslup taşımaz. Serbest bir yazı dili vardır. Bu da zaman zaman Ali Şeriati’nin yanlış anlaşılmasına ya da anlaşılmamasına sebep olmaktadır. Çalışmamızda konunun bu yönüne de elden geldiğince hassasiyet gösterdik. Neticede onun düşüncelerinin kendi ifadelerinden vermeyi sağlıklı bir sonucun elde edilmesi anlamında daha uygun gördük.

Ali Şeriati’nin Tanrı tasavvurunu; Tanrı’nın ispatı, Tanrı tasavvuru ve tevhit-şirk anlayışı bağlamında çalıştık. Tanrının ispatı konusunda dikkatimizi çeken her şeyden önce Ali Şeriati’nin, Tanrı’yı ispat ederken fen bilimlerini bu konu için gerekli görmemesidir. Şeriati, Tanrı’yı ispatlarken öncelikle insanların inanma eğilimlerinin fitri oluşunu öne çıkarmaktadır. O sonrasında ise insanın

anlam arayışı noktasındaki savrulmasını ve toplumların ıslahını gerekçe göstererek Tanrı'yı gerekli görmektedir. Allah tasavvuru noktasında da klasik anlayışlara yakın bir yerde durmaktadır. Fakat burada, her konuda olduğu gibi toplumcu duruşunu öne çıkarmaktadır. Yani Ali Şeriatî, toplumcu bir Allah anlayışına sahiptir. Şeriat'in Allah'ın zat ve mahiyetini mahlukattan farklı görmesiyle birlikte; sosyal, siyasal ve ekonomik meseleler söz konusu olunca Allah ile mahlukatı ya da halkı aynı safta görmesi çok ilginç bir değerlendirmedir. Tevhid ve şirk kavramalarını derinlemesine ele almaktadır. Tevhidi Allah'a eş koşmamak şeklinde tanımlamanın yetersizliğine ısrarla vurgu yapmaktadır. O tevhidi bir dünya görüşü, bir hayat felsefesi olarak görmektedir. Tevhid ve şirkin toplumsal yansımaları üzerinde ısrarla durmaktadır. Mamafih Şeriatî, tevhid öğretisi planı çizer. Ona göre birinci basamakta dünya görüşü yani tevhid vardır. Devamında sırasıyla; İnsanbilim, Tarih felsefesi, Toplumbilim, İdeoloji, İdeal toplum ve İdeal insan vardır ki bir mü'minin öğretî planını bu kavramlar üzerinden şekillendirmektedir.

Âleme müdahale noktasında Ali Şeriatî'nin, vahiy, peygamber ve kader algısını ele aldık. Burada da klasik görüşlerin aksine değerlendirmelerde bulunmaktadır. Kur'an'ın hayattan kopuşunu adeta öfkeyle karşılamaktadır. Ona göre Kur'an, insan yetiştiren bir kitaptır. Fakat Müslümanlar Kur'an'ın bu yönünü tamamen unutmuşlardır. Peygamberin üstün insan vasfının insanüstü vasfına dönüştürülmesini eleştirmektedir. İslâm Peygamberini Müslümanlar arasında mehcur bırakan zihnin de bu olduğunu söylemektedir. Kader noktasında insanın dört zindanından bahsetmektedir. Ona göre insan tabiatın, tarihin, toplumun ve kendi zindanından kurtulduğu ölçüde insandır. İnsan tabiatın belirleyiciliğinden teknik ve teknoloji ile kurtulabilir. Tarihin belirleyiciliğinden tarih felsefesi ve tarih bilimi ile kurtulabilir. Toplumun belirleyiciliğinden sosyoloji ile kurtulabilir. Kendi belirleyiciliğinden ise ancak kendine isyan ile kurtulabilir.

Ali Şeriatî, dua kavramını çok önemsemektedir. Nitekim dua, her insanın zaman zaman ihtiyaç duyduğu bir olgudur. Hele hele bir Müslüman için dua çok önemli bir işleve sahiptir. Zira Kur'an, dua bağlamında birçok tavsiyede bulunmuş, inananların dua etmesini salık vermiş, yapılan duaların da asla karşılıksız kalmayacağını bildirmiştir.

Fakat anlaşılan o ki, Müslümanların zihninde yer alan dua algısı Kur'an ile örtüşmemektedir. Nitekim Allah Kur'an'ı Kerim'de, yapılan dualara mutlaka karşılık verileceğinin sözünü defaatle verirken, birçok Müslümanın; “Dua ediyorum fakat duam kabul olmuyor, dualarım karşılık bulmuyor, işimiz duaya kaldı.” gibi serzenişlerini duymak, ortada büyük bir çelişki olduğunu gösterir. Gerçek olan şu ki; Allah'ın vaadinde bir değişme olmaz ve Allah verdiği sözü mutlaka tutar. Fakat vahye muhatap kitlelerin zihinlerindeki yanlış tasavvur ve algı böylesi bir problem doğurmaktadır. Yani Allah'ın dua tarifi ile Müslümanların dua tarifi aynı değildir ve çelişki gibi gözüken şey Müslümanların yanlış bakış açılarından kaynaklanmaktadır.

Ali Şeriati, İslâm'da duanın; çalışmanın ve sorumluluğun yanında değil, aksine sorumluluğun yerine getirilmesinden sonra, sıkıntı çekme, çabalama, cihat etme ve sabır göstermenin devamında yer aldığını söylemektedir. Fakat günümüzde dua; tembelliğin ve ataletin diğer bir adı olmuştur. Daha da ileri gidecek olursak dua; rahatlık ve huzur veren bir uyuşturucu haline dönüşmüştür diyebiliriz.

Duanın eylem boyutu unutulmuştur. İstenen şeyin, şartlarını yerine getirmeden, salt bir söylem üzerinden sonuç beklemek ise yanlıştır. Kaldı ki; Kur'an kıssaları ve dahi peygamberlerin yaşamları bize; çalışmanın, yorulmanın, terlemenin en güzel örneklerini sunmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber Uhut'ta ağır bir yenilgi almış, savaş esnasında dişi kırılmıştır. Fakat çok kısa bir sürede, şartların gereklerini de yerine getirerek Hendek Savaşı'nı kazanmasını da bilmiştir.

Son olarak da Ali Şeriati'nin insana, topluma ve dine nasıl baktığını ele aldık. Ali Şeriati, insan konusuna son derece önem vermektedir. Nitekim insanın tarifi doğru yapıldığında dinin tarifi de doğru yapılabilecektir. Bugün Müslümanların bulunduğu olumsuz durum doğru bir insan ve akabinde din tarifinin yapılamamasından kaynaklanmaktadır. Bu konuya ciddi bir şekilde kafa yoran Şeriati, önce insanı tarif etmeye çalışmıştır. İnsanı anlama ve anlamlandırma noktasında yaratılış kıssasından yardım alır. Çeşitli milletlerin mit ve efsanelerine de değer biçmektedir. Onun insan anlayışında modern zamanların insan tasavvuru da hayli etkili olmuştur diyebiliriz.

Ali Şeriati, insanı aline eden, kendisinden koparan, kendisine yabancı kılan çok sayıda etkenden söz eder. Bunlardan bazıları; uydurma ya da bozuk dinler, züht, makinizm, aşk ve iman ve kitaptır.

Ali Şeriati'nin din konusunda en dikkat çekici teorisi “Dine Karşı Din” diye ortaya koyduğu düşünceleridir. Bu ifadelerin tuhaf ve müphem olduğunu fakat dinler tarihi dikkatle incelendiğinde bu tespitin doğru olduğunu düşünmektedir.

Tezimizin son bölümünde “Toplum Algısı” başlığında en dikkat çekici kısım Şeriati'nin hicrete yüklediği anlamdır. Şeriati, Kur'an'ın hicretten bahsettiğinde ve peygamberlerin şahsındaki özel bir olayı kastetmediğini bilakis onun namaz, oruç gibi bir hüküm olarak ele aldığını düşünmektedir. Bu bağlamda da beş tür hicretten söz etmektedir. İlki Ashab-ı Kehf örneğindeki hicrettir. İkincisi Kur'an'daki pratik hicrettir. Üçüncüsü tebliğ hicretidir. Dördüncüsü sorumlu ve ümitli sosyal insanın hicretidir. Son hicret çeşidi ise insanın kendisinden hicret etmesidir.

KAYNAKLAR

- Abduh, Muhammed. *Tevhîd Risâlesi*, çev. Sabri Hizmetli. Ankara: Fecr Yayınları, 1986.
- Altıntaş, Ramazan. “Sistematik Dönem Kelam Okulları Mutezile: Önemli İsimler, Temel İlkeler ve Ana Eserler”, *Kelam El Kitabı* içinde, ed. Şaban Ali Düzgün. 90. Ankara: Grafiker Yayınları, 2013.
- Altıntaş, Halil vd. *Kur'an-ı Kerim Mealî*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012.
- Carrel, Alexis. *Dua*, çev. M. Alper Yüçetürk. İstanbul : Yağmur Yayınları, 2018.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Say Yayınları, 2017.
- Cilacı, Osman. “Dua”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9:529-530. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Çakmakçı, Rabia. “Ali Şeriatî’nin Düşünce Sisteminde Merkezi Bir Kavram Olarak Tevhidin Rolü”. Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2018.
- Çelebi, İlyas. “Sünnetullah”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38: 159. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Düzgün, Şaban Ali. “Dinin Kaynağına İlişkin Tartışmalar”, *İslâm İnanç Esasları El Kitabı* İçinde, ed. Şaban Ali Düzgün. 15. Ankara: Grafiker Yayınları, 2015.
- Düzgün, Şaban Ali. *Nesefî ve İslam Filozoflarına Göre Allah-Âlem İlişkisi*, Ankara: Otto Yayınları, 2019.
- Esed, Muhammed. *Kur'an Mesajı Meal-Tefsir*, 3 Cilt. çev. Cahit Koytok, Ahmet Ertürk. Ankara: İşaret Yayınları, 1999.
- Flew, Antony. *Yanılmışım Tanrı Varmış*, çev. Hasan Kaya, Zeynep Ertan. İstanbul: Profilkitap Yayınları, 2017.
- Güngör, Harun. “Tanrı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39: 471. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Izutsu, Toshihiko. *Kur'an'da Tanrı ve İnsan*, çev. Kürşad Atalar. İstanbul: Pınar Yayınları, 2014.

- Cevzi, İbnu'l. *Za'du'l Mesir fî İlmi't-Tefsir*, 6 Cilt. çev. Abdulvehhab Öztürk. İstanbul: Kahraman Yayınları, 2009.
- İslâmoğlu, Mustafa. *Kur'an'a Göre Esma-i Hüsnâ*. 3 Cilt. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2011.
- İslâmoğlu, Mustafa. "Sünnetullah ya da İlâhî Tutarlılık". *Kur'anî Hayat Dergisi*, 42 (2015): 4-15.
- İkbal, Muhammet. *İslâm'da Dini Düşüncenin Yeniden İnşası*, çev. Rahim Acar. İstanbul: Timaş Yayınları, 2013.
- İzzetbegoviç, Aliya. *Doğu ve Batı Arasında İslâm*, çev. Salih Şaban. İstanbul: Nehir Yayınları, 1987.
- Jackson, Roy. *İslâm'da 50 Önemli İsim*, çev. Nurullah Koltaş. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012.
- Karaman, Fikret vd. *Dini Kavramlar Sözlüğü*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006.
- Kırlangıç, Hicabi. "Ali Şeriatî'de Edebi Üslup ve Dil", Ali Şeriatî Sempozyumu, 17-18 Kasım 2012, İstanbul:Fecr Yayınları, 2013.
- Meslier, Jean. *Sağduyu Tanrısızlığın İlmihali*, çev. Abdullah Cevdet. Ankara: Kaynak Yayınları, 2016.
- Mevdûdi, Ebu'l Âlâ. *Kur'an'a Göre Dört Terim*, çev. Osman Cilacı, İsmail Kaya. İstanbul: Beyan Yayınları, 1986.
- Mevdûdi, Ebu'l Âlâ. *Tefhimu'l-Kur'an*. 7 Cilt. çev. Muhammed Han Vayani vd. İstanbul: İnsan Yayınları, 2011.
- Oflaz, Kaya. "Ali Şeriatî'nin Dini ve Siyasi Görüşleri". Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 2012.
- Okumuş, Namık Kemal. *Bütün Yönleriyle Şirk*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2013.
- Özler, Mevlüt. "Tevhid". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41: 18. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Özsoy, Ömer. *Sünnetullah*, Ankara: Fecr Yayınları, 2013.
- Parladır, Selahattin."Dua". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9: 530 İstanbul: TDV Yayınları,1994.

- Razi, Fahrurddin. “*Tefsir-i Kebir Mefatihul-Gayb*”, 23 Cilt. çev. Suat Yıldırım vd. İstanbul: Huzur Yayınları, 2008.
- Sinanoğlu, Mustafa. “Şirk”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39: 193. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Şeriati, Ali. *Âdemin Varisi Hüseyin*, çev. Murat Demirkol. Ankara: Fecr Yayınları, 2015.
- Şeriati, Ali. Ali, çev. Alptekin Dursunoğlu. Ankara: Fecr Yayınları, 2016.
- Şeriati, Ali. *Ali Şiası Safevi Şiası*, çev. Hicabi Kırlangıç. Ankara: Fecr Yayınları, 2016.
- Şeriati, Ali. *Aşına Yüzlerle*, çev. Davut Duman. Ankara: Fecr Yayınları, 2014.
- Şeriati, Ali. *Bilinç ve Eşekleştirme*, çev. Murat Demirkol. Ankara: Fecr Yayınları, 2016.
- Şeriati, Ali. *Biz ve İkbal*, çev. Derya Örs. Ankara: Fecr Yayınları, 2016.
- Şeriati, Ali. *Çöle İniş*, çev. Hicabi Kırlangıç, Derya Örs. Ankara: Fecr Yayınları, 2012.
- Şeriati, Ali. *Dine Karşı Din*, çev. Doğan Özlük. Ankara: Fecr Yayınları, 2012.
- Şeriati, Ali. *Dinler Tarihi I*, çev. Ejder Okumuş. Ankara: Fecr Yayınları, 2016.
- Şeriati, Ali. *Dinler Tarihi II*, çev. Ejder Okumuş. Ankara: Fecr Yayınları, 2016.
- Şeriati, Ali. *Dünya Görüşü ve İdeoloji*, çev. Kenan Çamurcu. Ankara: Fecr Yayınları, 2016.
- Şeriati, Ali. *Ebuzer*, çev. Abdullah Yegin. Ankara: Fecr Yayınları, 2015.
- Şeriati, Ali. *Hac*, çev. Ejder Okumuş. Ankara: Fecr Yayınları, 2015.
- Şeriati, Ali. *İbrahim’le Buluşma*, çev. Murat Demirkol. Ankara: Fecr Yayınları, 2016.
- Şeriati, Ali. *İnsan*, çev. Şamil Öçal. Ankara: Fecr Yayınları, 2016.
- Şeriati, Ali. *İslâm Bilim I*, çev. Hicabi Kırlangıç. Ankara: Fecr Yayınları, 2016.
- Şeriati, Ali. *İslâm Bilim II*, çev. Hicabi Kırlangıç. Ankara: Fecr Yayınları, 2014.
- Şeriati, Ali. *İslâm Bilim III*, çev. Hicabi Kırlangıç. Ankara: Fecr Yayınları, 2015.
- Şeriati, Ali. *İslâm Nedir Muhammed Kimdir*, çev. Murat Demirkol. Ankara: Fecr Yayınları, 2013.
- Şeriati, Ali. *İslâm’ı Tanıma Metodu*, çev. Derya Örs-Hicabi Kırlangıç-Murat Demirkol. Ankara: Fecr Yayınları, 2012.

- Şeriati, Ali. *İslâm ve Sınıfsal Yapı*, çev. Doğan Özlük. Ankara: Fecr Yayınları, 2015.
- Şeriati, Ali. *Kadın*, çev. Esra Özlük. Ankara: Fecr Yayınları, 2016.
- Şeriati, Ali. *Kendisi Olmayan İnsan*, çev. Ejder Okumuş. Ankara: Fecr Yayınları, 2016.
- Şeriati, Ali. *Kur'an'a Bakış*, çev. Hicabi Kırlangıç vd. Ankara: Fecr Yayınları, 2015.
- Şeriati, Ali. *Medeniyet Tarihi I*, çev. Ejder Okumuş. Ankara: Fecr Yayınları, 2011.
- Şeriati, Ali. *Medeniyet Tarihi II*, çev. Ejder Okumuş. Ankara: Fecr Yayınları, 2013.
- Şeriati, Ali. *Mektuplar*, çev. Esra Özlük. Ankara: Fecr Yayınları, 2012.
- Şeriati, Ali. *Ne yapmalı*, çev. Hicabi Kırlangıç-Derya Örs. Ankara: Fecr Yayınları, 2014.
- Şeriati, Ali. *Öze Dönüş*, çev. Ejder Okumuş. Ankara: Fecr Yayınları, 2013.
- Şeriati, Ali. *Sanat*, çev. Ejder Okumuş-Sait Okumuş-Şamil Öçal. Ankara: Fecr Yayınları, 2016.
- Tirmizî, Muhammed b. İsa. *Sünenu't-Tirmizî*. çev. Osman Zeki Mollamehmetoğlu. İstanbul: Yunus Emre Yayınevi, 1981.
- Topaloğlu, Bekir. "Allah". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2: 471. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Topaloğlu, Bekir. "Rab", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34: 372. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Yavuz, Salih Sabri. *İslam Düşüncesinde Nübüvvet*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2012.

ÖZ GEÇMİŞ

Adı, Soyadı	Abdulkadir BAŞ		
Doğum Yeri ve Yılı	Malatya / 21.03.1993		
Medeni Durumu	Bekar		
Bildiği Yabancı Diller ve Düzeyi			
Öğrenim Durumu	Başlama - Bitirme Yılı	Kurum Adı	
Lisans	2011	2016	RTEÜ İlahiyat Fakültesi
Yüksek Lisans	2016		RTEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü
Doktora			
Çalıştığı Kurum (/lar)		Başlama - Ayrılma Yılı	
1. Diyanet İşleri Başkanlığı		2016	2017
2.			
3.			
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Kuruluşlar			
Katıldığı Proje ve Toplantılar			
Yayınlar			
Aldığı Ödüller			
Diğer			
İletişim (eposta)	basabdulkadir53@gmail.com		